

T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

İBNÜ'L-ARABİ'NİN AHKAMÜ'L-KUR'AN'INDAKİ METODU

Cihad AKKOYUN

Danışman
Prof. Dr. Ömer DUMLU

2006

Yemin Metni

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “İbnü’l-Arabi’nin Ahkamü’l-Kur’an’ındaki Metodu” adlı çalışmanın, tarafımdan, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin bibliyografyada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

Tarih

.../.../.....

Cihad AKKOYUN

İmza

YÜKSEK LİSANS TEZ SINAV TUTANAĞI

Öğrencinin

Adı ve Soyadı : Cihad AKKOYUN
Anabilim Dalı : Temel İslam Bilimleri
Programı :
Tez Konusu : İbnü'l-Arabi'nin Ahkamü'l-Kur'an'ındaki Metodu
Sınav Tarihi ve Saati :

Yukarıda kimlik bilgileri belirtilen öğrenci Sosyal Bilimler Enstitüsü'nün tarih ve Sayılı toplantısında oluşturulan jürimiz tarafından Lisansüstü Yönetmeliğinin 18.maddesi gereğince yüksek lisans tez sınavına alınmıştır.

Adayın kişisel çalışmaya dayanan tezini dakikalık süre içinde savunmasından sonra jüri üyelerince gerek tez konusu gerekse tezin dayanağı olan Anabilim dallarından sorulan sorulara verdiği cevaplar değerlendirilerek tezin,

BAŞARILI	O	OY BİRLİĞİ ile	O
DÜZELTME	O*	OY ÇOKLUĞU	O
RED edilmesine	O**	ile karar verilmiştir.	

Jüri teşkil edilmediği için sınav yapılamamıştır. O***
Öğrenci sınava gelmemiştir. O**

- * Bu halde adaya 3 ay süre verilir.
** Bu halde adayın kaydı silinir.
*** Bu halde sınav için yeni bir tarih belirlenir.

Tez burs, ödül veya teşvik programlarına (Tüba, Fullbright vb.) aday olabilir.	Evet
Tez mevcut hali ile basılabilir.	O
Tez gözden geçirildikten sonra basılabilir.	O
Tezin basımı gerekliliği yoktur.	O

JÜRİ ÜYELERİ

İMZA

.....	☐ Başarılı	☐ Düzeltme	☐ Red	
.....	☐ Başarılı	☐ Düzeltme	☐ Red	
.....	☐ Başarılı	☐ Düzeltme	☐ Red	

ÖZET
Yüksek Lisans Tezi
İbnü'l-Arabi'nin Ahkamü'l-Kur'an'ındaki Metodu

Cihad AKKOYUN

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimleri Enstitüsü
Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı

“İbnü'l-Arabi'nin Ahkamü'l-Kur'an'ındaki Metodu” isimli bu çalışmada İbnü'l-Arabi'nin (468-543/1076-1147) hayatı, eserleri ve tefsiri çeşitli yönleriyle ele alınıp incelendi.

Çalışma sırasında, Kur'an-ı Kerim, tefsir, hadis, fıkıh, lügat ve biyografi kaynaklarından istifade edildi.

Çalışmamız bir giriş ve iki bölümden oluşmaktadır.

Giriş kısmında, Ahkam Tefsirinin doğuşu ve gelişmesi, İbnü'l-Arabi'nin hayatı, ilmi durumu (hocaları, talebeleri), eserleri ve Ahkamü'l-Kur'an'ın kaynakları hakkında bilgi verildi.

Birinci Bölüm'de, İbnü'l-Arabi'nin Ahkamü'l-Kur'an'ındaki metodu genel olarak ele alınıp eser, rivayet ve dirayet yönünden incelendi.

İkinci Bölüm'de ise, ahkam ayetlerinin sayısı ve İbnü'l-Arabi'nin ahkam ayetlerine yaklaşımı incelendi.

Sonuç kısmında da araştırmadan elde edilen sonuçlar anlatıldı.

Anahtar Kelimeler: 1) İbnü'l-Arabi, 2) Ahkamü'l-Kur'an, 3) Ahkam, 4) Rivayet, 5) Dirayet.

ABSTRACT
The Thesis of Master
Ibn al-Arabi's Method In His Ahkam al-Quran

Cihad AKKOYUN

Dokuz Eylul University
Institute Of Social Sciences
Department Of Fundamental Islamic Sciences

In this thesis, titled “Ibn al-Arabi's Method In His Ahkam al-Quran”, Ibn al-Arabi's life (468-542/1076-1147), his works and his commentary were examined from different aspects.

Here, from the Holy Quran, tafsir, hadith, fiqh, dictionaries and biography sources were benefited.

Our study consists of an introduction and two chapters.

In the introduction, the occurrence and improvement of the Ahkam Tafsir, Ibn al-Arabi's life and his scientific situation (his teachers, students), works and the Ahkam al-Quran's sources were analyzed.

In the first chapter, Ibn al-Arabi's method in his Ahkam al-Quran was generally examined. After that, it was studied in terms rivayah and dirayah.

In the second chapter, the numbers of Ahkam ayats and his approaches about ahkam ayats were studied carefully.

Finally, the results that got from this thesis were explained.

Key World: 1) Ibn al-Arabi, 2) Ahkam al-Quran, 3) Ahkam,
4) Rivayah, 5) Dirayah.

ÖNSÖZ

Kur'an-ı Kerim, nüzulünden itibaren her dönemde tefsir edilmiştir. İlimlerin tedvin edilmesiyle birlikte tefsir alanında müstakil eserler yazılmaya başlanmıştır. Sonraki dönemlerde de eskilerin üzerine yenileri bina edilerek tefsir ilmi geliştirilmeye çalışılmıştır. Böylelikle Kur'an'ın çeşitli yönlerini ele alan zengin bir literatür günümüze ulaşmıştır.

Doğrudan insan fiilleriyle alakalı olduğu için ilk dönemlerden itibaren ahkam ayetlerinin tefsirine ayrı bir önem verilmiştir. II/VIII. asırdan itibaren de müstakil eserler te'lif edilmeye başlanmıştır. Böylelikle tefsir ilmi içerisinde fıkhi tefsir sahası doğmuştur. İlk eseri de Mukatil b. Süleyman (150/767) vermiştir. Daha sonra İmam Şafii ile devam eden fıkhi tefsir geleneği bu alanda değişik görüşlere ait eserlerle devam etmiştir. İbnü'l-Arabi'nin (468-542/1076-1147), Ahkamü'l-Kur'an'ı da fıkhi tefsirler arasında yer almaktadır.

Yapılan her araştırma belli bir amaca hizmet etmektedir. Bu çalışmanın amacı da İbnü'l-Arabi'nin Ahkamü'l-Kur'an'ını tanıtarak onun fıkhi tefsir alanındaki değerini ve katkısını gösterebilmektir. Böylece gücümüzün yettiği kadar ahkam ayetlerini ele alan bir tefsiri yakından okuyup inceleme fırsatı bulduk.

“İbnü'l-Arabi'nin Ahkamü'l-Kur'an'ındaki Metodu” adlı bu çalışmamız, bir giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Giriş'te genel olarak fıkhi tefsirin doğuşu ve gelişmesi; İbnü'l-Arabi'nin hayatı, ilmi durumu, hocaları, talebeleri, eserleri hakkında bilgi verilmiştir. Tefsir ve Ulumu'l-Kur'an'a dair eserleri bir başlık altında, Ahkamü'l-Kur'an ve kaynakları da ayrı bir başlık altında belirtilmiştir.

Birinci Bölüm'de, İbnü'l-Arabi'nin Ahkamü'l-Kur'an'ındaki metodu ele alınıp müfessirin genel olarak ayetleri tefsir etme şekli, soru-cevap, atıf yöntemini kullanması ve farklı görüşlere yer vermesi incelenmiştir. Yine bu bölümde eser, ağırlıklı olarak rivayet ve dirayet yönünden araştırılmıştır. İbnü'l-Arabi'nin, Kur'an'ın Kur'an'la, sünnetle, sahabe ve tabiunun söz ve fiilleriyle tefsir etme şekli, sebep-i nüzul, kıraat, kıssa, israiliyat ve Kur'an'ın faziletine yer vermesi ele alınmıştır. Ayrıca belagat, sarf, nahiv gibi Arap dili ve edebiyatı konularından

yararlanması incelenmiş ve bazı kelami ekollere bakışı, tasavvuf yönü tanıtılmaya çalışılmıştır. Bu bölümdeki başlıklar alfabetik olarak sıralanmıştır.

İkinci Bölüm’de, İbnü’l-Arabi’nin Ahkamü’l-Kur’an’ında tefsir ettiği ahkam ayetlerinin sayısı tespit edilmeye çalışılmıştır. Daha sonra, ayetlerden hüküm çıkarmada onun kıraat ve nahivden yararlanması, ayrıca nasih-mensuh başlığı altında bazı ayetlerin hükmünün geçerliliği konusundaki fikirleri ele alınmıştır. Yine bu bölümde İbnü’l-Arabi’nin başta kendi mezhebi olan Maliki mezhebi olmak üzere Şafii, Hanefi ve Hanbeli mezhebine karşı tutumu hakkında bilgi verilmiştir. Bunlar hakkında bilgi verilirken de müfessirin tefsirinde görüşlerine ağırlık verdiği mezhebe göre bir sıralama yapılmıştır. Ayrıca bu bölümde, müfessirin, ayet, sünnet, sahabe, icma, örf-adet, şer’u men kablena gibi kaynaklardan yararlanarak ahkam istinbatındaki metodu incelenmiştir.

Her ilmi çalışmanın kendinden önce alanıyla ilgili diğer kaynaklardan yararlanması kaçınılmazdır. Ulaşılan bilginin güvenilirliği adına bunların zikredilmesi gerekmektedir. Bizim temel kaynağımız da Kur’an-ı Kerim’dir. Konu işlenirken ayetlerin anlamları, bazı meallerden verilmeye çalışılmıştır. Ama ağırlıklı olarak Ömer DUMLU ve Hüseyin ELMALI’nın birlikte hazırladıkları *Kur’an-ı Kerim’in Türkçe Anlamı* adlı mealden aktarılmıştır. Ayrıca tefsir, hadis, fıkıh, lügat ve biyografi kaynaklarından da istifade edilmiştir.

Kaynaklar ilk geçtiği yerde detaylı olarak verildikten sonra tekrar kullanıldığı takdirde meşhur isimleriyle zikredilmiştir. Bir müellifin birden fazla eserinden yararlanıldığında, müellifin ismi ve kullanılan eser belirtilmiştir. Ayrıca müelliflerin vefat tarihleri sadece adlarının ilk geçtiği yerlerde ulaşabildiği şekilde Hicri ve Miladi olarak verilmiştir. Bazı müelliflerin vefat tarihleri ise tespit edilememiştir.

Çalışmamızın konu seçimi, gelişimi, sonuçlanması aşamalarında desteğini esirgemeyen danışman hocam Prof. Dr. Ömer DUMLU Bey’e teşekkürlerimi sunmayı bir borç bilirim. Yardımlarını esirgemeyen bütün hocalarıma, destekleriyle her an yanımda bulunan anneme, babama ve arkadaşlarıma da şükranlarımı sunarım.

Cihad AKKOYUN

İZMİR-2006

İÇİNDEKİLER

YEMİN METNİ	I
YÜKSEK LİSANS TEZ SINAV TUTANAĞI.....	II
ÖZET	III
ABSTRACT	IV
ÖNSÖZ	V
İÇİNDEKİLER	VII
KISALTMALAR	XI

GİRİŞ

I- AHKAM TEFSİRİNİN DOĞUŞU VE GELİŞMESİ.....	1
II- İBNÜ'L-ARABİ	9
A) Hayatı	9
B) İlmi Durumu.....	12
1) Hocaları.....	15
2) Talebeleri	17
C) Eserleri	18
1) Akaid ve Usulü'd-Din	19
2) Fıkıh ve Fıkıh Usulü.....	21
3) Hadis.....	21
4) Tasavvuf	22
5) Seyahat.....	23
6) Nahiv, Lügat, Edebiyat.....	23
7) Tefsir ve Ulumu'l-Kur'an.....	24
8) Ahkamü'l-Kur'an ve Kaynakları	24
a) Fıkıh Kaynakları	26
b) Hadis Kaynakları	28
c) Kıraat Kaynakları.....	29
d) Lügat ve Nahiv Kaynakları	29
e) Tarih Kaynakları.....	30
f) Tasavvuf Kaynakları	30

g) Tefsir Kaynakları.....	31
---------------------------	----

BİRİNCİ BÖLÜM

İBNÜ'L-ARABİ'NİN AHKAMÜ'L-KUR'AN'INDAKİ METODU

I- GENEL OLARAK METODU	33
A) Genel Olarak Ayetleri Tefsir Etme Şekli	33
B) Soru-cevap	34
C) Atıf.....	35
1) İbnü'l-Arabî'nin Ahkamü'l-Kur'an'ına Yaptığı Atıflar.....	36
2) Diğer Eserlerine Yaptığı Atıflar.....	37
D) Kullandığı Kelime ve Edatlar	38
E) Farklı Görüşlere Yer Vermesi	39
1) Farklı Görüşleri Kanaat Bildirmeden Nakletmesi.....	40
2) Farklı görüşler Arasında Tercih Yapması.....	41
3) Farklı Görüşleri Tenkit ve Red	42
F) Kendi Görüşünü Belirtmesi.....	43
II- RİVAYET YÖNÜNDEN İNCELENMESİ.....	45
A) Kur'an'ın Kur'an'la Tefsiri	45
B) Kur'an'ın Sünnetle Tefsiri	47
1) İsnad Açısından Hadislere Yaklaşımı	50
2) Sıhhat Açısından Hadislere Yaklaşımı.....	53
C) Kur'an'ın Sahabe Sözüyle Tefsiri	55
D) Kur'an'ın Tabiun Sözüyle Tefsiri	58
E) Kur'an'ın Sebeb-i Nüzulle Tefsiri	59
1) Sebeb-i Nüzulü Belirtmesi.....	61
2) Ayetin Kimin Hakkında İndiğine Dair Sebeb-i Nüzul Rivayetlerini Belirtmesi.....	62
3) Sebeb-i Nüzulden Farklı Olarak Ayette Belirtilenlerin Kim Olduğuna Dair Görüşleri.....	63
4) Rivayetlerin Sıhhatine İlişkin Değerlendirmesi.....	64
F) Kur'an'ın Kıraatle Tefsiri.....	66
G) Kıssalar	69

H) İsrailiyat	71
I) Kur'an'ın Fazileti.....	73
III- DİRAYET YÖNÜNDEN İNCELENMESİ	75
A) Arap Dili ve Edebiyatı.....	75
1) Belagat Konularına Yer Vermesi	76
2) Lügat Yönüyle Açıklaması	76
3) Nahiv Yönüyle Açıklaması.....	78
a) Ayetin İ'rabıyla Alakalı İzahlara Yer Vermesi	78
b) Zamirin Merciiine İşaret etmesi	79
c) Bazı Edat ve Zarfların Manası Üzerinde Durması	80
4) Sarf Yönüyle Açıklaması.....	81
a) İsimlerin Binasını Vermesi.....	82
b) Fillerin Babını Vermesi	82
c) Kelimenin Tekilini ve Çoğulunu Vermesi	83
d) Kelimenin Eş ve Zıt Anlamalarını Vermesi	83
5) Şiirden Yararlanma.....	84
B) Bazı Kelami Ekollere Yer Vermesi.....	86
C) Tasavvuf Yönü	87

İKİNCİ BÖLÜM

İBNÜ'L-ARABİ'NİN AHKAM AYETLERİNE YAKLAŞIMI

I- AHKAM AYETLERİNİN SAYISI.....	89
II- AHKAM AYETLERİNE YAKLAŞIMI	111
A) Ahkam Ayetlerini Açıklamadaki Tutumu	111
1) Ayetlerden Hüküm Çıkarmada Kıraatin Rolü	111
2) Nahivden Yararlanması	112
3) Nasih-Mensuh	113
a) Mensuh Olduğunu Kabul Ettiği Ayetler	114
b) Mensuh Olduğunu Tartıştığı Ayetler.....	115
c) Nesh Değil De Tahsisin Olduğunu Kabul Ettiği Ayetler.....	117
B) Mezheplerin Görüşlerine Yer Vermesi.....	117
1) Maliki Mezhebine Karşı Tutumu	118

a) Maliki Mezhebinin Görüşlerini Desteklemesi	119
b) Maliki Mezhebinin Görüşlerini Desteklememesi.....	120
2) Şafii Mezhebine Karşı Tutumu	121
a) Şafii Mezhebinin Görüşlerini Desteklemesi	122
b) Şafii Mezhebinin Görüşlerini Desteklememesi.....	122
3) Hanefi Mezhebine Karşı Tutumu.....	123
a) Hanefi Mezhebinin Görüşlerini Desteklemesi	124
b) Hanefi Mezhebinin Görüşlerini Desteklememesi	125
4) Hanbeli Mezhebine Karşı Tutumu	125
C) Ahkam İstinbatındaki Metodu.....	126
1) Ayetlerden Yararlanması	127
2) Sünnetten Yararlanması.....	128
3) Sahabe Söz ve Fiillerinden Yararlanması.....	129
4) Diğer Hüküm Kaynaklarından Yararlanması	130
a) İcma.....	131
b) Örf-Adet.....	132
c) Şer'u Men Kablena	133
SONUÇ	135
KAYNAKLAR	138

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.md.	:Adı geçen madde
b.	: Bin (oğlu, oğul)
bkz.	: Bakınız
Blm.	: Bölümü
Çev.	: Çeviren
D.E.Ü.İ.F.Ktp.	: Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi
D.İ.A.	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
d.n.	: Demirbaş numarası
h.n.	: Hadis numarası
H.z.	: Hazreti
İSAM	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi
M.Ü.İ.F.V.Y.	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları
ö.	: Ölüm tarihi
s.	: Sayfa
s.a.v.	: Sallallahü Aleyhi ve Selem
Sül. Ktp.	: Süleymaniye Kütüphanesi
Thk.	: Tahkik eden
Thr.	: Tahric eden
Trc.	: Tercüme eden
trs.	: Tarihsiz
vb.	: Ve benzerleri
yrs.	:Yersiz

GİRİŞ

I- AHKAM TEFSİRİNİN DOĞUŞU VE GELİŞMESİ

Yüce Allah, insanlığa doğru yolu gösterip¹, onları hem dünyada hem de ahirette mutlu kılmak² amacıyla Kur'an-ı Kerim'i göndermiştir. Bu nedenle Kur'an'ın içeriğine baktığımızda ilk önce sağlam bir itikadı yerleştirmeye, ardından insanın ruhunu kin, haset, cimrilik gibi her türlü kötü huylardan arındırmaya ve böylelikle elde edilen iyi huyların amellerde ortaya çıkmasını sağlamaya çalıştığını görürüz. Yani temelde Kur'an'ın itikat, ahlak ve amel olmak üzere üç yönü vardır. Bunlardan genel anlamda Akaid, Kelam, Ahlak ve fıkıh ilimleri doğmuş ve bu alanda çeşitli tefsirler te'lif edilmiştir.

Fıkıh, lügatte bir şeyi derinliğine anlamak, kavramak, idrak etmek gibi anlamlara gelmektedir³. İstilahî manası, insanın ameli bakımından leh ve aleyhinde olan şer'i hükümleri bilmesidir⁴. Fıkhi Tefsir ise, Kur'an-ı Kerim'in amel yönünü ele alarak bu husus ile ilgili ayetleri açıklayan ve yine ondan bu hususla ilgili hükümler çıkarmaya çalışan tefsir ekolünün adıdır⁵.

Fıkıhın taklit döneminden önce, dört devre geçirdiği konusunda alimler hemen hemen ittifak etmişlerdir⁶. Bu devreler şunlardır:

¹ (إِنَّ هَذَا الْقُرْآنَ يَهْدِي لِلَّتِي هِيَ أَقْوَمُ وَيُبَشِّرُ الْمُؤْمِنِينَ الَّذِينَ يَعْمَلُونَ الصَّالِحَاتِ أَنَّ لَهُمْ أَجْرًا كَبِيرًا) “Kuşkusuz bu Kur'an en doğru yola yöneltir. Yararlı işler yapan mü'minlere kendileri için büyük bir ödülün olduğunu müjdeler” (İsra 17/9).

² (فَاتَاهُمُ اللَّهُ ثَوَابَ الدُّنْيَا وَحُسْنَ ثَوَابِ الْآخِرَةِ وَاللَّهُ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ) “Allah onlara dünyada istedikleri zaferi nasip etti, ahirette de en güzel karşılığı verdi. Allah iyilik yapanları sever” (Al-i İmran 3/148)

³ İbn Manzur, Ebul'-Fadl Cemalüddin Muhammed b. Mükerrrem el-İfriki el-Mısri, **Lisanü'l-Arab**, Daru Sadır-Daru Beyrut, Beyrut, 1374/1955, XIII, 522; el-Firuzabadi, Mecdüddin Muhammed b. Ya'kub, **el-Kamusü'l-Muhit**, el-Müessesetü'l-Arabiyye, Beyrut, trs., IV, 291; ez-Zebidi, Muhammed Murtaza, **Tacu'l-Arus**, Daru Sadır, Beyrut, 1306, IX, 402.

⁴ Abdolvahhab Hallaf, **İslam Hukuk Felsefesi**, (Trc. Hüseyin Atay), Ankara, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1973, s. 50; Abdülkadir Şener, **Kıyas, İstihsan, İstislah**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1974, s. 19.

⁵ İsmail Cerrahoğlu, **Tefsir Tarihi**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1988, II, 46.

⁶ Muhammed Ebu Zehra, **İslâm'da İtikadî, Siyasî, ve Fıkhi Mezhepler Tarihi**, (Çev. Sıbğatullah Kaya), İstanbul, trs., s. 250; Mevlüt Güngör, **Kur'ân Tefsirinde Fıkhi Tefsir Hareketi ve İlk Fıkhi Tefsir**, Kur'ân Kitaplığı, İstanbul, 1996, s.63; Müsâid Müslim Abdullah, **Gelişme Döneminde Tefsir**, (Çev. Muhammed Çelik), Akademi Yayınları, İzmir, 2006, s. 122.

Birinci Devre

Bu devre; Hz. Peygamber'in (s.a.v.) bi'setinden başlar vefatına kadar sürer. Her ne kadar fıkıh ıstılahının manasının belirginleşmesi bi'setten sonra olsa da fıkhi tefsir hareketinin Kur'an nüzülü ile başladığı söylenebilir. Genel emir ve prensipleri ihtiva eden ahkam ayetlerinin hemen uygulanması gerektiği için Kur'an, Hz. Peygamber'e (s.a.v.) indirildiği günden itibaren tefsir edilmiştir. Bu da ilk olarak açıkça anlaşılamayan bazı ayetlerin, diğer bazı ayetlerle, ikinci olarak da sünnetle tefsiri şeklinde gerçekleşmiştir. Böylelikle Kur'an'ın Kur'an'dan sonra ilk müfessiri, Hz. Peygamber (s.a.v.) olmuştur. Nitekim Hz. Peygamber'in (s.a.v.) inen vahiylerle ilgili olarak ezberleme, tebliğ, teybin, icra ve tatbik etme hususlarında faaliyet göstermiştir. Bu faaliyetlerde konumuz açısından dikkatimizi çeken icra ve tatbik etmedir. Hz. Peygamber'in (s.a.v.) yaptığı tefsir de daha ziyade ahkam ayetleriyle ilgilidir⁷. Peygamber döneminde sahabiler, Arapça'yı bildiklerinden dolayı genel olarak ahkam içeren ayetleri anlayabiliyorlardı. Fakat, mücmel ayetlerde ilahi muradı tayin etmek çok zor veya mümkün olmadığından, sahabe bilhassa bu durumda olan ahkam ayetlerinin tefsirine ihtiyaç duyar ve Hz. Peygamber'e (s.a.v.) başvururlardı⁸. Sünnet, Kur'an karşısında iki fonksiyonu icra etmektedir. Bunlardan ilki beyandır ki bu, sünnetin Kur'an-ı Kerim'de açıklaması gerekenleri tefsir etmesi, ikincisi de teşriidir ki bu da Kur'an-ı Kerim'de yer almayan bir hükmü koymasındır⁹. Sünnetin Kur'an'ı tefsir etmesi genel olarak mutlakı takyid, müphemî beyan, müşkili tavzih ve mücmeli tebyin şeklindedir¹⁰. Muhammed Ebu Zehra'ya (ö. 1974) göre, Hz. Peygamber (s.a.v.) döneminde, vahyin devam etmesi ve ictihadı gerektirecek fazla bir alan mevcut olmadığı için ictihad dar bir çerçevedeydi. Bu dönemde ictihad, özellikle sahabede vaki oluyordu. Bu da genelde sahabenin, bir sefere çıkıp Hz. Peygamber'den (s.a.v.) uzaklaştığı zaman gerçekleşmekteydi. Daha sonra sahabe, karşılaştıkları durumda yaptıkları ictihadı Hz. Peygamber'e (s.a.v.) bildiriyorlar, Hz. Peygamber'de (s.a.v.) onu değerlendiriyordu¹¹. Az öncede ifade ettiğimiz gibi

⁷ Cerrahoğlu, **Tefsir Tarihi**, II, 47-48; Güngör, **Fıkıhî Tefsir Hareketi**, s. 64; Müsâid, **a.g.e.**, s. 123.

⁸ ez-Zehebî, Muhammed Hüseyin, **et-Tefsir ve'l-Müfessirun**, Daru'l-Kütübü'l-Hadis, Kahire, 1381/1961, III, 98.

⁹ el-Kurtubî, Ebu Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Ensari, **el-Cami'u li Ahkâmî'l-Kur'an**, Mısır, 1967, I, 38-39.

¹⁰ Geniş bilgi için bkz. Suat Yıldırım, **Peygamberimizin Kur'anı Tefsiri**, Kayıhan Yayınları, İstanbul, 1983, s. 200-327.

¹¹ Ebu Zehra, **Mezhepler Tarihi**, s. 250-251.

sünnetin teşrii fonksiyonu, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) Kur'an-ı Kerim'de hükmü bulunmayan bir konuda hüküm koymasıdır. İmam-ı Şafii (ö. 204/819) de asıl itibarıyla hüküm koyma yetkisinin sahibinin Allah olduğunu ve Hz. Peygamber'in (s.a.v.), Allah'ın ona vermiş olduğu bu yetki ile Kur'an-ı Kerim'de hükmü bulunmayan bir konuda hüküm koyabileceğini ifade etmiştir¹². Nitekim Hz. Peygamber'in (s.a.v.), icthadı ile amel etmediğini ileri süren alimler, “O, kendi arzusuna göre konuşmaz”¹³ ayetini görüşlerine delil olarak sunmuşlardır. Fakat “Allah seni affetsin! Doğru söyleyenler belli olmadan ve yalancıları da bilmeden onlara niçin izin verdin?!”¹⁴ gibi ayetler Hz. Peygamber'in (s.a.v.) icthad yaptığını, ancak isabet etmediğinde, o halde bırakılmayıp, vahiyle düzeltildiğine işaret etmektedir¹⁵. Hz. Peygamber (s.a.v.), ashabına tedvin edilmiş bir fıkıh ve fıkıh kitabı bırakmamış¹⁶, fakat ibadet ve muamelatla alakalı açıklanma ihtiyacı duyulan ayetlerin çoğunu tefsir etmiş ve uygulamalarıyla göstermiştir.

İkinci Devre

Bu devre, Hz. Ebu Bekir'in hilafetinin ilk gününden başlar, Emevi hilafetinin başlangıcıyla sona erer¹⁷.

Sahabe, Hz. Peygamber (s.a.v.) döneminde olduğu gibi O'nun vefatından sonra da Kur'an-ı Kerim'in tatbikatı ile alakalı olan ameli yönüyle daha çok ilgilenmişlerdir. Bu sebeple onlar, Kur'an-ı Kerim'in ameli hüküm ifade etmeyen kelimeler ve bunun gibi yönleriyle meşgul olmaktan uzak durdukları gibi pratikte faydası olmayan teferruatlara da dalmamışlardır. Bu nedenle sahabe devrinde Kur'an'ın fıkhi yönünün en çok üzerinde durulan ve işlenen yönü olduğu söylenmiştir¹⁸. Ayrıca ahkam ayetlerini geniş bir tahlile tabi tutarak hüküm istinbatında bulunmamışlardır¹⁹. Çünkü konuyla alakalı izah ve faaliyetler sonraki

¹² eş-Şafii, Ebu Abdillâh Muhammed b. İdris b. el-Abbâs b. Osman el-Kuraşî, **er-Risale**, (Thk. Ahmed Muhammed Şakir), Mektebetu Dârî't-Turas, Kahire, 1979/1399, s. 88.

¹³ (وَمَا يَنْطِقُ عَنِ الْهَوَىٰ) “O, kendi arzusuna göre konuşmaz” (Necm 53/3)

¹⁴ (عَفَا اللَّهُ عَنْكَ لِمَ أَذْنَتْ لَهُمْ حَتَّىٰ يَبَيِّنَ لَكَ الَّذِينَ صَدَقُوا وَتَعْلَمَ الْكَاذِبِينَ) “Allah seni affetsin! doğru söyleyenler belli olmadan ve yalancıları da bilmeden onlara niçin izin verdin?!” (Tevbe 9/43)

¹⁵ Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, **Hak Dini Kur'an Dili**, Zehraveyn, İstanbul, trs., VII, 289-290.

¹⁶ Hayreddin Karaman, **Fıkıh Usulü**, İrfan Yayınevi, İstanbul, 1971, s. 14.

¹⁷ Karaman, **a.g.e.**, s. 14; Müsâid, **a.g.e.**, s. 123.

¹⁸ Güngör, **Fıkıhî Tefsir Hareketi**, s. 72.

¹⁹ Muhsin Demirci, **Tefsir Tarihi**, M.Ü.İ.F.V.Y., İstanbul, 2003, s. 87.

dönemlerde görüldüğü gibi belirli bir mezhebi teyit, müdafaa ve tedvin niteliğinde olmayıp günlük ihtiyaçlara cevap vermek maksadı hakimdi.

Sahabenin fıkıh kaynaklarının başında Kur'an ve sünnet gelmektedir. Kur'an ve sünnette bir nass bulamadıklarında, kendi görüşlerine göre icihad ediyorlardı²⁰. Bu dönemde İslam devletinin sınırları genişlemiştir. Böylelikle birçok yeni milletler ve unsurlar müslümanların arasına girmiş ve risalet döneminde olmayan yeni problemler ortaya çıkmıştır. Bu durum da, ashabı ictihada sevk etmiştir²¹. Yalnız çok az da olsa onlardan bazıları bu yolu uygun görmeyip sükutu tercih etmişlerdir²². Ayetlerde re'y ve ictihada başvuran sahabe arasında, bu yolun tabii bir neticesi olarak ihtilaflar meydana gelmiştir. Bu sahabilerin asıl amacı doğruya ulaşmaktır. Farklı görüşte olan bir sahabi, diğer bir sahibinin vardığı sonuç daha doğru ise ona yönelmiştir²³. Böylelikle re'y ve icihadlarında istişareye başvurarak bir diğer fıkıh kaynağı olan icma doğmuştur. Mesela, Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer yeni bir meseleyle karşılaştıkları zaman, ashabı toplayıp onların ittifak ettikleri hükmü tatbik ediyorlardı²⁴.

Ashab, ayetleri tefsir ederken Kur'an, sünnet, icma ve re'yin dışında dil, nasih-mensuh, nüzul sebeplerini zikretme şeklindeki yöntemlerden de yararlanmışlardır²⁵. Bu dönemde fakihlerin sayısı çok değildir. Usulcülere göre en çok fıkıh ve icihadla tanınan sahabiler şunlardır: Hulefa-ı Raşidin, Abdullah b. Mes'ud (ö. 32/652), Abdullah b. Abbas (ö. 68/687), Abdullah b. Ömer (ö. 71/690), Hz. Aişe (ö. 58/678), Zeyd b. Sabit (ö. 45/665), Ebu Musa el-Eş'ari (ö. 44/664)²⁶.

Ebu'l-Fida İsmail b. Ömer b. Kesir (774/1372), sahabenin tefsiri ile ilgili şunları söylemektedir: "Biz tefsir konusunda ayet ve sünnette bir açıklama bulamadığımız takdirde sahabe sözlerine baş vururuz. Çünkü onlar tefsiri daha iyi

²⁰ ez-Zehebi, **et-Tefsir**, III, 98; Ebu Zehra, **Mezhepler Tarihi**, s. 257; Nureddin İtr, **Ulumu'l-Kur'an'ı'l-Kerim**, Matbaatü's-Sabah, Şam, 1996, s. 103; Güngör, **Fıkıhî Tefsir Hareketi**, s. 74.

²¹ Ebu Zehra, **Mezhepler Tarihi**, s. 256; Karaman, **a.g.e.**, s. 14.

²² Güngör, **Fıkıhî Tefsir Hareketi**, s. 74; Demirci, **Tefsir Tarihi**, s. 81.

²³ ez-Zehebi, **et-Tefsir**, III, 99; Güngör, **Fıkıhî Tefsir Hareketi**, s. 74.

²⁴ Karaman, **a.g.e.**, s. 14; Cerrahoğlu, **Tefsir Tarihi**, II, 50-51; Güngör, **Fıkıhî Tefsir Hareketi**, s. 74; Ebu Zehra, **Mezhepler Tarihi**, s. 263.

²⁵ Cerrahoğlu, **Tefsir Tarihi**, II, 51-52; Demirci, **Tefsir Tarihi**, s. 83.

²⁶ Karaman, **a.g.e.**, s. 14-15.

bilirler. Zira onlar ayetlerin manalarını daha iyi bilmelerini sağlayacak bazı durumları ve karineleri müşahade etmişlerdir”²⁷.

Ebu’l-Abbas Takiyyüddin Ahmed b. Abdilhalim İbn Teymiye (ö. 728/1328), tabiunun ittifak ettiği bir konuda görüşlerinin delil olduğu, ihtilaf ettiğinde ise birinin görüşü diğerine veya kendilerinden sonra gelenlere karşı delil olmayacağını ifade etmektedir²⁸.

Üçüncü Devre

Bu devre, yaklaşık Emevi hilafetinin başlangıcından bitimine kadar olan devredir. Yani tabiun devridir²⁹. İslam devletinin sınırları bu dönemde de gelişmeye devam etmiştir. O dönemde, devletin başında bulunan Emevi halifelerinin çoğu devlet idaresi ile ilgili siyasetlerinde, dinden ziyade Arap örf ve adetlerine göre hareket ederek ırkçı bir politika takip etmişlerdir. Fütuhattan sonra muhtelif şehirlere giden sahabe oralarda, ilmi faaliyetlere başlamış ve idareciler tarafından önemsenmeyen ilim, “mevali” adı verilen Arap olmayan müslümanların eline geçmiştir³⁰. Ayrıca buralarda ashab devrinden farklı olarak bir gruplaşma meydana gelmiştir. Medine ve Mekke’yi içine alan Hicaz Medresesi ile Kufe ve Basra’yı içine alan Irak Medresesi, teşekkül etmiştir. Bu dönemde alimlerin, muhtelif icthadlardan kaynaklanan gruplaşmalar yoktu. Tabiun arasındaki görüş ayrılıkları, onların farklı görüşteki alimlere dayanmalarından, çeşitli sosyal-kültürel yapı ve coğrafi çevreden kaynaklanmıştır³¹. Ayrıca bu dönemde fıkıh ile teşrii konusunun metotları ve mezhepler ortaya çıkmıştır. Yalnız taklit edilen veya re’yinden dönülmeyen bir müctehid bulunmamaktadır³².

²⁷ İbn Kesir, Ebu’l-Fida İsmail b. Ömer ed-Dımaşki, **Tefsiru’l-Kur’ani’l-Azim**, (Thk. Komisyon), Kahraman Yayınları, İstanbul, 1984, I, 13.

²⁸ İbn Teymiye, Ebü’l-Abbas Takiyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm el-Harranî, **Mukaddime fi Usuli’t-Tefsir**, Daru’s-Şam, Beyrut, 1988, s. 131.

²⁹ Güngör, **Fıkhi Tefsir Hareketi**, s. 80; Müsâid, **a.g.e.**, s. 126.

³⁰ İbn Haldun, Abdurrahman b. Muhammed, **Mukaddime**, Maarif Basımevi, İstanbul, 1957, III, s. 179; İsmail Cerrahoğlu, **Kur’ân Tefsirinin Doğuşu ve Buna Hız Veren Âmilleri**, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara, 1968, s. 105-106.

³¹ ez-Zehebî, **et-Tefsir**, I, 100-101.

³² ez-Zehebî, **et-Tefsir**, III, 100.

Tabiun dönemi alimleri, ayetleri tefsir ederken önce Kur'an'a başvurmuş, daha sonra onda aradıklarını bulamadıklarında sırasıyla sünnet, sahabe, ehl-i kitab, kendi re'y ve icthadlarına dayanarak meselelere çözüm getirmeye çalışmışlardır³³.

Müfessirlerin çoğu, ashab tarafından yetiştirilmeleri göz önünde bulundurularak, tabiunun sözlerini kabul edip eserlerinde yer vermişlerdir³⁴.

İbn Kesir, tefsirinin mukaddimesinde, ayetlerin tefsirinde Kur'an, sünnet ve sahabe sözlerinde bir açıklama bulunmadığı takdirde birçok alimin, Mücahid (ö. 103/721), Said İbn Cübeyr (ö. 95/714), İkrime (ö. 105/723), Ata (ö. 114/732) ve Hasan el-Basri (ö. 110/728) gibi tabiunların görüşlerine müracaat ettiklerini kaydetmektedir³⁵.

Dördüncü Devre

İlimlerini tabiundan alıp ve onlardan sonra ilmi hayata hakim olan nesle "tebeu't-tabiin" adı verilmiştir ki bu devre, onların yaptıkları ilmi faaliyetleri içermektedir. Kesin bir tarih belirtilmesi mümkün olmamakla birlikte bu devre için Emevilerin son zamanları ile Abbasilerin ilk devirlerine kadar olan dönem denilmektedir³⁶. Abbasiler, Emevilerin aksine bir siyaseti benimseyerek ilmin gelişmesi için çalışmaları desteklemiştir. Mekke, Medine, Şam, Mısır, Endülüs, İran; Buhara ve Semerkand gibi çeşitli şehirlerde medreseler açılmıştır³⁷.

Bu dönemde ilim adamları her sahada tedvin faaliyetlerine başlamıştır. Sünnetin korunması ve uydurma rivayetlerin engellenmesi gayesiyle büyük hadis mecmuaları meydana getirilmiştir. Bunların çoğu da fıkıh konularına göre düzenlenmiş ve fakihler için zengin bir kaynak teşkil etmiştir. Fıkıh da tedvin edilmiştir. Fıkhi mezhepler de bu devirden itibaren oluşmaya başlamış ve birçok mezhep doğmuştur. Ancak, yalnız bir müçtehidin hüküm ve fetvalarına mecburi olarak bağlanma manasında bir mezhepleşme söz konusu değildir³⁸.

Kaynaklardan hüküm çıkarma metot ve kaidelerini kendine konu edinen "fıkıh usulü" ilmi de bu devrede tedvin edilmiştir. İmam-ı Şafii'nin *er-Risale*'si bu

³³ ez-Zehebî, **et-Tefsir**, I, 99; Cerrahoğlu, **Kur'an Tefsirinin Doğuşu**, s. 109.

³⁴ ez-Zehebî, **et-Tefsir**, I, 125-129.

³⁵ İbn Kesir, **a.g.e.**, I, 15.

³⁶ Güngör, **Fıkıhî Tefsir Hareketi**, s. 92; Müsâid, **a.g.e.**, s. 127.

³⁷ Müsâid, **a.g.e.**, s. 130-131.

³⁸ Hayreddin Karaman, **a.g.e.**, s. 17; Güngör, **Fıkıhî Tefsir Hareketi**, s. 94.

konuda yazılıp bize ulaşan ilk eserdir. Ayrıca imam Ebu Hanife'nin (ö. 150/767) talebesi olan İmam Muhammed'in (ö. 189/805) kitapları, İmam-ı Şafii'nin *el-Ümm* adlı kitabı bize kadar ulaşan değerli fıkıh eserleridir. Ayrıca bir görüşe göre İmam-ı Malik'in *el-Muvatta*'sı da bu fıkıh kitapları arasında değerlendirilmiştir³⁹. Sahabe döneminde, bugün anladığımız manalarda fıkıh ıstılahları mevcut değildi⁴⁰.

Taklit ve Mezhep Taassubunun Ortaya Çıkması Devri

Hicri ikinci asrın sonlarından itibaren mezhepler iyice belirginleşip mezhep taassubunun başladığı ve ilmi çalışmalarda taklidin hakim olduğu görülmektedir⁴¹. Bu dönemdeki alimler, imamlarının görüşlerini şer'i nass gibi görerek ilmi gayretlerini mezhep imamlarının galip gelmesi ve mezhebinin geniş alanlara yayılması yönünde kullanmışlardır⁴². Bu devirden itibaren alimlerin çoğu kendi mezhebinin görüşleri doğrultusunda fıkhi tefsirler telif etmeye başlamışlardır⁴³. Halk da bu devirde, mensup olduğu mezhebin alimlerine soru sorup problemlerini çözme yoluna gitmiştir⁴⁴.

Daha sonra, altıncı ve yedinci devre de bu dönemlere eklenmiştir. Yedinci asrın ortasından Mecellenin çıktığı tarihe kadar, fıkıhın gerileme çağı olan altıncı devrede önceki metinleri açıklayan şerhler, şerhleri açıklayan haşiyeler, haşiyeleri açıklayan takrir ve ta'likler yapılmıştır. Yedinci devre de Mecelle'den zamanımıza kadar olan dönemi kapsar⁴⁵. Bu devirde, Hanefi fıkından istifade edilerek Ahmet Cevdet Paşa başkanlığındaki bir heyet tarafından 1869-1876 yılları arasında hazırlanarak ve 1926 yılına kadar yürürlükte kalan 1851 maddeyi içeren Mecelle⁴⁶ umumi bir medeni kanun olarak kabul edilmiştir. Ayrıca bir mezhebe bağlı kalmak yerine, bütün mezheplerden faydalanma görüşü hakim olmaya ve yabancı kanunlar alınıp kabul edilmeye başlanmıştır⁴⁷.

³⁹ Hayraddin Karaman, **a.g.e.**, s. 17; Müsâid, **a.g.e.**, s. 137.

⁴⁰ Müsâid, **a.g.e.**, s. 138.

⁴¹ Güngör, **Fıkıhî Tefsir Hareketi**, s. 96.

⁴² ez-Zehebi, **et-Tefsir**, III, 100.

⁴³ ez-Zehebi, **et-Tefsir**, III, 101; Güngör, **Fıkıhî Tefsir Hareketi**, s. 97.

⁴⁴ Güngör, **Fıkıhî Tefsir Hareketi**, s. 97.

⁴⁵ Hayraddin Karaman, **a.g.e.**, s. 21.

⁴⁶ Mustafa Yıldırım, **Mecelle'nin Külli Kaideleri**, İzmir İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İzmir, 2001, s. 15

⁴⁷ Karaman, **a.g.e.**, s. 21-22.

Yazılan Bazı Fıkhi Tefsirler

Genellikle bu konuda ilk yazılan tefsirin, İmam-ı Şafii'nin *Ahkamü'l-Kur'an* adlı eseri olduğu ifade edilmektedir⁴⁸. Fakat Şafii'den önce Mukatil b. Süleyman el-Horasani (ö. 150/767) tarafından *Tefsirü'l-Hamsi Mie Aye Mine'l-Kur'an* adında fıkhi bir tefsirin yazıldığı görülmektedir⁴⁹. Bu nedenle bu konuda yazılan ilk tefsirin, Şafii'nin değil de Mukatil b. Süleyman'ın eseri olduğunu söyleyebiliriz. Nitekim elimizdeki mevcut nüsha bizzat Şafii değil de ondan iki buçuk asır sonra gelen el-Beyhaki (ö. 458/1066) tarafından derlenen nüshadır ki, Zahid el-Kevseri (ö. 1371 H.), bu esere yazdığı takrizde bu hususu açıkça belirtmiştir⁵⁰. Diğer bazı ahkam tefsirlerini de şöyle sıralayabiliriz:

1. *Ahkamü'l-Kur'an*, Yahya b. Adem el-Emevi (ö. 203/818).
2. *Ahkamü'l-Kur'an*, Ebu Sevr İbrahim İbn Halid el-Kelbi (ö. 240/854).
3. *Ahkamü'l-Kur'an*, Ebu'l-Hasen Ali İbn Hucr es-Sa'di (ö. 244/858).
4. *Ahkamü'l-Kur'an*, İsmail b. İshak el-Ezdi, (ö. 282/896).
5. *Ahkamü'l-Kur'an*, Ebu'l-Hasen Ali İbn Musa el-Kummi (ö. 305/917).
6. *Ahkamü'l-Kur'an*, Ebu Ca'fer Ahmed İbn Muhammed et-Tahavi (ö. 321/933).
7. *Ahkamü'l-Kur'an*, Ebu Bekr Ahmed İbn Ali er-Razi el-Cassas (370/982).
8. *Ahkamü'l-Kur'an*, Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Ali et-Taberi 'İmaduddin el-Bağdadi İlkiya el-Harrasi (ö. 504/1110).
9. *el-Camiu li Ahkami'l-Kur'an*, Ebu Abdillan Muhammed İbn Ahmed el-Kurtubi (ö. 671/1272). Bu eser sadece ahkam ayetleri değil, Kur'an'ın bütün ayetlerini de ihtiva etmektedir. Ancak ahkam ayetlerine ağırlık verdiği için fıkhi tefsir olarak kabul edilmiştir⁵¹.

⁴⁸ Katib Çelebi, Keşfu'z Zunun an Esami'l-Kütübi ve'l-Fünun, (Thk. Şerafeddin Yaltakayya, Rıfat Bilge), Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, I, 20; Cerrahoğlu, **Tefsir Tarihi**, II, 55.

⁴⁹ Cerrahoğlu, **Tefsir Tarihi**, II, 55-56.

⁵⁰ eş-Şafii, Ebu Abdillan Muhammed b. İdris b. el-Abbas b. Osman el-Kuraşi, **Ahkamü'l-Kur'an**, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1991, I, 12-14.

⁵¹ Cerrahoğlu, **Tefsir Tarihi**, II, 116.

10. *Tehzibu Ahkami'l-Kur'an*, Muhammed İbn Ahmed Ebu's-Sena Cemaluddin el-Konevi (ö. 777/1375).
11. *el-İklil fi İstinbatı't-Tefsir*, Celalüddin Abdurrahman İbn Ebi Bekr (ö. 911/1505).
12. *Ahkamü'l-Kur'an*, Ömer b. Ali b. Adil el-Hanbeli (ö. 879/1474).
13. *Ahkam-ı Kur'aniyye*, Konyalı Mehmed Vehbi (ö. 1369/1949).
14. *Ravaiu'l-Beyan Tefsiru Ayati'l-Ahkam mine'l-Kur'an*, Muhammed Ali es-Sabuni.
15. *Ahkamü'l-Kur'an el-Vahyu'l-İlahi*, Ahkamü'l-Kur'an Abdülmecid Haşim el-Hüseyn.

II- İBNÜ'L-ARABİ

A) Hayatı

Tam adı, Ebu Bekir, Muhammed b. Abdillan b. Muhammed Abdillan b. Ahmed b. el-Arabi, olan alim hakkında kaynaklarda el-Meafiri, el-Endülisi, el-İşbili ve el-Maliki lakapları geçmektedir⁵².

el-İşbili, "Arabi" künyesiyle *el-Futuhâtü'l-Mekkiyye*'nin yazarı olan Muhyiddin İbn Arabi et-Tai es-Sufi'ye (ö. 638/1240) benzemektedir. Ayrıca ikisi de "Ebu Bekir" diye künyelendirilmiştir. Bunları ayırmak için "ال/lam-ı tarif" kullanılmıştır. Yani el-İşbili için "ابن العربي/İbnü'l-Arabi"; et-Tai es-Sufi için de "ابن عربي/İbn Arabi" denilmiştir⁵³.

⁵² İbn Hallikan, Ebu'l-Abbas Şemsüddin Ahmed b. Muhammed b. Ebi Bekr, **Vefayâtü'l-Ayan ve Enbaü Ebnai'z-Zeman**, (Thk. İhsan Abbas), Daru Sadr, Beyrut, 1397/1977, IV, 296; ez-Zehebî, Şemsüddin Muhammed b. Ahmed b. Osman, **Siyeru A'lami'n-Nübelâ**, (Thk. Şuayb el-Arnâvut, Salih es-Semr), Müessesetü'r-Risale, Beyrut, 1405/1985, XX, 197-198; es-Suyuti, Celaleddin Abdurrahman, **Tabakatü'l-Müfessirin**, Kitabfuruşî, Tahran, 1960, s. 34; ed-Davudi, Şemsüddin Muhammed b. Ali b. Ahmed, **Tabakatü'l-Müfessirin**, Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, trs., II, 167; İbnü'l-İmad, Ebu'l-Felah Abdilhayy, **Şezeratü'z-Zeheb fi Ahbari men Zeheb**, Darü'l-Fikr, yrs., trs., III, 141; ez-Zehebî, **et-Tefsir**, III, 448, Ömer Nasuhi Bilmen, **Tefsir Tarihi**, Ankara, 1955, I, 295; Cerrahoğlu, **Tefsir Tarihi**, II, 84; Mustafa İbrahim Meşni, **İbnü'l-Arabi el-Maliki el-İşbili ve Tefsiruhu Ahkamü'l-Kur'an**, Daru Ammar, Beyrut, 1991, s. 15.

⁵³ Meşni, **a.g.e.**, 15.

İbnü'l-Arabi, Şaban ayının 22'si Cuma günü⁵⁴, 468/1076 yılında İşbiliye'de doğmuştur⁵⁵. Arap kabilelerinden Kahtan'ın Meafir kolundan olup ataları fetihten sonra Endülüs'e yerleşmiştir⁵⁶.

İbnü'l-Arabi, ilk eğitimini İşbiliye'nin önde gelen fakihlerinden ve gözde vezirlerinden olan babası Ebu Muhammed b. Abdillâh İbnü'l-Arabi'den (ö. 493/1099) almıştır⁵⁷. Ayrıca babasının, oğlundan farklı olarak Ebu Muhammed b. Hazm ez-Zahiri'ye (ö. 456/106) bağlı olanların ileri gelenlerinden olduğu ifade edilmiştir⁵⁸. Tevaif-i Müluk devrindeki İşbiliye hakimi Benu Abbad Hemedani nezdinde iyi bir mevkiye de sahiptir. Bu devlet yıkılınca oğluyla birlikte 485/1092 yılında Endülüs'ten ayrılmış, oğluyla birlikte hacetmiş ve oğlunun tahsili sırasında yanında bulunmuştur⁵⁹. Dönüşte İskenderiye'de 493/1099 yılında vefat etmiştir⁶⁰.

İbnü'l-Arabi, anne tarafından Endülüs'ün alim ve muhaddislerinden olan Ebu Hafs Ömer b. Hasen el-Hevzeni'nin (ö. 460/1067) torunudur. İlk eğitimiyle meşgul olanlardan dayısı Ebu'l-Kasım Hasan b. Ebi Hafs el-Hevzeni, İşbiliye şehir devletinin çöküşüne sebep olanlardandır. Görüldüğü gibi İbnü'l-Arabi, hem annesi hem de babası tarafından ilim ve siyasetle meşgul olan bir ailenin çocuğuydu⁶¹.

İbnü'l-Arabi'nin hayatı, İslam dünyasının hareketli ve siyasi olayların sık sık değiştiği bir döneme rastlamaktadır⁶². Bu siyasi kargaşadan uzaklaşabilmek için kendini ilme verip babasıyla birlikte memleketinden ayrılarak döneminin çeşitli ilim merkezlerine seyahat etmiştir. Daha sonra 492 yılında İskenderiye'ye dönerek uzun bir süre orada kalmıştır. O dönemde babasının vefatı ile Hristiyanların Kudüs'ü işgal etmesi onu çok üzdüğünden Endülüs'e geri dönmüştür. İbnü'l-Arabi'nin bu seyahatleri genel olarak on yıl sürmüştür⁶³. Memleketine döndüğünde insanlara va'zu nasihatlerde bulunup ilimle meşgul olmuştur. İnsanlara karşı iyi muamelede

⁵⁴ İbnü'l-İmad, **a.g.e.**, III, 142.

⁵⁵ ez-Zehebî, **Siyer**, XX, 198; es-Suyuti, **a.g.e.**, s. 34; ed-Davudi, **a.g.e.**, II, 168; İbnü'l-İmad, **a.g.e.**, III, 141; ez-Zehebî, **et-Tefsir**, III, 448; Bilmen, **a.g.e.**, I, 295; Cerrahoğlu, **Tefsir Tarihi**, II, 84; Meşni, **a.g.e.**, s. 16.

⁵⁶ Ahmet Baltacı, “İbnü'l-Arabî, Ebû Bekir”, D.İ.A., XX, İstanbul, 1999, 488.

⁵⁷ ez-Zehebî, **et-Tefsir**, III, 448; ed-Davudi, **a.g.e.**, II, 167; Bilmen, **a.g.e.**, I, 295; Cerrahoğlu, **Tefsir Tarihi**, II, 84; Meşni, **a.g.e.**, s. 16; Baltacı, **a.g.md.**, a.g.e., XX, 488.

⁵⁸ ez-Zehebî, **Siyer**, XX, 198.

⁵⁹ Cerrahoğlu, **Tefsir Tarihi**, II, 84-85; Baltacı, **a.g.md.**, a.g.e., XX, 488-489.

⁶⁰ İbn Hallikan, **a.g.e.**, IV, 297; İbnü'l-İmad, **a.g.e.**, III, 141; Bilmen, **a.g.e.**, I, 296.

⁶¹ Cerrahoğlu, **Tefsir Tarihi**, II, 85.

⁶² Cerrahoğlu, **Tefsir Tarihi**, II, 90.

⁶³ Cerrahoğlu, **Tefsir Tarihi**, II, 89; Baltacı, **a.g.md.**, a.g.e., XX, 488.

bulunan, hoşgörölü, ahde vefa gösteren, zalimlere karşı sert bir kişiliğe sahip olan İbnü'l-Arabi, memleketine döndüğünde kadılık yapmıştır⁶⁴. Ondan ilim alanlardan biri olan Kadı İyaz, onun hakkında şunları söylemiştir: “O, memleketini tercih etti. Allah Teala, onun tavizsizliğinden ve ahkamı uygulamadaki ısrarından dolayı, memleketinin ahalisini ondan faydalandırdı. Onda zalimlere karşı, onları ürperten bir sertlik vardı. Kadılığında vermiş olduğu ilginç kararlar, onun hakkında ipuçları verir. Daha sonra kadılığı bırakmış, ilmin neşv-ü nema bulması için gayret göstermiştir”⁶⁵. İşbiliye'nin dışında Halep ve çeşitli yerlerde de kadılık yapmıştır⁶⁶. Nitekim İbnü'l-Arabi, *Ahkamü'l-Kur'an*'ında fıkhi meseleleri açıklarken bazen kadılık yaptığı dönemlerdeki uygulamalarına atıfta bulunmuştur⁶⁷.

İbnü'l-Arabi, memleketinin savunmasıyla da ilgilenmiştir. İşbiliye'de kendi malından sur yaptırmıştır⁶⁸ ki, bu fedakarlığının sayesinde şehir, 18 ay Hristiyanların saldırılarına karşı direnmiştir. Ancak onun vefatından 102 yıl sonra 646/1248'de Hristiyanların eline geçmiştir⁶⁹.

İbnü'l-Arabi'nin son günlerinde Endülüs'te siyasi istikrar tekrar buzulmuştur. Murabıtlar'ın hakimiyeti sona erip Muvahhidler dönemi başlamıştır. Bu iktidar değişikliği ve otorite boşluğunun halk üzerinde olumsuz etkilerini önlemek ve Muvahhidler Devleti'yle iyi ilişkiler başlatmak için bir heyetle birlikte Mağrib'e gitmiştir. Heyet üyelerinden bazılarının geri dönmesine rağmen İbnü'l-Arabi yaklaşık bir yıl orada kalmıştır. Bazı kaynaklar bu süre içerisinde onun hapsedildiğini belirtmiştir⁷⁰. İbnü'l-Arabi, buradan Endülüs'e dönerken 543/1148'de vefat etmiş ve cenazesi Fas'a götürülerek el-Ciyani kabristanına⁷¹ defnedilmiştir⁷².

⁶⁴ İbn Hallikan, **a.g.e.**, IV, 297; İbnü'l-İmad, **a.g.e.**, III, 141; es-Suyuti, **a.g.e.**, s. 34; ez-Zehebi, **et-Tefsir**, III, 448.

⁶⁵ ez-Zehebi, **et-Tefsir**, III, 448; ed-Davudi, **a.g.e.**, II, 170.

⁶⁶ Bilmen, **a.g.e.**, I, 296.

⁶⁷ İbnü'l-Arabi, **Ahkamü'l-Kur'an**, III, 25; IV, 369.

⁶⁸ ez-Zehebi, **Siyer**, XX, 200.

⁶⁹ Bilmen, **a.g.e.**, I, 296; Cerrahoğlu, **Tefsir Tarihi**, II, 89.

⁷⁰ Baltacı, **a.g.md.**, a.g.e., XX, 489.

⁷¹ İbn Hallikan, **a.g.e.**, IV, 297.

⁷² İbnü'l-İmad, **a.g.e.**, III, 142; es-Suyuti, **a.g.e.**, s. 35; ed-Davudi, **a.g.e.**, II, 170; ez-Zehebi, **et-Tefsir**, III, 449; Carl Brockelmann, **Geschichte der Arabischen Litteratur Erster Supplementband**, E. J. Brill, Leiden, 1937, I, 732.

Vefat ettiği ay hakkında, Cemaziye'l-Evvel⁷³, Rebiu'l-Evvel⁷⁴ ve Rebiu'l-Ahir⁷⁵ gibi farklı görüşler mevcuttur.

B) İlmî Durumu

İbnü'l-Arabi, kadı, allame, hafız, Endülüs ulemasının ve imamlarının sonuncusu olarak nitelendirilmiştir⁷⁶. Ayrıca çeşitli ilimlere sahip, onlarda derinleşen, öncesindeki bütün ilimleri, sonrakilerle mezceden ve ictihad derecesine ulaşan büyük bir alim olduğu ifade edilmiştir. İlmin edasıyla neşri konusunda hırslı davranması onu, ilim için doğu seyahatine sevk etmiştir ki, doğuya gidip de birçok ilme haiz olarak Endülüs'e dönen nadir şahsiyetlerden olmuştur. Memleketine döndüğünde de ilmin yayılması ve gelişmesi için çalışmıştır⁷⁷.

İlim hayatı önce memleketi daha sonra da ilim için yaptığı seyahatlerle şekillenmiştir. İfade ettiğimiz gibi ilk eğitimiyle bizzat babası ilgilenmiştir. Bu arada dayısından da kıraat dersleri almıştır. İbnü'l-Arabi, 9 yaşında Kur'an'ı ezberleyip kıraat-ı aşereyi tamamlamış, Arapça, lügat ve şiir eğitimini gördükten sonra babasıyla doğuya gitmiştir. Öklides'in kitabı, üçgenlerin kenar eşitlikleri, matematik şekilleri gibi pozitif ilimleri de öğrenmiştir⁷⁸. Ayrıca İbnü'l-Arabi, memleketinde fıkıh ve usul dersi görmüş vaaz ve tefsir maksadıyla sohbet etmiştir⁷⁹. Hadis alimlerinden ve ilmin önderlerinden ders almıştır. Doğuya yaptığı ilim seyahatinden önce Endülüs'ün önemli şehirlerine ardından o dönemlerde ilim ve alimlerin merkezi olan Kurtuba'ya gitmiş ve oradaki alimlerden, üstadlardan ders almıştır⁸⁰. Doğru seyahati konusunda Kadı İyaz (ö. 544/1149), şunları ifade etmiştir: "İbnü'l-Arabi, 485 yılında Rebiu'l-Evvel ayının Pazar günü babasıyla doğuya gitmek üzere yola çıktılar. Şam'a ulaştılar. Orada Ebu Bekir et-Turtuşi ile karşılaştı ve ondan fıkıh dersi aldı. 489 yılında Hicaz'a gitti. Bağdat'a ikinci kez geldi. Ebu Bekir eş-Şaşi, ve el-Gazali ile arkadaşlık yaptı. eş-Şaşi ve el-Gazali'nin dışında diğer alim ve

⁷³ İbn Hallikan, **a.g.e.**, IV, 297.

⁷⁴ Cerrahoğlu, **Tefsir Tarihi**, II, 90.

⁷⁵ ez-Zehebi, **Siyer**, XX, 203; İbnü'l-İmad, **a.g.e.**, III, 142; es-Suyuti, **a.g.e.**, s. 35; ed-Davudi, **a.g.e.**, II, 170.

⁷⁶ es-Suyuti, **a.g.e.**, s. 34; ez-Zehebi, **et-Tefsir**, III, 448.

⁷⁷ İbn Hallikan, **a.g.e.**, IV, 296-297; ez-Zehebi, **Siyer**, XX, 197; İbnü'l-İmad, **a.g.e.**, III, 141-142; es-Suyuti, **a.g.e.**, s. 34; ed-Davudi, **a.g.e.**, II, 167-168; ez-Zehebi, **et-Tefsir**, III, 448.

⁷⁸ Cerrahoğlu, **Tefsir Tarihi**, II, 85.

⁷⁹ ez-Zehebi, **et-Tefsir**, III, 448.

⁸⁰ Meşni, **a.g.e.**, s. 22.

edebiyatçılardan ders aldı. Sonra Bağdat'tan ayrıldı. Mısır'ın İskenderiye şehrinde bir ilim topluluğu ile karşılaştı. Ardından 493 yılında Endülüs'e geri döndü. Doğuya gidip de ondan önce hiç kimsenin sahip olmadığı bir ilimle İşbiliye'ye döndü"⁸¹.

On yedi yaşında babasıyla birlikte doğu yolculuğuna başlayan İbnü'l-Arabi, ilk olarak Malaka, Gırnata ve Mürciye'ye geldiklerinde aradıkları ilim adamlarını bulamayınca Tunus'un Medhiyye ve Kayravan şehirlerine gelmiştir. Burada karşılaştığı alimlerden kalam, usul ve nahiv dersi almıştır⁸².

Tunus'un ardından babasıyla birlikte Mısır'a gelmiştir. Burada, alimlerden kalam ve cedel konusunda bazı meseleler öğrenmiş ve kurra meclislerine katılmıştır. Bu devirde Mısır'a Fatimiler hakimdir. Yerli ve yabancı birçok ilim adamının, fikir özgürlüğünün hakim olduğu Kudüs'e gittiği gibi Fatimilerin şii baskılarından bunalan İbnü'l-Arabi de oraya gitmiştir⁸³. İbnü'l-Arabi, Kudüs'te bulunan Şafii ve Hanefi mezheplerinin tedris edildiği medreselerdeki dersleri ve münakaşaları takip ettiğini ifade etmiştir. Şafii medresesinde takip ettiği ilk münazaradan hiçbir şey anlamadığını ve bu durum onun, ilimdeki azimle kararlılığını bir derece daha arttırdığını belirtmiştir. Babasına da şunları söylemiştir: “Hacca gitmeye niyetliysen bunu gerçekleştir. Ben buradakilerin ilmini öğrenmeden bir yere gitmeyeceğim”. Bu gayretinde babası ona sohbetleriyle yardımcı olmuştur⁸⁴. Böylelikle İbnü'l-Arabi bu mezheplere ilişkin bilgisini geliştirmiştir.

İbnü'l-Arabi, 489/1095 yılında Şam'a ulaşır. Orada ulema ve muhaddislerden oluşan bir ilim topluluğuyla karşılaşmıştır⁸⁵. Şam'daki eğitim, Kudüs'tekine benzediği için bu şehirde fazla kalmayarak Irak'a doğru yola çıkmıştır⁸⁶. O dönemde Bağdat önemli bir ilim merkeziydi. Oranın ileri gelenlerinden oluşan bir cemaatin

⁸¹ Meşni, **a.g.e.**, s. 24.

⁸² Cerrahoğlu, **Tefsir Tarihi**, II, 86; Baltacı, **a.g.md.**, a.g.e., XX, 488.

⁸³ ez-Zehebi, **Siyer**, XX, 197; Baltacı, **a.g.md.**, a.g.e., XX, 488.

⁸⁴ İbnü'l-Arabi, Ebu Bekir Muhammed b. Abdullah b. Muhammed el-Meafiri, **Kanunü't-Te'vil**, (Thk. Muhammed es-Süleymani), Beyrut, 1990, s. 91-94.

⁸⁵ İbn Hallikan, **a.g.e.**, IV, 296; ez-Zehebi, **Siyer**, XX, 201; İbnü'l-İmad, **a.g.e.**, III, 141; es-Suyuti, **a.g.e.**, s. 34; ed-Davudi, **a.g.e.**, II, 167; ez-Zehebi, **et-Tefsir**, III, 448.

⁸⁶ Cerrahoğlu, **Tefsir Tarihi**, II, 88.

yanında ilim öğrenmiştir⁸⁷. Hatta Bağdat'taki münazaralara bizzat konuşmacı olarak katılmıştır⁸⁸.

Babasıyla birlikte hac farızasını yerine getirmek için çıktıkları bu yolculuktan uzun bir süre geçmesine rağmen bu görevlerini yerine getirememişlerdi. Bundan dolayı 489 yılında hac için Hicaz'a gitmişlerdir. Oraya gelen alimlerle görüşerek onlardan istifade etmiştir. Medine'yi de ziyaret ettikten sonra Hicaz'da fazla kalmayarak tekrar Bağdat'a dönmüştür. Burada edebiyatçılarla karşılaşmış, alimlerden fıkıh ve usul dersi almıştır. Bununla da yetinmeyerek Basra, Küfe ve Musul gibi yerlere gidip muhaddislerden hadis almıştır⁸⁹.

İbnü'l-Arabi, 492 yılında İskenderiye'ye dönmüştür. Burada muhaddislerden bir grupla karşılaşarak onlardan hadise dair bir şeyler yazmış, 495 yılında da Endülüs'e geri dönmüştür⁹⁰.

Bu seyahatlerinin sonucunda İbnü'l-Arabi, fıkıh, usul ve hadis kaydında ileri gitmiş, tefsirde, rivayette, çeşitli meselelerde ve kelimada derinleşmiştir. Ayrıca nahiv, edebiyat, şiir ve tarihte de kendini geliştirmiştir⁹¹.

İbnü'l-Arabi'nin ele aldığımız *Ahkamü'l-Kur'an*'ında, müfessirimizin, herhangi bir konuyu işlerken seyahatlerinde tanık olduğu durumlardan ya da ders halkasından bahsettiğini görmekteyiz⁹². Ayrıca yaptığı bu seyahatlere ilişkin başlı başına *Tertibu'r-Rihle* adında bir eseri de mevcuttur. Bunu müellifin eserleri için ayırdığımız bölümde ele alacağız.

Sonuç olarak İbnü'l-Arabi'nin hayatı, ilim için yaptığı seyahatlerle şekillenmiştir. Gittiği yerlerde değerli alimlerle karşılaşması, zekası, azim ve karallılığının da etkisiyle bilgi sahibi olup birçok öğrenci yetiştirmiştir. Hem va'zu nasihatlerde bulunup kadılık yaparak devrindeki insanlara; hem de bilgilerini yazıya geçirerek değerli eserleriyle günümüzdeki ve gelecekteki insanlara faydalı olmuştur.

⁸⁷ İbn Hallikan, **a.g.e.**, IV, 296; ez-Zehebi, **Siyer**, XX, 197; İbnü'l-İmad, **a.g.e.**, III, 141; es-Suyuti, **a.g.e.**, s. 34; ed-Davudi, **a.g.e.**, II, 167; ez-Zehebi, **et-Tefsir**, III, 448.

⁸⁸ Cerrahoğlu, **Tefsir Tarihi**, II, 87-88.

⁸⁹ İbn Hallikan, **a.g.e.**, IV, 296; ed-Davudi, **a.g.e.**, II, 167; Cerrahoğlu, **Tefsir Tarihi**, II, 88-89.

⁹⁰ İbn Hallikan, **a.g.e.**, IV, 296; ez-Zehebi, **Siyer**, XX, 199; İbnü'l-İmad, **a.g.e.**, III, 141; es-Suyuti, **a.g.e.**, s. 34; ed-Davudi, **a.g.e.**, II, 167; ez-Zehebi, **et-Tefsir**, III, 448.

⁹¹ ez-Zehebi, **Siyer**, XX, 201; ed-Davudi, **a.g.e.**, II, 168; ez-Zehebi, **et-Tefsir**, III, 448.

⁹² İbnü'l-Arabi, **Ahkamü'l-Kur'an**, III, 98; III, 173.

1) Hocaları

İbnü'l-Arabi'nin, muhtelif şehirlere, ilim için yapmış olduğu seyahatlerde, birçok alimle ve ilim topluluklarıyla karşılaşmış, onlardan ders almıştır. Biz burada en meşhurlarını vefat tarihlerini esas alarak zikredeceğiz.

a) *Ebu'l-Feth Nasr b. İbrahim el-Makdisi*: İbnü'l-Arabi'nin Şam seyahati sırasında kendisinden fıkıh dersini⁹³ alıp Buhari'nin Sahih'ini dinlediği hocasıdır⁹⁴. Şafii fakihi ve hadisçidir. 407/1016 yılında Nablus'ta doğmuştur. Kudüs'e nisbetle kendisine Makdisi denilmiştir. Temel ilimleri Nablus'ta aldıktan sonra Kudüs, Şam, Diyarbakır gibi çeşitli şehirlere ilim için seyahat etmiştir. Şam'a gittiğinde Gazzali ondan fıkıh dersi almıştır⁹⁵. 490/1096 yılında vefat etmiştir. *Tahrimu Nikahi'l-Mut'a*⁹⁶ ve *Hikayat Hisan*⁹⁷ eserleri arasındadır. İbnü'l-Arab, Ahkamü'l-Kur'an'ında onun görüşlerinden istifade etmiştir⁹⁸.

b) *Ebu'l-Vefa Ali b. Akil b. Muhammed b. Akil el-Bağdadi*: İbnü'l-Arabi'nin, Bağdat'a seyahati sırasında kendisinden faydalandığı alimler arasında yer alan⁹⁹ Ebu'l-Vefa, usul ilimlerine dair çalışmalarıyla tanınan ve Selefiyye içinde akılcılığın kapısını aralayan Hanbeli alimidir. 431/1040 yılında Bağdat'ta doğmuştur. Pek azı Hanbeli olan 23 hocadan Arap dili edebiyatı, fıkıh, hadis, kelam, tefsir gibi İslami ilimlere dair ders almıştır. Kelam ilmini Mutezile mezhebine bağlı alimlerden öğrenmediği için Hanbelilerin şiddetli hücumlarına maruz kalmıştır. *el-Vazih fi Usuli'l-Fıkıh ve 'l-Cedel, el-İrşad fi usuli'd-Din* eserleri arasındadır¹⁰⁰.

c) *Ebu Bekir Muhammed b. Velid et-Turtuşi*: et-Turtuşi, yaklaşık Hicri 451 yılında doğmuştur. Şafii fıkıhçısı olan Ebu Bekir eş-Şaşi'den (ö. 507/1114) ders almıştır¹⁰¹. İbnü'l-Arabi'nin en çok sevdiği hocaları arasında yer alan et-Turtuşi, Hicri 520 yılında vefat etmiştir. Kadı İyaz'ın da ifade ettiği gibi İbnü'l-Arabi, Şam'a

⁹³ ez-Zehebi, **Siyer**, XX, 198; İbnü'l-İmad, **a.g.e.**, III, 141; ed-Davudi, **a.g.e.**, II, 167.

⁹⁴ Cerrahoğlu, **Tefsir Tarihi**, II, 88.

⁹⁵ Sübki, Taceddin Ebu Nasr Abdulvahhab b. Ali b. Abdülkafi, **Tabakatü's-Şafiiyyeti'l-Kübra**, (Thk. Mahmud Muhammed et-Tenahi, Abdulfettah Muhammed), yrs., 1386/1967, V, 351-353; Hamdi Döndüren, "**Makdisi Nasr b. İbrahim**", D.İ.A., Ankara, 2003, XXVII, 434.

⁹⁶ Döndüren, **a.g.md.**, a.g.e., XXVII, 434.

⁹⁷ Carl Brockelmann, **Geschichte der Arabischen Litteratur Erster Supplementband**, E. J. Brill, Leiden, 1937, II, 913.

⁹⁸ İbnü'l-Arabi, **Ahkamü'l-Kur'an**, II, 42.

⁹⁹ Baltacı, a.g.md., **a.g.e.**, XX, 488.

¹⁰⁰ Yusuf Şevki Yavuz, "**İbn Akil, Ebu'l-Vefâ**", D.İ.A., İstanbul, 1999, XIX, 301-303.

¹⁰¹ İbn Hallikan, **a.g.e.**, IV, 262-264.

geldiği zaman et-Turtuşi ile karşılaşmış ve ondan fıkıh dersi almıştır¹⁰². Ayrıca kaynaklarda onun, Bağdat'a yaptığı iki seyahatinde¹⁰³ ve daha sonra memleketine dönerken İskenderiye'ye uğradığında¹⁰⁴, onunla karşılaştığı ve ondan ders aldığı ifade edilmektedir.

d) *Ebu Hamid Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Gazzali et-Tusi*: Eşari kelamcısı Şafii fakihi, mutasavvıf olarak tanınan alim 450/1058 yılında İran'ın Horasan bölgesindeki Tus'ta (bugünkü Meşhed) dünyaya gelmiştir. Hüccetü'l-İslam ve Zeynüddin gibi lakaplarla anılmıştır. İlk eğitimine Tus'ta başlamış daha sonra Cürcan'a gitmiştir. Eğitimine Nişabur'da devam eden Gazzali ardından Bağdat Nizamiye Medresesi müderrisliğine tayin edilmiştir. Daha sonra inzivaya çekilerek bu dönemde İhya'ü 'Ulumi'd-Din, Bidayetü'l-Hidaye, Cevahirü'l-Kur'an, el-Maksadü'l-Esna fi Şerhi Esma'llahi'l-Hüsna gibi çeşitli eserler kaleme almıştır. 14 Cemaziye'l-Ahir 505/18 Aralık 1111'de vefat etmiş ve Tus'ta ünlü şair Firdevsi'nin mezarının yakınında defnedilmiştir¹⁰⁵. İbnü'l-Arabi, ilk olarak Şam'da daha sonra da Bağdat'a iki gelişinde de onunla karşılaşmış ve ondan kelam, usul ve fıkıh dersleri almıştır¹⁰⁶. İbnü'l-Arabi, Bağdat'a döndüğünde Gazzali'den, İhyau Ulumi'd-Din adlı eserini dinlemiştir. O, Gazzali'ye büyük değer vermiş ve diğer hocalarından daha farklı bir şekilde övmüştür. İbnü'l-Arabi, Gazzali'nin elinde kemale erişmiş, gerçek bir ilim ve fazilet örneği haline gelmiştir. Gazzali'nin bazı tasavvufi görüşlerini ve felsefeye düşkünlüğünü tenkit etse de, hocaları arasında, kendisine en fazla tesir eden kimsenin Gazzali olduğunu daima açıklamıştır¹⁰⁷. İbnü'l-Arabi, Ahkamü'l-Kur'an'ında, hocası Gazzali'nin görüşlerinden istifade etmiştir¹⁰⁸.

e) *Ebu Bekir Muhammed b. Ali b. İsmail eş-Şaşi*: eş-Şaşi'nin, döneminin en büyük Şafii alimlerinden, muhaddis, lügatçi ve şair olduğu ifade edilmiştir. Horasan, Irak, Hicaz ve Şam gibi o dönemin ilim merkezlerine gitmiştir¹⁰⁹. İbnü'l-Arabi'nin

¹⁰² İbn Hallikan, **a.g.e.**, IV, 296; İbnü'l-İmad, **a.g.e.**, III, 141; es-Suyuti, **a.g.e.**, s. 34; ed-Davudi, **a.g.e.**, II, 167.

¹⁰³ İbnü'l-İmad, **a.g.e.**, III, 141; ed-Davudi, **a.g.e.**, II, 168.

¹⁰⁴ Cerrahoğlu, **Tefsir Tarihi**, II, 89.

¹⁰⁵ Mustafa Çağrı, "**Gazzâlî**", D.İ.A., İstanbul, 1996, XIII, 489-494.

¹⁰⁶ İbn Hallikan, **a.g.e.**, IV, 296; ez-Zehebi, **Siyer**, XX, 198; es-Suyuti, **a.g.e.**, s. 34; ed-Davudi, **a.g.e.**, II, 167-168.

¹⁰⁷ Cerrahoğlu, **Tefsir Tarihi**, II, 88; Baltacı, **a.g.md.**, a.g.e., XX, 488-489.

¹⁰⁸ İbnü'l-Arabi, **Ahkamü'l-Kur'an**, I, 239; III, 245.

¹⁰⁹ İbn Hallikan, **a.g.e.**, IV, 200.

Bağdat'ta en fazla takdir ettiği hocalarından olan eş-Şaşı 507/1114 yılında vefat etmiştir¹¹⁰. Kaynaklarda İbnü'l-Arabi'nin Bağdat'a ikinci gelişinde, onunla karşılaştığı ve ondan fıkıh dersi aldığı geçmektedir¹¹¹. İbnü'l-Arabi, *Ahkamü'l-Kur'an*'ında, hocası eş-Şaşı'yi yer yer “فخر الإسلام/İslam'ın gururu”¹¹² şeklinde övmüş ve görüşlerinden istifade etmiştir¹¹³.

f) *Ebu Said ez-Zencani*: İbnü'l-Arabi, Şam seyahati sırasında ondan ders almıştır¹¹⁴.

g) *Abdullah b. Hüseyin b. Ali et-Taberi*: İbnü'l-Arabi'nin babasıyla birlikte Mekke'ye hac için gittiğinde orada kendisinden fıkıh dersi aldığı hocalarındandır¹¹⁵.

h) *Ebu Zekeriyya et-Tebrizi*: Allame, edip diye nitelendirilen hocasıyla Bağdat'a ilk gittiğinde karşılaşmış ve ondan ders almıştır¹¹⁶.

2) Talebeleri

Kaynaklarda, İbnü'l-Arabi'den icazet alanlar ve doğrudan rivayet edenler şeklinde bir ayırım mevcuttur. Buna göre biz de en meşhurlarını, vefat tarihlerini esas alarak belirteceğiz.

a) *Ebu'l-Hasan Ali b. Hasan b. Muhammed b. el-Kadı, el-Hile'i*: Şafii mezhebine bağlı olan el-Hile'i, Hicri 405 yılında Mısır'da doğdu. Zilhicce ayının on ikisinde 492 yılında vefat etmiştir¹¹⁷. İbnü'l-Arabi'den doğrudan rivayet edenler arasında yer almıştır¹¹⁸.

b) *Ebu'l-Fazl İyaz b. Musa b. İyaz el-Yahsubi*: Maliki kadısı, hadis, fıkıh ve dil alimi olan Kadı İyaz 476 yılı Şaban ayı ortalarında (Aralık 1083 sonları) Sebte'de doğmuştur.

Sebte'de Kadı İyaz'dan daha fazla eser veren bir alimin bulunmadığı ifade edilmiştir. Hadis, hadis usulü ve tarihi alanında kırk civarında eser kaleme aldığı

¹¹⁰ Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, II, 88.

¹¹¹ İbn Hallikan, *a.g.e.*, IV, 296; İbnü'l-İmad, *a.g.e.*, III, 141; es-Suyuti, *a.g.e.*, s. 34; ed-Davudi, *a.g.e.*, II, 168; Meşni, *a.g.e.*, s. 24.

¹¹² İbnü'l-Arabi, *Ahkamü'l-Kur'an*, I, 552; II, 60.

¹¹³ İbnü'l-Arabi, *Ahkamü'l-Kur'an*, II, 462; III, 107.

¹¹⁴ ed-Davudi, *a.g.e.*, II, 167; Meşni, *a.g.e.*, s. 24.

¹¹⁵ ez-Zehebî, *Siyer*, XX, 198; ed-Davudi, *a.g.e.*, II, 167; Meşni, *a.g.e.*, s. 24.

¹¹⁶ ed-Davudi, *a.g.e.*, II, 168; Meşni, *a.g.e.*, s. 25.

¹¹⁷ İbn Hallikan, *a.g.e.*, III, 317-318.

¹¹⁸ Meşni, *a.g.e.*, s. 38.

belirtilmiştir. Ayrıca ricalü'l-hadis, kıraat ve Kur'an ilimleri, fıkıh ve usulü, kelim, ensab, Arap dili ve edebiyatı alanlarında da söz sahibi olduğu belirtilen Kadı İyaz devrinin hadis imamı diye anılmıştır. *eş-Şifa, Tertibü'l-Medarik, Meşarikü'l-Envar ala Sınahi'l-Asar* onun eserlerindendir¹¹⁹. İbnü'l-Arabi'den doğrudan rivayet edenler arasındadır¹²⁰.

Kadı İyaz, 9 Cemaziye'l-Ahir 544/14 Ekim 1149'da Marakeş'te vefat etmiştir¹²¹.

c) *Ebu'l-Kasım Halef b. Abdilmelik b. Mes'ud b. Musa b. Beşküval el-Hareci el-Ensari el-Endülisi*: 3 Zilhicce 494/29 Eylül 1101 yılında Kurtuba'da doğmuştur. İlk eğitimini Kurtuba'da babasının yanında aldıktan sonra İşbiliye'ye gidip İbnü'l-Arabi'den fıkıh dersleri almıştır. Bazı bölgelerde kadı naibi olarak görev yapmıştır¹²². Kurtubalı büyük hadis alimlerinin sonuncusu sayılan İbn Beşküval, hadisın yanında Maliki fikhına ve özellikle Endülüs tarihine tam hakim olmasıyla tanınmıştır. *Kitabü's-Sıla fi Tarihi E'immeti'l-Endülüs* ve *ez-Zeyl ala Cüz'i Baki b. Mahled fi Havzi ve'l-Kevser* eserleri arasındadır. 8 Ramazan 578/5 Ocak 1183 yılında Kurtuba'da vefat etmiştir¹²³. İbnü'l-Arabi'den icazet alan öğrencilerindendir¹²⁴.

d) *Ebu Zeyd Abdurrahman b. Abdillan es-Süheyli*: İbnü'l-Arabi'den icazet alan öğrencileri arasında yer alan es-Süheyli¹²⁵, Hicri 508 yılında doğmuş 26 Şaban Cuma günü 581 yılında Marakeş'te vefat etmiştir. Eserleri arasında *Netaic'ül Fikr, etTa'rif ve'l-İ'lam* yer almaktadır¹²⁶.

C) Eserleri

İbnü'l-Arabi, değerli şahsiyetlerden aldığı ilmini, keskin zekası ve kuvvetli hafızasıyla yoğurduktan sonra birçok alanda değerini koruyan kıymetli eserler vermiştir. Fakat İşbiliye'de kadılıktan ayrılmasıyla sonuçlanan olaylarda eserlerinin

¹¹⁹ M. Yaşar Kandemir, "Kâdî İyâz", D.İ.A., İstanbul, 1996, XXIV, 116-117.

¹²⁰ Meşni, a.g.e., s. 38.

¹²¹ Kandemir, a.g.md., a.g.e., XIV, 116-117.

¹²² Nadir Özkuyumcu, "İbn Beşküvâl", D.İ.A., İstanbul, 1999, XIX, 337.

¹²³ İbn Hallikan, a.g.e., II, 240-241; Carl Brockelmann, *Geschichte der Arabischen Litteratur Erster Supplementband*, E. J. Brill, Leiden, 1937, I, 580; Özkuyumcu, a.g.md., a.g.e., XIX, 337.

¹²⁴ Meşni, a.g.e., s. 39.

¹²⁵ Meşni, a.g.e., s. 39; Baltacı, a.g.md., a.g.e., XX, 489.

¹²⁶ İbn Hallikan, a.g.e., III, 143-144.

bir kısmı yakılmıştır. Ayrıca matbaanın olmaması ve onun vefatından kısa bir süre sonra, ülkesinin Hristiyanlar tarafından işgal edilip, felakete uğraması sebebiyle müellifin birçok eserine ulaşamamıştır¹²⁷.

İbnü'l-Arabi'nin eserlerinin sayısı hakkında Ebu'l-Vefa (Ebu İshak) Burhanüddin İbrahim b. Ali b. Muhammed b. Ferhun (ö. 799/1397) on beş, Ahmed b. Muhammed Makkari (ö. 1041/1632) otuz üç sayısını verirken çağdaş araştırmacılar bu sayıyı seksen sekize çıkartmışlardır¹²⁸.

Müellifin kitaplarını mahtut ve matbu' nüshalarını verirken en çok Saim Yeprem'in hazırladığı, veri girişi İSAM tarafından yapılan, elimizdeki haliyle 102 kütüphanenin toplam 828.682 kitabını ihtiva eden Kütüphane Programı'ndan yararlandık. Ayrıca İbnü'l-Arabi'nin hayatıyla ilgi bilgi edindiğiniz tabakat kitaplarından, Brockelmann'ın *Geschichte der Arabischen Litteratur Erster Supplementband* adlı katalogundan (I, 732-733), Ahmet Baltacı'nın D.İ.A.'da yazdığı "İbnü'l-Arabî, Ebû Bekir" maddesinden (XX, 488-491) ve Mustafa İbrahim Meşni'nin *İbnü'l-Arabi el-Maliki el-İşbili ve Tefsiruhu Ahkamü'l-Kur'an* (s. 28-33) isimli eserinden istifade ettik.

Tek bir alanla sınırlı kalmayıp birçok dalda ihtisas sahibi olan İbnü'l-Arabi'nin eserlerinden birkaçını başlıklara ayırarak vermeyi uygun buluyoruz. Bu başlıkları ve eserleri, alfabetik olarak sıraladık.

1) Akaid ve Usulü'd-Din

İbnü'l-Arabi, seyahatleri sırasında karşılaştığı alimlerden kelam dersi almış ve elde ettiği bilgilerinin ışığında bu alanda değerli eserler telif etmiştir.

1. *el-Avasım mine'l-Kavasım*: İbnü'l-Arabi'nin akaid alanında yazdığı önemli eserlerindendir¹²⁹. Bu eser matbudur ve çeşitli kütüphanelerde mevcuttur. Sül. Ktp., d.n., 619, el-Matbaatü's-Selefiyye, Kahire; T.D.V. İSAM Ktp., Genel Blm., d.n., 892K, Thk. Muhibüddin, Celal Ökten Blm., Kahire, el-Matbaatü's-Selefiyye, 1978; M.Ü.İ.F. Ktp., Thk. Hatip Muhibüddin, Genel Blm., dn., 1013, Daru's-Suudiyye,

¹²⁷ Cerrahoğlu, **Tefsir Tarihi**, II, 92; Baltacı, **a.g.md.**, a.g.e., XX, 489-490.

¹²⁸ Baltacı, **a.g.md.**, a.g.e., XX, 490.

¹²⁹ ed-Davudi, **a.g.e.**, II, 169; Bilmen, **a.g.e.**, I, 297; Meşni, **a.g.e.**, s. 33.

Cidde, 1387; M.Ü.İ.F. Ktp., Thk., Muhibüddin el-Hatip, Emir Blm., d.n., 110, es-Selefiyye ve Mektebetuha, Kahire, 1399.

2. *el-Emedü'l-Aksa fi Şerhi Esmâ'l-İlahi'l-Hüsna ve Sıfatihî'l-'Ula*: Kısmen farklı isimlerle kaydedilen eser Allah'ın isim ve sıfatlarını konu edinir. Eserin yazma nüshaları mevcuttur¹³⁰ ve şu kütüphanelerde yer almaktadır: Hacı Selim Ağa Ktp., Hacı Selim Ağa Blm., d.n., 499; Sül. Ktp., Şehid Ali Paşa Blm., d.n., 371; T.D.V. İSAM Ktp., Genel Yazma Blm., d.n., 02631, (Fotokopi nüsha). İbnü'l-Arabi, *Ahkamü'l-Kur'an*'ında bu eserinden yararlanmış ve ona atıflarda bulunmuştur¹³¹.

3. *Kanunu't-Te'vil*: İbnü'l-Arabi, eserin mukaddimesinde *Kanun fi Te'vil li Ulumi't-Tenzil* adından söz etse de eser, kitabın yazma nüshalarında ve klasik kaynaklarda *Kanunu't-Te'vil* adıyla zikredilmiştir. İlmin önemi, kaynağı, çeşitleri, ruh ve beden, te'vil kuralları ve örnekleri şeklinde çeşitli konuları içeren kitap 533/1139 yılında edebi bir üslupla telif edilmiştir. Eser, Muhammed es-Süleymani tarafından Beyrut, 1980; Cidde, Daru'l-Kible¹³², 1986, Beyrut Müessesetü Ulumi'l-Kur'an¹³³, 1990 yıllarında olmak üzere üç kez neşredilmiştir¹³⁴. Ayrıca kitap şu kütüphanelerde de bulunmaktadır: T.D.V. İSAM Ktp., Genel Blm., d.n., 021239, Thk. Muhammed es-Süleymani, Daru'l-Garbi'l-İslami, Beyrut, 1990; D.E.Ü.F.Ktp., d.n., 37147, Thk. Muhammed es-Süleymani, Daru'l-Garbi'l-İslami, Beyrut, 1990.

4. *Kitabü'n-Nübüvvat*: İbnü'l-Arabi'nin bu alandaki eserlerindendir¹³⁵. Tabakat müellifleri tarafından kendisine nisbet edilmiştir¹³⁶.

5. *el-Muksit*: Müellif *Ahkamü'l-Kur'an*'ında mucizeler ve şartlarını ihtiva eden bu eserine¹³⁷ atıfta bulunmuştur¹³⁸.

6. *el-Müşkileyn*: İbnü'l-Arabi, Kur'an ve sünnetin müşkillerini ele alan bu eserine¹³⁹ *Ahkamü'l-Kur'an*'ında zaman zaman atıfta bulunmuştur¹⁴⁰.

¹³⁰ Baltacı, **a.g.md.**, a.g.e., XX, 488.

¹³¹ İbnü'l-Arabi, **Ahkamü'l-Kur'an**, I, 367; II, 337.

¹³² Meşni, **a.g.e.**, s. 32.

¹³³ Meşni, **a.g.e.**, s. 32.

¹³⁴ Baltacı, **a.g.md.**, a.g.e., XX, 490.

¹³⁵ Meşni, **a.g.e.**, s. 33.

¹³⁶ Baltacı, **a.g.md.**, a.g.e., XX, 491.

¹³⁷ Meşni, **a.g.e.**, s. 32.

¹³⁸ İbnü'l-Arabi, **Ahkamü'l-Kur'an**, I, 40; I, 650.

¹³⁹ Meşni, **a.g.e.**, s. 32.

¹⁴⁰ İbnü'l-Arabi, **Ahkamü'l-Kur'an**, I, 48; III, 214.

7. *el-Mütevassıt fi'l-İtikad*: Müellifin bu alandaki eserlerindendir ve Rabat şehrindeki el-Hizanetü'l-Amme adlı kütüphanede yazma bir nüshası bulunmaktadır¹⁴¹.

2) Fıkıh ve Fıkıh Usulü

Fıkıh ilminde derinleşen İbnü'l-Arabi, bu alanda önemli eserler telif etmiştir.

1. *el-İnsaf fi Mesaili'l-Hilaf*: Bu eserin 20 cilt olduğu ifade edilmiş¹⁴² olup günümüze kadar ulaşmayan eserleri arasındadır¹⁴³. İbnü'l-Arabi, *Ahkamü'l-Kur'an*'ında bu eserine zaman zaman atıfta bulunmuştur.¹⁴⁴

2. *el-Mahsul fi Usuli'l-Fıkıh*: İbnü'l-Arabi'nin eserleri arasında yer alan bu kitabın¹⁴⁵ yazma nüshası 69 sayfa olarak, Kültür Bakanlığı Millet Ktp., Feyzullah Efendi Blm., d.n., 636, Mısır, 663, bulunmaktadır.

3. *Nevahi ed-Devahi*: İbnü'l-Arabi'nin bu alandaki eserleri arasındadır¹⁴⁶ ve o, *Ahkamü'l-Kur'an*'ında buna atıfta bulunmuştur¹⁴⁷.

4. *Tehlisü't-Telhis*: İbnü'l-Arabi'nin eserleri arasında yer alan¹⁴⁸ bu kitabına, *Ahkamü'l-Kur'an*'ında yer yer atıfta bulunmuştur¹⁴⁹. Müellifin *Ahkamü'l-Kur'an*'ında bu eserine atfettiği konulara baktığımızda, bunların fıkıhla ilgili olduğunu gördüğümüz için kitabı bu alanda değerlendirdik.

3) Hadis

İbnü'l-Arabi'nin, hadisleri kaydetme konusunda ve onları rivayet etmede belirli bir mesafe kaydettiği kaynaklarda zikredilmiştir¹⁵⁰.

1. *Arızetü'l-Ahvezi fi Şerhi Sahihi't-Tirmizi*: İbnü'l-Arabi'nin eserleri arasında yer alan bu kitabının¹⁵¹ manası hakkında alimler şunları söylemişlerdir: “العارضة: konuşma yeteneği, demektir. Bir kimse konuşma yeteneğine sahipse “فلان شديد

¹⁴¹ Meşni, **a.g.e.**, s. 32.

¹⁴² Brockelmann, **a.g.md.**, **a.g.e.**, I, 733; Meşni, **a.g.e.**, s. 32.

¹⁴³ Baltacı, **a.g.md.**, **a.g.e.**, XX, 491.

¹⁴⁴ İbnü'l-Arabi, **Ahkamü'l-Kur'an**, I, 580; II, 18.

¹⁴⁵ ez-Zehebi, **et-Tefsir**, III, 449.

¹⁴⁶ Meşni, **a.g.e.**, s. 32; Baltacı, **a.g.md.**, **a.g.e.**, XX, 491.

¹⁴⁷ İbnü'l-Arabi, **Ahkamü'l-Kur'an**, I, 29.

¹⁴⁸ ez-Zehebi, **et-Tefsir**, III, 449.

¹⁴⁹ İbnü'l-Arabi, **Ahkamü'l-Kur'an**, I, 188; II, 148.

¹⁵⁰ es-Suyuti, **a.g.e.**, s. 34; ez-Zehebi, **et-Tefsir**, III, 448.

¹⁵¹ Brockelmann, **a.g.md.**, **a.g.e.**, I, 733.

العارضة/filan kişi konuşmada müthiştir” denir. “الأحادي: eksikliğini hissettiği zor bir işte canla başla çalışan demektir”¹⁵². *el-Camiu’s-Sahih*’in tamamını kapsayan ilk şerh olup diğer şerhlerle veya müstakil olarak (Kanpur, 1299, I-XIII; Kahire, 1350-1352), basılmıştır¹⁵³. Ayrıca T.D.V. İSAM Ktp., Genel Blm., d.n., 8227K-01, Daru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut, basımı bulunmaktadır.

2. *el-Kabesu Şerhi Muvatta el-İmam Malik b. Enes*: Hadis alanında¹⁵⁴ 532/1138 yılında telif ettiği bu eserde İbnü’l-Arabi, Ebu’l-Baci’nin (ö. 474 H.) *el-Münteka* adlı *el-Muvatta* şerhinin fıkhi meselelerde yoğunlaştığı, fakat hadis ilimleri açısından yetersiz olduğunu ile sürerek bu boşluğu doldurmayı amaçlamış ve fıkhi meselelerde kendi görüşüyle tercihini açıklayıp İmam-ı Malik’in ve diğer müctehidlerin görüşlerini tahlil etmiştir¹⁵⁵. Değişik kütüphanelerde birçok yazma nüshası bulunmaktadır: Cezair, el-Mektebetü’l-Vataniyye; Rabat, el-Hizanetü’l-Amme, Nuruosmaniye, Ktp., Yazma Blm., d.n., 1115, trs., yrs.; T.D.V. İSAM Ktp., Genel Blm., d.n., 021253-01, Thk. Muhammed Abdullah Veled Kerim, Daru’l-Garbi’l-İslami, Beyrut, 1992 mevcuttur. İbnü’l-Arabi, *Ahkamü’l-Kur’an*’ında bazen bu eserine atıfta bulunmaktadır¹⁵⁶.

3. *el-Mesaliku fi Şerhi Muvatta Malik*: İmam-ı Malik’in *el-Muvatta*’nın şerhi sadedindeki eseridir¹⁵⁷. Değişik kütüphanelerde birçok yazma nüshası bulunmaktadır: Cezair, el-Mektebetü’l-Vataniyye; Rabat, el-Hizanetü’l-Amme (üç cilt), Darü’l-Kütübi’l-Mısriyye¹⁵⁸.

4. *en-Neyyireyn fi Şerhi’s-Sahih*: İbnü’l-Arabi, *Ahkamü’l-Kur’an*’ında birçok konuda bu eserinden faydalanmıştır¹⁵⁹.

4) Tasavvuf

Ahkamü’l-Kur’an’ında bazen sufi hocalarının görüşlerinden istifade eden İbnü’l-Arabi, elde ettiği bilgilerini yazdığı kitaplarla ölümsüzleştirmiştir.

¹⁵² İbn Hallikan, **a.g.e.**, IV, 297; es-Suyuti, **a.g.e.**, s. 35; ez-Zehebi, **et-Tefsir**, III, 449.

¹⁵³ Baltacı, **a.g.md.**, a.g.e., XX, 490.

¹⁵⁴ ez-Zehebi, **et-Tefsir**, III, 449.

¹⁵⁵ Baltacı, **a.g.md.**, a.g.e., XX, 490.

¹⁵⁶ İbnü’l-Arabi, **Ahkamü’l-Kur’an**, II, 392; III, 506.

¹⁵⁷ Brockelmann, a.g.md., **a.g.e.**, I, 733; ez-Zehebi, **et-Tefsir**, III, 449.

¹⁵⁸ Meşni, **a.g.e.**, s. 29.

¹⁵⁹ İbnü’l-Arabi, **Ahkamü’l-Kur’an**, II, 583; IV, 430; Meşni, **a.g.e.**, s. 29.

1. *Siracu'l-Müridin*: Bu eser farklı kütüphanelerde yazma nüshaları mevcuttur: Kahire, Darü'l-Kütüb; T.D.V. İSAM Ktp., Genel Yazma Blm., d.n., 78590, Darü'l-Kütübi'l-Mısriyye (Fotokopi nüsha).

2. *Siracu'l-Mühitedin*: Kitabın yazma nüshaları el-Hizanetü'l-Melekiyye el-Mağrib; T.D.V. İSAM Ktp., Genel Blm., d.n., 78590'dadır. (Fotokopi nüsha).

5) Seyahat

İbnü'l-Arabi, ilim sebebiyle çeşitli şehirlere gitmiş ve buralarda gördüklerini, izlenimlerini kaleme almıştır.

1. *'Ayanü'l-'Ayan*: Müellifin seyahatleriyle ilgili eseridir¹⁶⁰.

2. *er-Rihletu Li't-Terğibi fi'l-Mille*: Aynı zamanda bu eserin adı *Tertibü'r-Rihle li't-Terğib fi'l-Mille*'dir¹⁶¹. İbnü'l-Arabi'nin Doğu'ya yaptığı ilim yolculuğu ve izlenimlerini edebi bir üslupla anlatan ve türünün ilk örneklerinden sayılan eser, Sa'id Arab tarafından yayımlanmıştır. Aynı metin, Muhammed es-Süleymani'nin neşrettiği *Kanunü't-Te'vil*'in baş tarafında yer almaktadır¹⁶². Müellif, *Ahkamü'l-Kur'an*'ında çoğunlukla¹⁶³ *Tertibü'r-Rihle* adıyla bu kitabına atıfta bulunmaktadır.

6) Nahiv, Lügat, Edebiyat

Sibeveyh'in *el-Kitab*'ını ve bu alandaki diğer eserleri okuyarak¹⁶⁴ Arap dili bilgisini geliştiren İbnü'l-Arabi, Arap dili ve edebiyatı sahasında kitapları vardır.

1. *Melceetü'l-Mütefekkihın ila Ma'rifeti Ğavamizi'n-Nahviyyin*: İbnü'l-Arabi, bu eserine¹⁶⁵, *Ahkamü'l-Kur'an*'ında, Arap diliyle ilgili konularda çoğunlukla atıfta bulunmuştur¹⁶⁶.

2. *İlcäu'l-Fukaha ila Ma'rifeti Ğavamizi'n-Nahviyyin*: Müellifin nahiv ve lügat alandaki eseridir¹⁶⁷.

¹⁶⁰ Meşni, **a.g.e.**, s. 33; Baltacı, **a.g.md.**, a.g.e., XX, 491.

¹⁶¹ ez-Zehebi, **Siyer**, XX, 199; Brockelmann, **a.g.md.**, **a.g.e.**, I, 733; Meşni, **a.g.e.**, s. 33; Baltacı, **a.g.md.**, a.g.e., XX, 490.

¹⁶² Baltacı, **a.g.md.**, a.g.e., XX, 490.

¹⁶³ İbnü'l-Arabi, **Ahkamü'l-Kur'an**, II, 554; III, 7.

¹⁶⁴ Cerrahoğlu, **Tefsir Tarihi**, II, 85.

¹⁶⁵ ez-Zehebi, **Siyer**, XX, 199; Meşni, **a.g.e.**, s. 33.

¹⁶⁶ İbnü'l-Arabi, **Ahkamü'l-Kur'an**, I, 191; IV, 192.

¹⁶⁷ Meşni, **a.g.e.**, s. 33.

7) Tefsir ve Ulumu'l-Kur'an

İbnü'l-Arabi, en çok tefsir alanında eser yazmıştır. Bunlar şunlardır:

a) *Envaru'l-Fecr fi'l-Kur'an*: Müellifin bu kitabı 20 yılda telif ettiği söylenmiştir. Bu eseri görenler, kitabın 80000 varak ve 80 cilt olduğunu ifade etmiştir¹⁶⁸. Tefsirin bir nüshasının hicri 760 yılında Marakeş emiri Melik-i Adil Ebu İnan'ın sarayında, onun özel kütüphanesinde bulunduğu rivayet edilmiştir¹⁶⁹. İbnü'l-Arabi, bu eserine *Ahkamü'l-Kur'an*'ında sık sık atıfta bulunmuştur¹⁷⁰.

b) *en-Nasih ve'l-Mensuh*: İbnü'l-Arabi'nin eserleri arasında yer alan bu kitap¹⁷¹ yazma halinde Rabat şehrindeki el-Hizanetü'l-Amme'de ve Fas şehrindeki Mektebetü'l-Karaviyyin'de bulunmaktadır¹⁷². T.D.V. İSAM Ktp., Genel Blm., d.n., 33558-01, Thk. Abdülkebir Alevi Medgari, Kahire, Mektebetü's-Sekafeti'd-Diniyye, 1992.

c) *Vadîhü's-Sebil ila Ma'rifeti Kanuni't-Te'vil bi Fevaidi't-Tenzil*: İbnü'l-Arabi'nin bu kitabının¹⁷³ çeşitli kütüphanelerde yazma ciltleri vardır. İlk cildi Esküriyal Ktp., Madrid; ikinci cildi Fas, Mektebetü'l-Karaviyyin; iki cilt halinde Mektebetü'l-Mısıriyye'de mevcuttur. İbnü'l-Arabi, *Ahkamü'l-Kur'an*'da bu eserine atıfta bulunmuştur¹⁷⁴.

8) Ahkamü'l-Kur'an ve Kaynakları

İbnü'l-Arabi'nin kaleme aldığı en meşhur ve en önemli kitabıdır. Hatta Cassas'ın *Ahkamü'l-Kur'an* adlı eserine tekabül ettiği ifade edilmiştir¹⁷⁵. Tefsirin orijinal adı “الحکام القرآن/*Ahkamü'l-Kur'an*”dır. Eser, Daru'l-Kütübi'l-Mısıriyye, n. 324, ilk üç cildi; Daru'l-Kütübi'l-Mısıriyye, n. 22, tek cildi; Daru'l-Kütübi'l-Mısıriyye, n. 2, dördüncü cildi yazma olarak yer almaktadır¹⁷⁶. Kitap ilk defa Fas Sultanı Muhammed Refi' Abdülhafız tarafından Kahire'de 1331 yılında iki cilt halinde basılmıştır. Bu baskıda hem ayetler harekesiz ve numarasızdır hem de eserin

¹⁶⁸ ez-Zehebi, **et-Tefsir**, III, 449; Baltacı, **a.g.md.**, a.g.e., XX, 491.

¹⁶⁹ Bilmen, **a.g.e.**, I, 297; Baltacı, **a.g.md.**, a.g.e., XX, 491.

¹⁷⁰ İbnü'l-Arabi, **Ahkamü'l-Kur'an**, I, 595; III, 449.

¹⁷¹ ez-Zehebi, **et-Tefsir**, III, 449.

¹⁷² Meşni, **a.g.e.**, s. 28.

¹⁷³ Brockelmann, **a.g.md.**, **a.g.e.**, I, 732; ez-Zehebi, **et-Tefsir**, III, 449.

¹⁷⁴ İbnü'l-Arabi, **Ahkamü'l-Kur'an**, III, 403; IV, 442.

¹⁷⁵ Bilmen, **a.g.e.**, I, 297.

¹⁷⁶ İbnü'l-Arabi, **Ahkamü'l-Kur'an**, I, 22.

fihristi yoktur. Bunda bazı baskı hatalarına da rastlanılmıştır. Daha sonra kitabın tenkitli neşri Ali Muhammed el-Bicavi tarafından yapılmıştır. Bu baskısı, Kahire’de 1377-1378/1957-1958 yıllarında dört cilt halindedir. Tekrar Kahire’de 1387/1967, 1392/1972 yıllarında onun tarafından gözden geçirilerek yeniden basılmıştır. Bicavi ayetleri numaralamış, garib kelimelerin manasını açıklamış, hadisleri tahrir ederek şiirlerin kaynaklarını göstermiştir. Eserin metnini ondan alıntı yapan diğer tefsir kitaplarıyla karşılaştırarak her cildin sonuna sure ve ayetlerin fihristini koymuştur. Ayrıca dördüncü cilde, ayetleri ve konuları içine alan geniş bir fihrist ile hükümlerin bulunduğu yerleri gösteren alfabetik tahlili bir fihrist de ilave etmiştir¹⁷⁷. Eserin daha sonra T.D.V. İSAM Ktp., Genel Blm., d.n., 689K-01, Thk. Muhammed Ali Bicavi, Kahire, İsa el-Babi el-Halebi, 1974; T.D.V. İSAM Ktp., Genel Blm., d.n., 53075-01, Thr. Muhammed Abdülkadir Ata, Beyrut, Daru’l-Fikr, gibi baskıları yapılmıştır.

Araştırmamızın konusu olan bu eserin üzerinde çalıştığımız baskısı, tahkiki Muhammed Abdülhalik Abdülkadir Ata tarafından yapılan, Beyrut, Daru’l-Kütübi’l-İlmiyye’de 1424/2003 yılında dört cilt halinde olmaktadır.

Yeni bir eser meydana getiren her müellif, alanıyla ilgili önceden yapılmış çalışmalardan istifade etmektedir. Yararlanılan kaynakların sağlam ve güvenilir olması araştırmanın da değerli ve faydalı olmasını sağlamaktadır. Çünkü ilmin ilerlemesi, ancak önceki bilgilerin özümseyerek bunların üzerine yenilerin inşa edilmesiyle mümkündür. Aksi takdirde ilim sahasında bir durağanlaşma söz konusu olur. Burada İbnü’l-Arabi’nin *Ahkamü’l-Kur’an*’ının tefsir sahasındaki değerini ve yerini ortaya koymak için onun kaynakları hakkında bilgi vermenin gerekli olduğunu düşündük.

İbnü’l-Arabi, genelde sadece şahıs isimlerini vererek bazen de hadis ve fıkıh kaynaklarına dair ya eseri müellifiyle birlikte ya da yalnız eser ismi zikrederek, kaynak göstermiştir. Bölüm içinde ismi geçen şahıslara ikişer örnek vermeyi uygun bulduk, fakat birkaç yerde tefsir içinde adları az geçtiği için birer örnek verdik. Kaynaklar bölümündeki başlıkları da alfabetik olarak sıraladık.

¹⁷⁷ Osman Eskicioğlu, “*Ahkamü’l-Kur’an*”, D.İ.A., 1988, I, 554.

a) Fıkıh Kaynakları

Ameli yönden Maliki mezhebine mensub olan İbnü'l-Arabi, fıkhi bir meseleyle ilgili kendi mezheb alimlerinin görüşlerinin yanı sıra diğer mezheb alimlerinin de görüşlerine yer vermiştir. Eser bir fıkhi tefsir olduğundan fıkhi kaynak isimlerine daha çok rastlanmaktadır.

Müfessir, Maliki, Hanefi ve Şafii mezheplerinin meydana gelmesinde rol oynayan ve bunların alim silsilesini oluşturan Hicaz Medresesi ile Irak Medresesinde yetişen tabiun fakihlerin görüşlerinden çokça istifade etmiştir. İbnü'l-Arabi, Maliki mezhebinin görüşlerinin oluşmasında etkili olan Medine medresesinde yetişen şu tabiun fakihlerinin görüşlerinden istifade etmiştir: Urve b. ez-Zübeyr b. el-Avvam el-Esedî (ö. 93/711)¹⁷⁸, Said b. Müseyyeb (ö.94/712)¹⁷⁹, İbn Şihab ez-Zühri (ö. 124/741)¹⁸⁰. Maliki mezhebinden ise şunları kaynak olarak göstermiştir: İmam Malik b. Enes b. Malik b. Ebi Amir el-Asbahi el-Yemenî (ö. 143/760)¹⁸¹, Abdurrahman b. el-Kasım (ö. 191/806)¹⁸², Abdullah b. Vehb (ö. 197/813)¹⁸³, Eşheb b. Abdilaziz (ö. 204/819)¹⁸⁴, Abdullah b. Abdilhakem (ö. 214/830)¹⁸⁵, Abdülmelik b. el-Macişun (ö. 212/827)¹⁸⁶, Ebu Abdullah Esbağ b. el-Ferec b. Said b. Nafi' (ö. 225 H.)¹⁸⁷, Sehnun Abdüsselam b. Said b. Hubeyb (ö.240/857)¹⁸⁸, Ebu Abdillâh Muhammed b. İbrahim b. Ziyad el-İskenderani İbnü'l-Mevvaz (ö. 269/883)¹⁸⁹. Ayrıca müellif, “المالكية/Malikiler”¹⁹⁰, “علمائنا/alimlerimiz”¹⁹¹, “اصحابنا/arkadaşlarımız”¹⁹² gibi genel ifadelerle kendi mezheb alimlerine işaret etmiştir.

İbnü'l-Arabi, Hanefi mezhebinin görüşlerinin oluşmasında etkili olan Kufe medresesindeki şu tabiun fakihlerinin görüşlerini kaynak olarak vermiştir: Mesruk b.

¹⁷⁸ İbnü'l-Arabi, *Ahkamü'l-Kur'an*, II, 395; II, 545.

¹⁷⁹ İbnü'l-Arabi, *Ahkamü'l-Kur'an*, III, 320; IV, 94.

¹⁸⁰ İbnü'l-Arabi, *Ahkamü'l-Kur'an*, II, 69; II, 99.

¹⁸¹ İbnü'l-Arabi, *Ahkamü'l-Kur'an*, III, 7; IV, 285.

¹⁸² İbnü'l-Arabi, *Ahkamü'l-Kur'an*, III, 40; IV, 105.

¹⁸³ İbnü'l-Arabi, *Ahkamü'l-Kur'an*, I, 10; III, 40.

¹⁸⁴ İbnü'l-Arabi, *Ahkamü'l-Kur'an*, I, 28; II, 60.

¹⁸⁵ İbnü'l-Arabi, *Ahkamü'l-Kur'an*, IV, 262.

¹⁸⁶ İbnü'l-Arabi, *Ahkamü'l-Kur'an*, I, 82; III, 160.

¹⁸⁷ İbnü'l-Arabi, *Ahkamü'l-Kur'an*, III, 383; IV, 226.

¹⁸⁸ İbnü'l-Arabi, *Ahkamü'l-Kur'an*, III, 164; IV, 153.

¹⁸⁹ İbnü'l-Arabi, *Ahkamü'l-Kur'an*, III, 508; IV, 291.

¹⁹⁰ İbnü'l-Arabi, *Ahkamü'l-Kur'an*, II, 113; II, 459.

¹⁹¹ İbnü'l-Arabi, *Ahkamü'l-Kur'an*, I, 163; II, 243.

¹⁹² İbnü'l-Arabi, *Ahkamü'l-Kur'an*, I, 76; II, 559.

el-Hemedani (ö. 63/683)¹⁹³, İbrahim en-Nahai b. Yezid Kays el-Esvet (ö. 96/714)¹⁹⁴, Amiru’ş-Şa’bi (ö. 109/727)¹⁹⁵, Hammad b. Ebi Süleyman (ö. 120/737)¹⁹⁶. Hanefi mezhebinden ise şunları kaynak olarak göstermiştir: Ebu Hanife en-Numan b. Sabit (ö. 150/767)¹⁹⁷, Ebu Yusuf (ö. 182/798)¹⁹⁸, Ebu Bekir er-Razi el-Cassas (ö. 370/980)¹⁹⁹. Bunların dışında “اصحاب ابي حنيفة/Ebu Hanife’nin arkadaşları”²⁰⁰, “بعض الحنفية/bazı Hanefiler”²⁰¹, “Horasanlı Hanefiler”²⁰² gibi genel ifadeler de kullanmıştır.

Şafii mezhebinin görüşlerinin oluşmasında etkili olan Abdurrahman b. Amr el-Evzai (ö.157/774)²⁰³, bu mezhebin kurucusu Muhammed b. İdris eş-Şafii (ö. 204/820)²⁰⁴, İmamü’l-Harameyn Abdülmelik b. Muhammed b. Abdullah el-Cüveyni (ö. 478/1085)²⁰⁵ ve hocası Gazzali’nin görüşlerinden istifade etmiştir²⁰⁶. “اصحاب الشافعي/Şafii’nin arkadaşları”²⁰⁷, “بعض الشافعية/bazı Şafiiler”²⁰⁸ gibi genel ifadelerle bu mezheb alimlerinin görüşlerine yer vermiştir.

Hanbeli mezhebinden ise en çok Ahmed b. Hanbel’in (ö. 241/855)²⁰⁹ görüşlerinden istifade etmiştir ki, bu da Şafii ve Ebu Hanife’ye oranla azınlıktadır. Ayrıca İbn Ebi Leyla Muhammed b. Abdurrahman (ö. 148/765)²¹⁰, Süfyan es-Sevri (ö. 161/777)²¹¹ ve el-Leys b. Sa’d (ö. 175/791)²¹² gibi fakihlerden de yararlanmıştır.

¹⁹³ İbnü’l-Arabi, *Ahkamü’l-Kur’an*, I, 508; III, 567.

¹⁹⁴ İbnü’l-Arabi, *Ahkamü’l-Kur’an*, III, 204; IV, 176.

¹⁹⁵ İbnü’l-Arabi, *Ahkamü’l-Kur’an*, I, 286; III, 376.

¹⁹⁶ İbnü’l-Arabi, *Ahkamü’l-Kur’an*, II, 191.

¹⁹⁷ İbnü’l-Arabi, *Ahkamü’l-Kur’an*, I, 111; III, 561.

¹⁹⁸ İbnü’l-Arabi, *Ahkamü’l-Kur’an*, II, 97; III, 127.

¹⁹⁹ İbnü’l-Arabi, *Ahkamü’l-Kur’an*, I, 504.

²⁰⁰ İbnü’l-Arabi, *Ahkamü’l-Kur’an*, I, 125; IV, 139.

²⁰¹ İbnü’l-Arabi, *Ahkamü’l-Kur’an*, II, 205; II, 480.

²⁰² İbnü’l-Arabi, *Ahkamü’l-Kur’an*, I, 265.

²⁰³ İbnü’l-Arabi, *Ahkamü’l-Kur’an*, III, 211; IV, 226.

²⁰⁴ İbnü’l-Arabi, *Ahkamü’l-Kur’an*, I, 261; II, 99.

²⁰⁵ İbnü’l-Arabi, *Ahkamü’l-Kur’an*, I, 410; III, 556.

²⁰⁶ İbnü’l-Arabi, *Ahkamü’l-Kur’an*, I, 239; III, 245.

²⁰⁷ İbnü’l-Arabi, *Ahkamü’l-Kur’an*, I, 96; II, 279.

²⁰⁸ İbnü’l-Arabi, *Ahkamü’l-Kur’an*, II, 43; III, 18.

²⁰⁹ İbnü’l-Arabi, *Ahkamü’l-Kur’an*, III, 396; IV, 251.

²¹⁰ İbnü’l-Arabi, *Ahkamü’l-Kur’an*, I, 94; III, 345.

²¹¹ İbnü’l-Arabi, *Ahkamü’l-Kur’an*, III, 24; IV, 376.

²¹² İbnü’l-Arabi, *Ahkamü’l-Kur’an*, I, 549; II, 101.

Zikri geçen şahıslar dışında “الفقهاء/fakihler”²¹³, “الإمامة/imamlar”²¹⁴ ve Medine²¹⁵, Kufe²¹⁶, Basra²¹⁷, Irak²¹⁸, Bağdat²¹⁹, Horasan²²⁰ alimleri gibi genel ifadeler de kullanmıştır.

İbnü'l-Kasım'ın *el-Müdevven*²²¹ ve *el-Atubiye*'si²²², Abdullah b. Hakem'in *el-Muhtasar*'ı²²³ ve İbn Sehnun'un²²⁴ kitapları, bu alanda müfessirin kaynak olarak kullandığı eserlerdir. Özellikle kendi mezheb alimlerinin görüşlerini verirken bu eserleri zikretmiştir. Ayrıca İmam-ı Malik'in *el-Muvatta*'sı, İbnü'l-Arabi'nin hadis kaynakları içinde yer almasına rağmen o, İmam-ı Malik'in fıkhi görüşlerini zikrederken bu eseri kaynak olarak belirtmiştir. Bu nedenle *el-Muvatta*'yı müfessirin fıkıh kaynakları içinde de değerlendirdik²²⁵.

b) Hadis Kaynakları

Hadis alimlerinden ders alan İbnü'l-Arabi, hadis kaydında ve rivayetinde kendini geliştirmiş ve tefsirinde de birçok hadis aliminden istifade etmiştir. Malik b. Enes²²⁶, Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855)²²⁷, Ebu Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhari (ö. 256/870)²²⁸, Müslim b. el-Haccac el-Kuşeyri (ö. 261/875)²²⁹, Ebu Davud Süleyman b. Eş'as es-Sicistani (ö. 275/888)²³⁰, Ebu İsa Muhammed b. İsa et-Tirmizi (ö. 279/892)²³¹, Ebu Abdirrahman Ahmed b. Şuayb en-Nesai (ö. 309/915)²³², Ebu'l-Hasen Ali b. Ömer b. Ahmed ed-Darekutni (ö. 385/955)²³³ onun hadis kaynakları arasındadır.

²¹³ İbnü'l-Arabi, *Ahkamü'l-Kur'an*, III, 431; IV, 282.

²¹⁴ İbnü'l-Arabi, *Ahkamü'l-Kur'an*, III, 134; IV, 380.

²¹⁵ İbnü'l-Arabi, *Ahkamü'l-Kur'an*, I, 209; I, 388.

²¹⁶ İbnü'l-Arabi, *Ahkamü'l-Kur'an*, I, 484; II, 133.

²¹⁷ İbnü'l-Arabi, *Ahkamü'l-Kur'an*, I, 484; III, 475.

²¹⁸ İbnü'l-Arabi, *Ahkamü'l-Kur'an*, I, 615; III, 392.

²¹⁹ İbnü'l-Arabi, *Ahkamü'l-Kur'an*, I, 376; IV, 261.

²²⁰ İbnü'l-Arabi, *Ahkamü'l-Kur'an*, II, 483; III, 392.

²²¹ İbnü'l-Arabi, *Ahkamü'l-Kur'an*, II, 29; II, 76.

²²² İbnü'l-Arabi, *Ahkamü'l-Kur'an*, II, 68; IV, 250.

²²³ İbnü'l-Arabi, *Ahkamü'l-Kur'an*, II, 531; II, 537.

²²⁴ İbnü'l-Arabi, *Ahkamü'l-Kur'an*, II, 523; II, 534.

²²⁵ İbnü'l-Arabi, *Ahkamü'l-Kur'an*, II, 26; III, 212.

²²⁶ İbnü'l-Arabi, *Ahkamü'l-Kur'an*, I, 162; III, 288.

²²⁷ İbnü'l-Arabi, *Ahkamü'l-Kur'an*, I, 328;

²²⁸ İbnü'l-Arabi, *Ahkamü'l-Kur'an*, II, 38; IV, 462.

²²⁹ İbnü'l-Arabi, *Ahkamü'l-Kur'an*, II, 389; IV, 346.

²³⁰ İbnü'l-Arabi, *Ahkamü'l-Kur'an*, I, 359; II, 23.

²³¹ İbnü'l-Arabi, *Ahkamü'l-Kur'an*, III, 110; IV, 57.

²³² İbnü'l-Arabi, *Ahkamü'l-Kur'an*, I, 120; II, 51.

²³³ İbnü'l-Arabi, *Ahkamü'l-Kur'an*, II, 118; III, 281.

İbnü'l-Arabi bu bölümde, bazen müellifleri ve eserlerini beraber zikretmiş bazen de sadece eser ismini belirtmiştir²³⁴. Kaynağını belirtmediği hadisler de çoğunluktadır.

“الأئمة/imamlar”²³⁵, “المحدثون/hadisçiler”²³⁶, “علماء الحديث/hadis alimleri”²³⁷ gibi genel ifadeler de kullanmıştır.

c) Kıraat Kaynakları

Kıraat dersleri alan İbnü'l-Arabi'nin, kıraat konusundaki kaynakları, Übey b. Ka'b (ö. 30/650)²³⁸, Abdullah b. Mes'ud²³⁹, Abdullah b. Abbas²⁴⁰, Abdullah b. Amir (ö. 118/736)²⁴¹, Abdullah b. Kesir (ö. 120/737)²⁴², Asım b. Ebi'n-Necud (ö. 127/744), el-A'meş (ö. 147/764)²⁴³, Ebu Amr b. el-A'la (ö. 154/770)²⁴⁴, Nafi b. Ebi Nuaym (ö. 169/785)²⁴⁵, Hafs (ö. 180/796)²⁴⁶, Hamza b. Habib (ö. 188/803)²⁴⁷ gibi karilerdir. Ayrıca bazen “قوم/bir topluluk”²⁴⁸ şeklinde kapalı ve Mekke, Medine, Kufe ve Şam ehli gibi genel bir ifade kullanarak²⁴⁹ farklı okuyuşu vermiştir.

d) Lügat ve Nahiv Kaynakları

İbnü'l-Arabi, ayetlerle ilgili dil ve nahiv izahları yaparken çeşitli alimlerin görüşlerinden istifade etmiştir ki, bunlar arasında, Ebu Amr²⁵⁰, Halil b. Ahmed Ebu Abdurrihman el-Ferahidi (ö. 175/791)²⁵¹, Ebu Bişr Amr b. Osman es-Sibeveyh (ö. 180/796)²⁵², Ali b. Hamza el-Kisai (ö. 180/796)²⁵³, Abdülmelik b. Karib el-Asma'i

²³⁴ İbnü'l-Arabi, *Ahkamü'l-Kur'an*, III, 110; IV, 321.

²³⁵ İbnü'l-Arabi, *Ahkamü'l-Kur'an*, II, 155, III, 21.

²³⁶ İbnü'l-Arabi, *Ahkamü'l-Kur'an*, I, 590.

²³⁷ İbnü'l-Arabi, *Ahkamü'l-Kur'an*, IV, 142.

²³⁸ İbnü'l-Arabi, *Ahkamü'l-Kur'an*, II, 162; IV, 436.

²³⁹ İbnü'l-Arabi, *Ahkamü'l-Kur'an*, III, 184; IV, 119.

²⁴⁰ İbnü'l-Arabi, *Ahkamü'l-Kur'an*, I, 170; II, 70.

²⁴¹ İbnü'l-Arabi, *Ahkamü'l-Kur'an*, I, 366.

²⁴² İbnü'l-Arabi, *Ahkamü'l-Kur'an*, IV, 329; IV, 394.

²⁴³ İbnü'l-Arabi, *Ahkamü'l-Kur'an*, II, 70; IV, 394.

²⁴⁴ İbnü'l-Arabi, *Ahkamü'l-Kur'an*, IV, 329.

²⁴⁵ İbnü'l-Arabi, *Ahkamü'l-Kur'an*, II, 70; IV, 403.

²⁴⁶ İbnü'l-Arabi, *Ahkamü'l-Kur'an*, II, 250.

²⁴⁷ İbnü'l-Arabi, *Ahkamü'l-Kur'an*, I, 640.

²⁴⁸ İbnü'l-Arabi, *Ahkamü'l-Kur'an*, III, 166; IV, 207.

²⁴⁹ İbnü'l-Arabi, *Ahkamü'l-Kur'an*, I, 366; II, 183.

²⁵⁰ İbnü'l-Arabi, *Ahkamü'l-Kur'an*, I, 448; IV, 387.

²⁵¹ İbnü'l-Arabi, *Ahkamü'l-Kur'an*, III, 143, IV, 26.

²⁵² İbnü'l-Arabi, *Ahkamü'l-Kur'an*, I, 262; II, 337.

²⁵³ İbnü'l-Arabi, *Ahkamü'l-Kur'an*, I, 173, III, 130-131.

(ö. 206/831)²⁵⁴, Ebu Zekeriya Yahya b. Ziyad el-Ferra (ö. 207/822)²⁵⁵, Ebu Ubeyde Ma'mer b. el-Müsenna (ö. 209/824)²⁵⁶, Ebu'l-Hasan el-Evsat el-Ahfeş (ö. 231/846)²⁵⁷, Ebu Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe ed-Dineveri (ö. 276/889)²⁵⁸, Ebu İshak İbrahim b. es-Sirri ez-Zeccac (ö. 311/923)²⁵⁹, İbnü'l-Enbari Muhammed b. el-Kasım (ö. 328/940)²⁶⁰, Ebu Bekir Muhammed b. el-Hasen b. Düreyd el-Ezdi (ö. 321/933)²⁶¹ ve hocası Ebu Zekeriya et-Tebrizi²⁶², yer almaktadır. Ayrıca Halil b. Ahmed'in *Kitabü'l-'Ayn*'i²⁶³ ve İbn Düreyd'in *Kitabü'l-Melahin*'i²⁶⁴ de zikrederek onların görüşlerinden istifade etmektedir.

Müfessir, isimlerini verdiği bu şahısların dışında, “النحاة/nahivciler”²⁶⁵, “اهل اللغة/lügat ehli”²⁶⁶, “النحويون/nahivciler”²⁶⁷, “اللسان اهل/dilciler”²⁶⁸, “الناس/insanlar”²⁶⁹ gibi umumi lafızlarla da kaynak göstermektedir.

e) Tarih Kaynakları

İbnü'l-Arabi, tefsirinde tarihi olaylara yer vermiş ve tarih alimlerinden istifade etmiştir. Muhammed b. İshak (ö. 151/768) ve el-Vakıdî Muhammed b. Ömer (ö. 207/822), onun bu alanda yararlandığı şahsiyetlerdendir.

Müellif, “اهل السير/Siyer alimleri”²⁷⁰, “المورخون/tarihçiler”²⁷¹ gibi lafızlarla da umumi kaynaklar vermiştir.

f) Tasavvuf Kaynakları

Bazı mutasavvıflardan da ders alan ve bu sahada *Siracu'l-Müridin* ve *Siracu'l-Mühtedin* adlı iki kitabı bulunan İbnü'l-Arabi'nin tasavvuf konusundaki

²⁵⁴ İbnü'l-Arabi, *Ahkamü'l-Kur'an*, II, 264.
²⁵⁵ İbnü'l-Arabi, *Ahkamü'l-Kur'an*, III, 284; IV, 174.
²⁵⁶ İbnü'l-Arabi, *Ahkamü'l-Kur'an*, II, 480; III, 177.
²⁵⁷ İbnü'l-Arabi, *Ahkamü'l-Kur'an*, IV, 26, IV, 390.
²⁵⁸ İbnü'l-Arabi, *Ahkamü'l-Kur'an*, II, 567; III, 370.
²⁵⁹ İbnü'l-Arabi, *Ahkamü'l-Kur'an*, III, 19; III, 46.
²⁶⁰ İbnü'l-Arabi, *Ahkamü'l-Kur'an*, II, 263.
²⁶¹ İbnü'l-Arabi, *Ahkamü'l-Kur'an*, I, 411; II, 12.
²⁶² İbnü'l-Arabi, *Ahkamü'l-Kur'an*, IV, 7.
²⁶³ İbnü'l-Arabi, *Ahkamü'l-Kur'an*, I, 411.
²⁶⁴ İbnü'l-Arabi, *Ahkamü'l-Kur'an*, III, 161.
²⁶⁵ İbnü'l-Arabi, *Ahkamü'l-Kur'an*, I, 596; IV, 347.
²⁶⁶ İbnü'l-Arabi, *Ahkamü'l-Kur'an*, II, 12; IV, 305.
²⁶⁷ İbnü'l-Arabi, *Ahkamü'l-Kur'an*, II, 19; III, 21.
²⁶⁸ İbnü'l-Arabi, *Ahkamü'l-Kur'an*, II, 583.
²⁶⁹ İbnü'l-Arabi, *Ahkamü'l-Kur'an*, I, 44; III, 277.
²⁷⁰ İbnü'l-Arabi, *Ahkamü'l-Kur'an*, I, 480.
²⁷¹ İbnü'l-Arabi, *Ahkamü'l-Kur'an*, II, 315; IV, 239.

kaynakları arasında, Ebu Abdurrahman es-Sülemi (ö. 412/1021)²⁷², Ebu'l-Kasım el-Kuşeyri (ö. 465/1072)²⁷³, İbrahim b. Edhem (ö. 161/778)²⁷⁴ yer almaktadır. Ayrıca “بعض اشياخي من الصوفية/bazı sufi hocalarım”²⁷⁵ şeklinde genel bir lafız kullanarak bu alandaki kaynağını belirtmiştir.

Müellif, “ارباب الزهد/zühhd sahipleri”²⁷⁶, “علماء الزهد/zühhd alimleri”²⁷⁷, “شيوخ/sufi şeyhleri”²⁷⁸, “سوفي/sufi bir adam”²⁷⁹, “الصوفية/sufiler”²⁸⁰, gibi lafızlarla da umumi kaynaklar vermiştir. Müfessir, bu genel lafızları daha çok kullanmıştır.

g) Tefsir Kaynakları

İbnü'l-Arabi, tefsir konusunda, İbn Mes'ud²⁸², İbn Abbas²⁸³, Ebu'l-Aliye er-Riyahi (ö. 90/709)²⁸⁴, Mukatil b. Hayyan (ö. 144/761)²⁸⁵, Ebu İshak b. İshak el-Ezdi el-Basri el-Maliki (ö. 282/895)²⁸⁶, Ebu Cafer Muhammed b. Cerir et-Taberi (ö. 310/922)²⁸⁷, Ebu'l-Hasen el-Eş'ari (ö. 324/936), Cassas²⁸⁸, Ebu Bekir b. Fu'rek (ö. 406/1015)²⁸⁹, el-Maverdi Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habib (ö. 468/1075)²⁹⁰ gibi müfessirlerden istifade etmiştir. Ayrıca Ebu'l-Hasen el-Eş'ari'nin *Kitabü'l-Muhtezin*'i de ifade ederek onun görüşünden faydalanmıştır²⁹¹.

İbnü'l-Arabi, isimlerini verdiğimiz bu alimler dışında gibi “اهل”²⁹², “جماعة من المفسرون/müfessirlerden bir grup”²⁹³, “المفسرون/müfessirler”²⁹²,

²⁷² İbnü'l-Arabi, *Ahkamü'l-Kur'an*, III, 255; III, 413.

²⁷³ İbnü'l-Arabi, *Ahkamü'l-Kur'an*, III, 425; III, 456.

²⁷⁴ İbnü'l-Arabi, *Ahkamü'l-Kur'an*, IV, 68.

²⁷⁵ İbnü'l-Arabi, *Ahkamü'l-Kur'an*, III, 88.

²⁷⁶ İbnü'l-Arabi, *Ahkamü'l-Kur'an*, III, 378.

²⁷⁷ İbnü'l-Arabi, *Ahkamü'l-Kur'an*, I, 129; I, 324.

²⁷⁸ İbnü'l-Arabi, *Ahkamü'l-Kur'an*, III, 459.

²⁷⁹ İbnü'l-Arabi, *Ahkamü'l-Kur'an*, I, 355.

²⁸⁰ İbnü'l-Arabi, *Ahkamü'l-Kur'an*, II, 311; II, 472.

²⁸¹ İbnü'l-Arabi, *Ahkamü'l-Kur'an*, I, 526; II, 353.

²⁸² İbnü'l-Arabi, *Ahkamü'l-Kur'an*, II, 104; II, 390.

²⁸³ İbnü'l-Arabi, *Ahkamü'l-Kur'an*, I, 519; II, 45.

²⁸⁴ İbnü'l-Arabi, *Ahkamü'l-Kur'an*, I, 423; III, 330.

²⁸⁵ İbnü'l-Arabi, *Ahkamü'l-Kur'an*, IV, 200.

²⁸⁶ İbnü'l-Arabi, *Ahkamü'l-Kur'an*, II, 499; II, 562.

²⁸⁷ İbnü'l-Arabi, *Ahkamü'l-Kur'an*, I, 510; III, 29.

²⁸⁸ İbnü'l-Arabi, *Ahkamü'l-Kur'an*, I, 504.

²⁸⁹ İbnü'l-Arabi, *Ahkamü'l-Kur'an*, I, 398.

²⁹⁰ İbnü'l-Arabi, *Ahkamü'l-Kur'an*, I, 32.

²⁹¹ İbnü'l-Arabi, *Ahkamü'l-Kur'an*, IV, 314.

²⁹² İbnü'l-Arabi, *Ahkamü'l-Kur'an*, III, 23; IV, 56.

²⁹³ İbnü'l-Arabi, *Ahkamü'l-Kur'an*, II, 91; II, 42.

تفسير/tefsir ehli”²⁹⁴, “كتب التفسير/tefsir kitapları”²⁹⁵, “اهل التأويل/te’vil ehli”²⁹⁶ umumi lafızlarla da kaynak belirtmiştir.

²⁹⁴ İbnü’l-Arabi, **Ahkamü’l-Kur’an**, I, 121, IV, 442.

²⁹⁵ İbnü’l-Arabi, **Ahkamü’l-Kur’an**, IV, 9.

²⁹⁶ İbnü’l-Arabi, **Ahkamü’l-Kur’an**, I, 237; II, 58.

BİRİNCİ BÖLÜM

İBNÜ'L-ARABİ'NİN AHKAMÜ'L-KUR'AN'INDAKİ METODU

I- GENEL OLARAK METODU

A) Genel Olarak Ayetleri Tefsir Etme Şekli

İbnü'l-Arabi, çoğunlukla sureye dair bilgi vermeden doğrudan ayetlerin tefsirine geçmiştir. Ayetleri tefsir etmeden önce ayete ilişkin bazen Mekki-Medeni oluşuna bazen onun konumu ve önemine bazen de fıkhi içerikli olup olmadığına ilişkin kısa bir bilgi vermiştir. Ahkamla ilgili olan ayetleri genelde Kur'an'daki sırasına göre tefsir etmiştir. Çoğunlukla ayetleri meselelere ayırarak incelemiş, bazen ayeti verdikten sonra herhangi bir mesele belirtmeden doğrudan ayetin tefsirine geçmiştir. Zaman zaman, meseleler dışında farklı başlıklar kullanmıştır. Bu başlıklar altında da müfessir, ele aldığı konuyu özetlemiş veya ona dair ulaştığı sonucu belirtmiştir. Bazen ayetin bir kısmını bir ayet, bazen de birkaç ayeti tek bir ayet şeklinde adlandırarak tefsir etmiştir. Genel olarak ayetleri kısımlara ayırarak ya da ayette yer alan kelimeleri izah ederek ayeti tefsir etmiştir. Bazen ayeti verdikten sonra ayetin anlamı ve onunla ilgili olan veya ona açıklık getiren ayetleri belirtmiş, bazen de mevcut kaynaklara göre Hz. Peygamber'den (s.a.v.), sahabe ve tabiundan ya da daha sonraki dönemlerde yaşamış alimlerden nakillerde bulunmuştur. Eğer ayetle ilgili sebep-i nüzul varsa ilk önce bunu zikretmiştir. Ayrıca bazen açıkça ayetin tefsirine ve te'viline işaret etmiştir. Bunu da ya konu içerisinde ya da “ في تفسیرها/ayetin tefsiri hususunda”²⁹⁷; “ تأویلها/ayetin te'vili hususunda”²⁹⁸ şeklindeki başlıklar altında ele almıştır.

Burada bir hususa işaret etmek istiyoruz ki, müfessirin konuyu uzatmaktan ve tekrar etmekten kaçınması, bazen dua etmesi, bazen karşılıklı konuşma havasında öneriler sunması, okuyucunun sıkılmadan tefsirden istifade etmesini sağlamıştır.

Müfessir, yukarıda saydığımız bu hususların her zaman hepsine birden yer vermemiş bazen biri veya birkaçı ile yetinmiştir.

²⁹⁷ İbnü'l-Arabi, *Ahkamü'l-Kur'an*, II, 216; III, 6.

²⁹⁸ İbnü'l-Arabi, *Ahkamü'l-Kur'an*, II, 390; IV, 141.

B) Soru-cevap

İbnü'l-Arabi, soru-cevap yöntemini kullanarak tefsirinde akıcılığı sağlamıştır. Ayrıca bu metotla gözden kaçabilecek konulara dikkat çekerek okuyucuyu düşündürmüş ve o hususta gerekli bilgileri sunmuştur. Ayete yönelik izahlarda, özellikle de fihri içerikli konularda mevcut delilleri ve ihtimalleri bu yöntemle sunarak meselelere açıklık getirmiştir. Böylelikle zihinlerde meydana gelebilecek sorulara cevap vermiştir. Müfessir, bu metodu genelde konu içerisinde kullanırken bazen de konuyla ilgili herhangi bir soruyu, mesele başlığı²⁹⁹ olarak vermiştir. Böylelikle okuyucunun, konuya daha çok dikkat etmesini sağlamıştır.

Müellif, en çok şu soru-cevap kalıplarını kullanmıştır: “فإن/ sorulursa; .../قنا”³⁰⁰; “فإن/ sorulursa; .../الجواب/cevap”³⁰¹; “كيف/nasıl”³⁰²; “هل/...mı?/-mi?”³⁰³. Bunların dışında nadiren kullandığı kalıplar da vardır³⁰⁴.

Örnekler:

1. (كُلُّ ذَلِكَ كَانَ سَيِّئُهُ عِنْدَ رَبِّكَ مَكْرُوهًا) “Bunların hepsi Rabbinin katında sevilmeyen kötü şeylerdir” (İsra 17/38) ayetiyle ilgili müfessir, şu soruya yer vermiştir:

“Bir şey nasıl mekruh olur. Size göre mekruhluk, bir şeyin yokluğunu istemektir ve Allah'ın yokluğunu istediği şey nasıl var olur?” diye sorulursa şöyle cevap veririz: “Mekruhun manası iki şeyden biriyle men etmektir. İstenileni yapmak, istenilmeyenden kaçınmaktır. Bu hususu içeren şu ayet mevcuttur: (يُرِيدُ اللَّهُ بِكُمْ الْيُسْرَ) ...ولا يُرِيدُ بِكُمْ الْعُسْرَ...” (Bakara 2/185), yani kolaylığı emreder zorluğu emretmez. Aynı şekilde ayetin manası şu şekilde olur: “Bunların hepsi Rabbinin katında şer'i açıdan sevilmeyen kötü şeylerdir”. Varlığını istese bile şer'i açıdan olmasını istemiyor demektir. Bu da şu ayette olduğu gibidir: (...وَمَا يَرْضَىٰ لِعِبَادِهِ الْكُفْرَ...) “...O, kullarının inkar etmesini hoş

²⁹⁹ İbnü'l-Arabi, *Ahkamü'l-Kur'an*, I, 94; III, 623.

³⁰⁰ İbnü'l-Arabi, *Ahkamü'l-Kur'an*, I, 453; II, 222.

³⁰¹ İbnü'l-Arabi, *Ahkamü'l-Kur'an*, I, 134; IV, 177.

³⁰² İbnü'l-Arabi, *Ahkamü'l-Kur'an*, II, 55; IV, 68.

³⁰³ İbnü'l-Arabi, *Ahkamü'l-Kur'an*, I, 310; II, 38.

³⁰⁴ İbnü'l-Arabi, *Ahkamü'l-Kur'an*, I, 185; III, 169.

319; “zikri geçmişti”³¹⁹; “açıkladığımız gibi”³²⁰; “açıklaması/بیانه/كما تقدم”³²⁰; “açıklaması gelecek/سیاتي بیانه/”³²¹; “geçtiği gibi”³²¹.

Müfessirin tefsirinde kullandığı atıf metodunu üç kısma ayırdık:

1) İbnü'l-Arabi'nin Ahkamü'l-Kur'an'ına Yaptığı Atıflar

Müfessir, ya daha önceden tefsir ettiği ya da sonra tefsir edeceği ayete atıfta bulunmuştur. Genelde, sadece atıf yapılan sureyi belirtmiş bazen de ayeti zikretmiştir. Bu durum da atfedilen yere müracaat etme zorluğunu beraberinde getirmiştir. Bazen müfessir, konunun önemine binaen, konunun hatırlatılması ve konuda tam bir bütünlük kurulmasını sağlamak amacıyla atfettiği yerden kısaca aktarımda bulunmuştur³²³.

Örnekler:

1. حُرِّمَتْ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةُ وَالْدَّمُ وَلَحْمُ الْخِنْزِيرِ وَمَا أَهَلَ لِغَيْرِ اللَّهِ بِهِ وَالْمُنْخَنِقَةُ وَالْمَوْقُوذَةُ وَالْمُتَرَدِّيَةُ (وَالنَّطِيجَةُ وَمَا أَكَلَ السَّبُعُ إِلَّا مَا ذَكَّيْتُمْ وَمَا ذُبِحَ عَلَى النُّصُبِ وَأَنْ تَسْتَقْسِمُوا بِالْأَزْلَامِ ... “Boğazlanmadan ölmüş hayvan, kan, domuz eti, Allah’tan başkası adına kesilen, boğularak ölmüş, vurularak öldürülmüş, yüksek bir yerden yuvarlanarak ölmüş, başka hayvanlar tarafından boynuzlanarak ölmüş, yetişip boğazladıklarınız hariç yırtıcı hayvanların parçaladıkları ve putlara kurban kesilen hayvanların etleri ile fal oklarıyla kura çekmeniz size haram kılındı...” ayetinin (حُرِّمَتْ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةُ وَالْدَّمُ وَلَحْمُ الْخِنْزِيرِ...) “Boğazlanmadan ölmüş hayvan, kan, domuz eti size haram kılındı...” kısmıyla alakalı olarak ilk meselede, “Bunun açıklaması Bakara suresinde geçmişti³²⁴” cümlesi yer almaktadır³²⁵.

2. “Rahmet (وَهُوَ الَّذِي أَرْسَلَ الرِّيَّاحَ بُشْرًا بَيْنَ يَدَيْ رَحْمَتِهِ وَأَنْزَلْنَا مِنَ السَّمَاءِ مَاءً طَهُورًا) “Rahmet yağmurunun önünde rüzgarları müjdeci olarak gönderen de O’dur. Biz, gökten tertemiz su indirmişizdir” (Furkan 25/48). Müfessir, bu ayetteki (وَأَنْزَلْنَا مِنَ السَّمَاءِ مَاءً طَهُورًا) “Gökten su indirdik” kısmıyla ilgili olarak şunu ifade etmiştir:

³¹⁹ İbnü'l-Arabi, Ahkamü'l-Kur'an, II, 106; IV, 378.

³²⁰ İbnü'l-Arabi, Ahkamü'l-Kur'an, I, 177; II, 545.

³²¹ İbnü'l-Arabi, Ahkamü'l-Kur'an, II, 559; III, 38.

³²² İbnü'l-Arabi, Ahkamü'l-Kur'an, I, 166; II, 53.

³²³ İbnü'l-Arabi, Ahkamü'l-Kur'an, III, 156; IV, 280-281.

³²⁴ (إِنَّمَا حَرَّمَ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةَ وَالْدَّمُ وَلَحْمُ الْخِنْزِيرِ وَمَا أَهَلَ بِهِ لِغَيْرِ اللَّهِ...) “Allah size yalnız, murdar hayvanı, kanı domuz etini, Allah’tan başkası adına kesileni haram kılmıştır...” (Bakara 2/173) İbnü'l-Arabi, Ahkamü'l-Kur'an, I, 74-81.

³²⁵ İbnü'l-Arabi, Ahkamü'l-Kur'an, II, 21.

“Allah’ın şu sözünü: (وَأَنْزَلْنَا مِنَ السَّمَاءِ مَاءً) “Gökten su indirdik” Mü’minun suresinde açıkladık³²⁶. Tekrarına gerek yoktur”³²⁷.

2) Diğer Eserlerine Yaptığı Atıflar

Müfessir, ya ele aldığı konuyla alakalı, okuyucunun daha fazla bilgi elde etmesi için onu bir eserine yönlendirmiş ya da bugün kullandığımız dipnot niteliğinde eserlerinden aktarımda³²⁸ bulunmuştur. Müellif, genelde konunun atfedilen eserde geçtiği yeri belirtmezken³²⁹ bazen de bunu zikretmiştir³³⁰.

Örnekler:

1. اللَّهُ نُورُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ مِثْلُ نُورِهِ كَمِثْقَاةٍ فِيهَا مِصْبَاحٌ الْمِصْبَاحُ فِي زُجَاجَةٍ الزُّجَاجَةُ كَأَنَّهَا كَوْكَبٌ دُرِّيٌّ يُوقَدُ مِنْ شَجَرَةٍ مُبَارَكَةٍ زَيْتُونَةٍ لَا شَرْقِيَّةٍ وَلَا غَرْبِيَّةٍ يَكَادُ زَيْتُهَا يُضِيءُ وَلَوْ لَمْ تَمْسَسْهُ نَارٌ نُورٌ (على نور يهدي الله لنوره من يشاء ويضرب الله الأمثال للناس والله بكل شيء عليم) “Allah göklerin ve yerin aydınlatıcısıdır. O’nun nurunun örneği, içerisinde lamba bulunan bir kandillik gibidir. O lamba bir fanus içerisinde. O fanus, sanki parlak bir yıldızdır. Doğuda ve batıda emsali bulunmayan mübarek bir zeytin ağacının yağından ışığını alır. Onun yağı neredeyse ateşle temas etmediğinde de aydınlatacak ölçüde parlaktır. O, nur üstüne nurdur. Allah nuruna kullarından dilediğini yönlendirir. Allah bu örnekleri insanlar için verir. Allah her şeyi bilir” (Nur 24/35). İbnü’l-Arabi, bu ayetin ifade ettiği anlama ilişkin alimlerin görüşlerini *Kanunü’t-Te’vil* adlı eserinde³³¹ açıkladığını belirtmiştir³³².

2. (الْهَاقُمُ الْكَائِرُ) “Çoklukla övünme sizi oyaladı” (Tekasur 102/1). Müfessir, bu ayetteki çoklukla ilgili hususu, eseri *Kanun’u-Te’vil*’de³³³ açıkladığını belirtmiştir³³⁴.

³²⁶ (وَأَنْزَلْنَا مِنَ السَّمَاءِ مَاءً بِقَدَرٍ فَأَسْكَنَاهُ فِي الْاَرْضِ وَإِنَّا عَلَى ذَهَابٍ بِهِ لَقَادِرُونَ) “Biz, gökten bir ölçü ile yağmur indirir, onu yeryüzünde tutarız. Bizim onu yok etmeye de gücümüz yeter” (Mü’minun 23/18)

İbnü’l-Arabi, *Ahkamü’l-Kur’an*, III, 316-318.

³²⁷ İbnü’l-Arabi, *Ahkamü’l-Kur’an*, III, 435.

³²⁸ İbnü’l-Arabi, *Ahkamü’l-Kur’an*, III, 234; IV, 367.

³²⁹ İbnü’l-Arabi, *Ahkamü’l-Kur’an*, I, 48; III, 74.

³³⁰ İbnü’l-Arabi, *Ahkamü’l-Kur’an*, III, 493; IV, 357.

³³¹ İbnü’l-Arabi, *Kanunü’t-Te’vil*, s. 143-146.

³³² İbnü’l-Arabi, *Ahkamü’l-Kur’an*, III, 403.

³³³ İbnü’l-Arabi, *Kanunü’t-Te’vil*, s. 331-332.

³³⁴ İbnü’l-Arabi, *Ahkamü’l-Kur’an*, IV, 442.

D) Kullandığı Kelime ve Edatlar

İbnü'l-Arabi, ayetler hakkında fikirleri izah ederken türevleriyle birlikte genelde şu kelimeleri kullanmıştır:

“**يريد/kastediyor**”³³⁵; “**المراد/kastedilen**”³³⁶; “**أي/yani**”³³⁷; “**أما/gelince**”³³⁸; “**يعني/anlamına gelir**”³³⁹; “**المعنى/anlamı**”³⁴⁰; “**معناه/manası**”³⁴¹; “**في/hakkında**”³⁴²; “**عبر/ifade etti**”³⁴³; “**عبارة عن/...den ibarettir**”³⁴⁴.

Müfessir, bu kelimelerinden bazılarını mesele başlığı olarak da kullanmıştır³⁴⁵.

Örnekler:

1. “**Bu, Allah ve Elçisi’nden anlaşma yaptığınız müşriklere ültimatodur**” (Tevbe 9/1) ayetini müfessir, “**أي/yani**” ile şöyle izah etmiştir:

“Yani: Bu ayetler, Allah ve Elçisi’nden anlaşma yaptığınız müşriklere ültimatodur”³⁴⁶.

2. **لَيْسَ عَلَى الْأَعْمَى حَرَجٌ وَلَا عَلَى الْأَعْرَجِ حَرَجٌ وَلَا عَلَى الْمَرِيضِ حَرَجٌ وَمَنْ يُطِيعِ اللَّهَ وَرَسُولَهُ)** “**Gözleri görmeyene, sakat olana veya hasta olana savaşa katılmamakta bir günah yoktur. Kim Allah’a ve peygamberine itaat ederse, Allah onu, içlerinden ırmaklar akan cennetlere koyacaktır. Kim de yüz çevirirse, onu da acıklı bir ceza ile cezalandıracaktır**” (Fetih 48/17) ayetini “**المراد/kastedilen**” kelimesiyle “Burada kastedilen cihaddır” şeklinde açıklamıştır³⁴⁷.

³³⁵ İbnü'l-Arabi, **Ahkamü'l-Kur'an**, II, 81; III, 288.

³³⁶ İbnü'l-Arabi, **Ahkamü'l-Kur'an**, I, 321; II, 368.

³³⁷ İbnü'l-Arabi, **Ahkamü'l-Kur'an**, III, 58; IV, 48.

³³⁸ İbnü'l-Arabi, **Ahkamü'l-Kur'an**, III, 10; IV, 45.

³³⁹ İbnü'l-Arabi, **Ahkamü'l-Kur'an**, I, 9; II, 13.

³⁴⁰ İbnü'l-Arabi, **Ahkamü'l-Kur'an**, I, 366; II, 210.

³⁴¹ İbnü'l-Arabi, **Ahkamü'l-Kur'an**, I, 654; II, 15.

³⁴² İbnü'l-Arabi, **Ahkamü'l-Kur'an**, I, 57; II, 270.

³⁴³ İbnü'l-Arabi, **Ahkamü'l-Kur'an**, III, 218; IV, 339.

³⁴⁴ İbnü'l-Arabi, **Ahkamü'l-Kur'an**, III, 579; IV, 121.

³⁴⁵ İbnü'l-Arabi, **Ahkamü'l-Kur'an**, I, 215; IV, 95.

³⁴⁶ İbnü'l-Arabi, **Ahkamü'l-Kur'an**, II, 446.

³⁴⁷ İbnü'l-Arabi, **Ahkamü'l-Kur'an**, IV, 136.

E) Farklı Görüşlere Yer Vermesi

İbnü'l-Arabi, gerek ayetlerin tefsirinde gerekse ele aldığı fıkıh, kıraat, sarf ve nahiv gibi çeşitli konularda farklı görüşlere yer vermiştir. Bunlara yönelik bazen yorum ve tercihte bulunurken bazen de kanaat bildirmeden nakletmiştir. Kanaatini bildirmediği görüşler, yorum yaptıklarına oranla azınlıktadır ki, bunlar da tercihi okuyucuya bırakır niteliktedir. Müfessirin görüşlere yönelik yorum ve tercihleri ise tefsirindeki hemen hemen her konuya, kanaatini bildirecek derecede vakıf olduğunu ve genelde görüşlere eleştirel bir bakış açısıyla yöneldiğini göstermektedir.

İbnü'l-Arabi, görüşleri çoğunlukla şu kalıpları kullanarak aktarmıştır: “**اختلف** **...da/de ihtilaf edildi**”³⁴⁸; “**اختلف الفقهاء في** **...da/de ihtilaf etti**”³⁴⁹; “**اختلف** **...da/de ihtilaf etti**”³⁵⁰; “**اختلف في الناس** **...da/de ihtilaf etti**”³⁵¹; “**اختلف في** **...da görüşler vardır**”³⁵². Müellif, bazen bu kalıpları mesele başlığı olarak da kullanmıştır³⁵³. Konuyla ilgili gerek ihtilafları gerekse alimlerin görüşlerini aktarırken ya isimlerini zikrederek ya zikretmeden doğrudan ya da “**denildi**”³⁵⁴, “**onlardan şunu diyen kimse...**”³⁵⁵ gibi genel ifadelerle bunları belirtmiştir. Bunun yanı sıra müfessir, fakihlerin ve alimlerin ihtilaf ettikleri meselelere, bu gibi kalıplarla işaret ederken başta İmam-ı Malik, İmam-ı Şafii, Ebu Hanife ve Ahmed b. Hanbel olmak üzere bunların mezheplerine bağlı diğer alimlerin görüşlerini de aktarmıştır³⁵⁶.

Müfessir, ya görüşleri zikrettikten sonra aynı meselede, ya da hiçbir yorum yapmadan diğer meseleye geçerek bazen şu başlıklar altında: “**bu görüşlerin gözden geçirilmesi**”³⁵⁷; “**bu görüşlerin incelenmesi**”³⁵⁸; “**tercih edilen**”³⁶⁰, bazen de herhangi bir

³⁴⁸ İbnü'l-Arabi, **Ahkamü'l-Kur'an**, II, 97; III, 401.

³⁴⁹ İbnü'l-Arabi, **Ahkamü'l-Kur'an**, II, 297; III, 150.

³⁵⁰ İbnü'l-Arabi, **Ahkamü'l-Kur'an**, I, 169; IV, 57.

³⁵¹ İbnü'l-Arabi, **Ahkamü'l-Kur'an**, I, 620; IV, 209.

³⁵² İbnü'l-Arabi, **Ahkamü'l-Kur'an**, II, 311; III, 284.

³⁵³ İbnü'l-Arabi, **Ahkamü'l-Kur'an**, III, 516; IV, 295.

³⁵⁴ İbnü'l-Arabi, **Ahkamü'l-Kur'an**, III, 15; IV, 50.

³⁵⁵ İbnü'l-Arabi, **Ahkamü'l-Kur'an**, IV, 108; IV, 125.

³⁵⁶ İbnü'l-Arabi, **Ahkamü'l-Kur'an**, III, 509; IV, 65.

³⁵⁷ İbnü'l-Arabi, **Ahkamü'l-Kur'an**, II, 260; III, 576.

³⁵⁸ İbnü'l-Arabi, **Ahkamü'l-Kur'an**, II, 598; IV, 458.

³⁵⁹ İbnü'l-Arabi, **Ahkamü'l-Kur'an**, I, 448; IV, 296.

³⁶⁰ İbnü'l-Arabi, **Ahkamü'l-Kur'an**, III, 427; IV, 406.

başlık kullanmadan³⁶¹ vermiş olduğu farklı görüşlere ilişkin değerlendirmelerde bulunmuştur. Bu görüşleri ele alırken genelde şu kalıpları kullanmıştır: “...geline”³⁶²; “...nın/nin görüşüne gelince”³⁶³; “.../şu görüşü diyen kimseye gelince”³⁶⁴.

Ayrıca İbnü'l-Arabi, görüşlere yönelik değerlendirmelerinde genelde şu ifadeleri kullanmıştır: “.../en doğrusu”³⁶⁵; “.../o doğrudur”³⁶⁶; “.../doğrusu”³⁶⁷; “.../en güçlü olanı”³⁶⁸; “.../en üstün olanı”³⁶⁹; “.../bu görüşteyim”³⁷⁰; “.../ben de o görüşten yanayım”³⁷¹; “.../bu geçersizdir”³⁷²; “.../bu geçersizdir”³⁷³; “.../bu hatadır”³⁷⁴; “.../bu doğru değildir”³⁷⁵; “.../zannetti”³⁷⁶; “.../vehmetti”³⁷⁷; “.../hiçbir anlamı yoktur”³⁷⁸; “.../cahil oldu”³⁷⁹.

Müfessir, genel olarak çeşitli görüşlere üç şekilde yer vermiştir:

1) Farklı Görüşleri Kanaat Bildirmeden Nakletmesi

İbnü'l-Arabi bazen farklı görüşleri kanaat bildirmeden nakletmiştir.

Örnekler:

1. (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا شَهَادَةُ بَيْنَكُمْ إِذَا حَضَرَ أَحَدُكُمْ الْمَوْتُ حِينَ الْوَصِيَّةِ اثْنَانِ ذُوَا عَدْلٍ مِّنْكُمْ...)

“Ey inananlar, sizden biriniz ölüm döşeginde iken, vasiyeti esnasında sizden

³⁶¹ İbnü'l-Arabi, *Ahkamü'l-Kur'an* III, , 296; IV, 162.

³⁶² İbnü'l-Arabi, *Ahkamü'l-Kur'an* II, 7; III, 10.

³⁶³ İbnü'l-Arabi, *Ahkamü'l-Kur'an* III, 24; IV, 192.

³⁶⁴ İbnü'l-Arabi, *Ahkamü'l-Kur'an* I, 555; II, 8.

³⁶⁵ İbnü'l-Arabi, *Ahkamü'l-Kur'an* II, 250; III, 263.

³⁶⁶ İbnü'l-Arabi, *Ahkamü'l-Kur'an* III, 332; IV, 51.

³⁶⁷ İbnü'l-Arabi, *Ahkamü'l-Kur'an* I, 424; II, 542.

³⁶⁸ İbnü'l-Arabi, *Ahkamü'l-Kur'an* III, 100; IV, 162.

³⁶⁹ İbnü'l-Arabi, *Ahkamü'l-Kur'an* III, 44; IV, 328.

³⁷⁰ İbnü'l-Arabi, *Ahkamü'l-Kur'an* II, 93; III, 316.

³⁷¹ İbnü'l-Arabi, *Ahkamü'l-Kur'an* III, 29; III, 72.

³⁷² İbnü'l-Arabi, *Ahkamü'l-Kur'an* II, 127; IV, 197.

³⁷³ İbnü'l-Arabi, *Ahkamü'l-Kur'an* II, 293; III, 235-236.

³⁷⁴ İbnü'l-Arabi, *Ahkamü'l-Kur'an* I, 415; IV, 112.

³⁷⁵ İbnü'l-Arabi, *Ahkamü'l-Kur'an* I, 177; IV, 38.

³⁷⁶ İbnü'l-Arabi, *Ahkamü'l-Kur'an* II, 112; III, 54.

³⁷⁷ İbnü'l-Arabi, *Ahkamü'l-Kur'an* II, 16; III, 438.

³⁷⁸ İbnü'l-Arabi, *Ahkamü'l-Kur'an* I, 170; II, 481.

³⁷⁹ İbnü'l-Arabi, *Ahkamü'l-Kur'an* III, 482; IV, 38.

³⁸⁰ İbnü'l-Arabi, *Ahkamü'l-Kur'an* II, 437; IV, 380.

³⁸¹ İbnü'l-Arabi, *Ahkamü'l-Kur'an* II, 177; III, 430.

³⁸² İbnü'l-Arabi, *Ahkamü'l-Kur'an* II, 179; III, 43.

adaletli iki kişi aranızda şahitlik yapsın...” (Maide 5/106) ayetindeki **“منكم/sizden”** kelimesiyle ilgili şu üç görüşü yorumda bulunmadan ve tercih yapmadan aktarmıştır:

“İlki, iki müslümandan, manasındadır. Bu görüş İbn Abbas ve Mücahid’e aittir. İkinci, kabilenizden demektir ki, bu görüş de Hasan ve Said b. Müseyyeb’e aittir. Üçüncüsü ise, ölen kimselerden, anlamındadır”³⁸³.

وَالَّذِينَ يَرْمُونَ الْمُحْصَنَاتِ ثُمَّ لَمْ يَأْتُوا بِأَرْبَعَةِ شُهَدَاءَ فَاجْلِدُوهُمْ ثَمَانِينَ جَلْدَةً وَلَا تَقْبَلُوا لَهُمْ شَهَادَةً (2.)
أَبْدَأْ وَأَوَّلِكَ هُمُ الْقَاسِفُونَ **“İffetli kadınlara iftira edip de ardından dört şahit getiremeyenlere eksen kırbaç cezası verin. Onların şahitliğini hiçbir zaman kabul etmeyin. İşte böyleleri gerçekten yoldan çıkmış kimselerdir”** (Nur 24/4) ayetiyle alakalı olarak müfessir, böyle bir durum olduğu takdirde, ayetin genelinden hareketle köleye seksen kırbaç cezasının uygulanacağına dair İbn Mes’ud, Ömer b. Abdülaziz ve el-Evzai’nin görüşünü ve kendi mezheb alimlerinin, zina haddinde uygulandığı gibi kölelik sebebiyle kırbaç cezasının yarıya indirildiğini ifade eden görüşlerini yorum yapmadan nakletmiştir³⁸⁴.

2) Farklı görüşler Arasında Tercih Yapması

Müfessir, zaman zaman zikrettiği farklı görüşler arasında tercihini belirtmiştir.

Örnekler:

1. لَا يُؤَاخِذُكُمُ اللَّهُ بِالْعَمَى فِي أَيْمَانِكُمْ وَلَكِنْ يُؤَاخِذُكُمْ بِمَا عَقَّدْتُمُ الْأَيْمَانَ فَكَفَّارَتُهُ إِطْعَامُ عَشْرَةِ (1.)
“Allah, (مَسَاكِينَ مِنْ أَوْسَطِ مَا تُطْعَمُونَ أَهْلِيكُمْ أَوْ كِسْفَتُهُمْ أَوْ تَحْرِيرُ رَقَبَةٍ فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَصِيَامُ ثَلَاثَةِ أَيَّامٍ...)
düşünmeden, rastgele yaptığınız yeminlerinizden sizi sorumlu tutmaz. Fakat sadece bilinçli olarak yaptığınız yeminlerinizden sizi sorumlu tutar. Böyle bir yeminin kefareti, ailenize yedirdiğiniz normal yiyeceğinizden on fakiri doyurmak veya giydirmek ya da bir köle azat etmektir. Bunları yapmaya gücü yetmeyen kimsenin kefareti ise üç gün oruç tutmasıdır...” (Maide 5/89) ayetinin **“üç gün oruç tutma”** kısmına dair kıraatle ilgili görüşleri naklederek tercihini belirtir. İbn Mes’ud ve Übey’in, **“متتابعات/ard arda”** şeklinde okuduğunu belirtmiştir. Orucun ayrı ayrı tutulabileceğini ifade eden İmam-ı Malik ve Şafii’nin, görüşünü ise **“هو الصحيح/o doğrudur”** şeklinde desteklemiştir. Müfessir, bunun

³⁸³ İbnü’l-Arabi, **Ahkamü’l-Kur’an** II, 240.

³⁸⁴ İbnü’l-Arabi, **Ahkamü’l-Kur’an** III, 315.

sebebinin ise şöyle açıklamıştır: “Çünkü orucun ard arda tutulması ancak mevcut olan bir nassı veya kıyası gerektiren sıfattır”³⁸⁵.

2. (وَلَقَدْ كَذَّبَ أَصْحَابُ الْحِجْرِ الْمُرْسَلِينَ) “Hicr kenti halkı da peygamberlerini yalanlamışlardı” (Hicr 15/80) ayetinden hareketle Hicr ile alakalı şu üç görüşü aktarır:

“Birincisi; Orası Semud diyarıdır. İkincisi; Bir vadidir. Üçüncüsü, (وَحِجْرًا) “...Aralarına gizli bir engel koymuştur” (Furkan 25/53) ayetinde olduğu gibi o, inşa ettiğin ve sınırlarını belirlediğindir”. Müfessir, bu görüşleri verdikten sonra ilk görüşü tercih ettiğini ifade etmiştir³⁸⁶.

3) Farklı Görüşleri Tenkit ve Red

İbnü'l-Arabi, ele aldığı konuyla ilgili farklı görüşlerin okuyucu tarafından görülebilmesi ve onun doğruya ulaşabilmesi için bunlara yönelik yorumda bulunarak kendine göre doğru olanı belirtmiştir.

Örnekler:

1. (يَا صَاحِبِي السَّجْنِ أَمَا أَحَدُكُمْ فَيسْقِي رَبَّهُ خَمْرًا وَأَمَّا الْآخَرُ فَيُصْلَبُ فَتَأْكُلُ الطَّيْرُ مِنْ رَأْسِهِ قُضِيَ) (الأمرُ الَّذِي فِيهِ تَسْتَفْتِيَانِ) “Ey hapishane arkadaşlarım, biriniz efendisine şarap sunacak; diğeri ise asılacak ve kuşlar onun başından yiyecekler. İşte açıklamasını istediğiniz rüyaların tabiri böyle kesinleşmiştir” (Yusuf 12/41) ayetinde kesin olarak ifade edilen durum, ardından gelen (وَقَالَ لِلَّذِي ظَنَّ أَنَّهُ نَاجٍ مِّنْهُمَا) (ادْكُرْنِي عِنْدَ رَبِّكَ فَأَنسَاهُ الشَّيْطَانُ ذِكْرَ رَبِّهِ فَلَبِثَ فِي السَّجْنِ بضعَ سِنِينَ) “Onlardan kurtulacağını inandığı kişiye: “Efendinin yanında benden bahset” dedi. Ama şeytan ona efendisine Yusuf’tan bahsetmeyi unutturdu ve Yusuf bu yüzden birkaç yıl hapiste kaldı” (Yusuf 12/42) ayetiyle, nasıl zanna dönüştüğü sorusuna yönelik, müfessir, “الناس/insanlar”ın şu cevabını verir: “Ondan haber vermesi sadece zanna dayanır. Çünkü rüyanın yorumu kesin değildir. Rüya zandır”. İbnü'l-Arabi bu görüşü şöyle değerlendirir: “Bu “هَذَا باطل/bu geçersizdir”. Ancak rüya, insanların gerçeğidir, peygamberlerin değil. Gerçek nasıl vaki olduysa o şekilde onlar üzerine hükmetti”³⁸⁷.

³⁸⁵ İbnü'l-Arabi, *Ahkamü'l-Kur'an* II, 162.

³⁸⁶ İbnü'l-Arabi, *Ahkamü'l-Kur'an* III, 108.

³⁸⁷ İbnü'l-Arabi, *Ahkamü'l-Kur'an* III, 54.

2. (إِنَّ هَذَا لَفِي الصُّحُفِ الْأُولَى صُحُفِ إِبْرَاهِيمَ وَمُوسَى) “**Kuşkusuz bunlar önceki sayfalarda da vardır. İbrahim’in ve Musa’nın sayfalarında**” (A’la 87/18-19). Müfessir, bu iki ayetin tefsirinde “**الصُّحُفِ الْأُولَى/ilk suhuf**”tan ne kastedildiğine ilişkin “**في معناه/manası hususunda**” başlığı altında şu görüşleri verir:

“Birincisi, onunla kastedilen Kur’an’dır. İkincisi, Allah’ın bu surede anlattıklarıdır. Üçüncüsü ise, Kur’an’ın hükümleridir”. Bu meselede görüşlerle ilgili hiçbir yorum yapmaz. Diğer meselede ise “**تحقيق قوله تعالى: إن هذا لفي الصحف الأولى/Allah’ın “Kuşkusuz bunlar önceki sayfalarda” sözünün incelenmesi**” başlığı altında müfessir, bunları şu şekilde değerlendirir:

“Burada mutlak manada Kur’an kastedildiğini ifade eden görüş zayıftır. Çünkü o, kesin olarak geçersizdir. Kur’an’ın hükümleri olduğuna dair görüşe gelince eğer bununla hükümlerin en büyüğü kastediliyorsa (شَرَعَ لَكُمْ مِنَ الدِّينِ مَا وَصَّى بِهِ نُوحًا) (وَالَّذِي أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ وَمَا وَصَّيْنَا بِهِ إِبْرَاهِيمَ وَمُوسَى وَعِيسَى أَنْ أَقِيمُوا الدِّينَ... **Allah, Nuh’a, sana, İbrahim’e, Musa’ya, ve İsa’ya: “Dine dosdoğru uyunuz, ayrılığa düşmeyiniz” diye vasiyet ettiğimiz dini size yasallaştırdı...**” (Şura 42/13) ayetin incelemesinde bunu açıkladık. Bu surenin kastedildiği görüşe gelince o, görüşlerin en üstünüdür ve onlardan daha doğrudur³⁸⁸.

F) Kendi Görüşünü Belirtmesi

İbnü’l-Arabi, ayetlerin genelinde kendi yorumunu, izahını, kanaatini ve tercihini belirtmiş ayrıca tefsir usulü, fıkıh, kıraat, sarf ve nahiv gibi konularda da görüşünü bildirmiştir. Maddeler halinde alimlerin görüşünü verirken bazen kendi görüşünü bir madde olarak sunmuş bazen de onlara karşılık orta yolu tutan bir tarzda, kendi görüşünü ifade etmiştir. Bunlar da, müfessirin tefsirindeki hemen hemen her konuda, kanaat bildirecek derecede bilgi sahibi olduğunu göstermektedir. Ayrıca rivayetlere eleştirel bir bakış açısıyla yöneldiğine işaret etmektedir. Bunun yanı sıra bazen vermiş olduğu konuyla ilgili, görüşlerin sıhhatini veya bir hususun içeriğini tam olarak bilmiyorsa bunu açıkça belirtmiştir. Bu durum bize, müfessirin bildiğini ifade etmedeki cesaretini, bilmediği bir konuda da göstermiştir.

İlim yolunda çalışan, ilim meclislerinde bulunan ve döneminde çeşitli alanlardaki alimlerden ders alan İbnü’l-Arabi’nin tefsirinde bunların izlerini görmek

³⁸⁸ İbnü’l-Arabi, **Ahkamü’l-Kur’an** IV, 382.

mümkündür. Nitekim yeri geldikçe konuyla alakalı yaşantısından, ders halkasından bahsetmiştir. Bu da konunun, daha iyi anlaşılmasını sağlamıştır. Ayrıca hocalarının görüşlerinden istifade etmiştir. En çok Ebu Bekir Muhammed b. Ahmed eş-Şaşı³⁸⁹ ve Ebu Bekir el-Fehri'nin³⁹⁰ görüşlerinden faydalanmıştır.

Müfessir, kendi görüşünü çoğunlukla şu ifadeleri kullanarak belirtmiştir: “قال/İbnü'l-Arabi dedi”³⁹¹; “قال القاضي/kadı dedi”³⁹²; “والصحيح عندي/bana göre doğru olan”³⁹³; “والذي عندي/bana göre olan”³⁹⁴; “عندي/bana göre”³⁹⁵; “انا نقول/biz diyoruz ki”³⁹⁶.

Örnekler:

1. وَلَا تَقُولُوا لِمَا تَصِفُ أَلْسِنَتُكُمُ الْكَذِبَ هَذَا حَلَالٌ وَهَذَا حَرَامٌ لَتَقْتَرُوا عَلَى اللَّهِ الْكَذِبَ إِنَّ الَّذِينَ ()
(يَقْتَرُونَ عَلَى اللَّهِ الْكَذِبَ لَا يُفْلِحُونَ) “Allah adına yalan uydurmak amacıyla, (ağız alışkanlığı ile) dilleriniz yalan olarak nitelendirmesinden dolayı: “Şu helal, şu da haram” demeyin. Kuşkusuz Allah’a karşı yalan uyduranlar kurtuluşa eremezler” (Nahl 16/116) ayetin anlamıyla ilgili müfessir, ikinci meselede “معنى الآية/ayetin anlamı” başlığı altında, kendi görüşünü açıklamıştır. Müfessire göre ayette, inanmayanların helali ve haramı kendilerine göre nitelemeleri, engellenmiştir. Helal ve haramın belirleyicisinin yalnız Allah olduğunu ifade ederek ayetteki bu durumun, Yahudilerin “Ölü helaldir”, Arapların da “Bu hayvanların karnındakiler erkeklerimize aittir, kadınlarımıza da yasaktır” demelerine karşılık birer reddiye olduğunu belirtmiştir³⁹⁷.

2. إِذَا جَاءَكَ الْمُنَافِقُونَ قَالُوا نَشْهَدُ إِنَّكَ لَرَسُولُ اللَّهِ وَاللَّهُ يَعْلَمُ إِنَّكَ لَرَسُولُهُ وَاللَّهُ يَشْهَدُ إِنَّ الْمُنَافِقِينَ ()
(لَكَذِبُونَ) “İkiyüzlüler sana geldiklerinde: “Senin Allah’ın elçisi olduğuna kesin olarak tanıklık ederiz” dediler. Oysa Allah, senin kesinlikle kendisinin elçisi olduğunu bilmektedir. Allah da, iki yüzlülerin kesinlikle yalan söylediklerine

³⁸⁹ İbnü'l-Arabi, *Ahkamü'l-Kur'an*, I, 135; II, 462.

³⁹⁰ İbnü'l-Arabi, *Ahkamü'l-Kur'an*, III, 173; IV, 370.

³⁹¹ İbnü'l-Arabi, *Ahkamü'l-Kur'an*, II, 183; III, 25.

³⁹² İbnü'l-Arabi, *Ahkamü'l-Kur'an*, III, 15; IV, 391.

³⁹³ İbnü'l-Arabi, *Ahkamü'l-Kur'an*, I, 86; II, 172.

³⁹⁴ İbnü'l-Arabi, *Ahkamü'l-Kur'an*, I, 280; III, 277.

³⁹⁵ İbnü'l-Arabi, *Ahkamü'l-Kur'an*, III, 434; IV, 266.

³⁹⁶ İbnü'l-Arabi, *Ahkamü'l-Kur'an*, III, 81; IV, 51.

³⁹⁷ İbnü'l-Arabi, *Ahkamü'l-Kur'an*, III, 166.

tanıklık eder” (Münafikun 63/1). İbnü'l-Arabi, bu ayetten hareketle kalple şehadetin nasıl olacağı ile ilgili şu yorumu yapmıştır:

“Şehadet, lisanla ve azalarla gerçekleşir. Kalp ile ilgili şehadete gelince bir grubun görüşüne göre o, inanç ya da ilimdir. Diğerlerin görüşüne göre ise yalnız ilimdir. Bana göre ise o, inanç ve ilimdir”³⁹⁸.

II- RİVAYET YÖNÜNDEN İNCELENMESİ

Kur'an'ın her dönemde tefsirine ihtiyaç duyulmuş ve bu amaçla çeşitli yönleri ele alınarak tefsirler yapılmıştır. Bu tefsirlerin temel hareket noktaları nakil olmakla birlikte ictihad da bu sahada kendini göstermiştir. Böylece tefsir, rivayet ve dirayet şeklinde iki ana kanaldan gelişme göstermiştir³⁹⁹.

Kur'an'ın Kur'an'la, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) sünnetiyle, sahabenin ayetlerle ilgili açıklamalarını içeren rivayetlerle ve tabiun sözleriyle açıklanış şekline rivayet tefsiri⁴⁰⁰ denildiği gibi buna “me'sur” veya “menkul” tefsir adı da verilmiştir⁴⁰¹.

Müfessirlerin, rivayet ve dirayeti ele alış tarzları ve miktarları farklılık arz eder. Kimileri rivayeti esas alır, dirayete az yer verir; kimileri dirayete ağırlık verir, rivayete az değinir; kimileri de rivayeti temel almakla birlikte dirayete de yer verir.

İbnü'l-Arabi, rivayete ağırlık vermekle birlikte dirayeti de ihmal etmeyerek bu iki yolu en iyi şekilde kullanan müfessirlerdendir ve onun tefsirinde rivayet tefsiri önemli bir yere sahiptir. O, konuyla ilgili mevcut nakillere temas eder, bazen sadece rivayetleri vermekle yetinmekle birlikte bazen de bunların sıhhati, konuyu tam ifade edip etmemesi gibi farklı yönlerden izahlarda bulunur.

A) Kur'an'ın Kur'an'la Tefsiri

Allah'ın, ayetlerdeki muradının bilinmesi için başvurulacak ilk ve temel kaynak Kur'an olmuştur. Hz. Peygamber'in (s.a.v.), sahabenin ve tabiunun öncelikli

³⁹⁸ İbnü'l-Arabi, **Ahkamü'l-Kur'an**, IV, 256.

³⁹⁹ Muhsin Demirci, **Tefsir Usulü ve Tarihi**, M.Ü.İ.F.V.Y., İstanbul, 2001, s. 310.

⁴⁰⁰ İsmail Cerrahoğlu, **Tefsir Tarihi**, II, 131; Nureddin İtr, **a.g.e.**, s.74; Hâlis Albayrak, **Tefsir Usûlü**, Şûle Yayınları, İstanbul, 1998, s. 100.

⁴⁰¹ Cerrahoğlu, **Tefsir Tarihi**, II, 131.

olarak tercih ettikleri bu yöntem, İbn Teymiye'nin dilinde en sağlam yol⁴⁰²; Bedrüddin Muhammed b. Abdillâh ez-Zerkeşi'nin (ö. 794/1391) dilinde ise en güzel yol⁴⁰³ olarak nitelenmiştir. Çünkü, ancak sözün sahibi sözün manasını bilir ve bunu diğerlerine bildirir⁴⁰⁴. Nitekim Kur'an'ın bir yerinde özlü, kapalı geçen bir husus, başka bir yerinde genişletilerek açıklanmıştır⁴⁰⁵.

Müfessirler tarafından çokça kullanılan bu yöntemi, aynı yoğunlukta İbnü'l-Arabi'de de görmekteyiz. Fıkhi tefsir olması hasebiyle kendisine göre ahkam içerikli ayetleri ele alıp tefsir etmiştir. Tefsiri genel olarak ayet lafızlarının manalarını değerlendirmekle şekillenmiştir. Yalnız, bu şekilde tefsir ederken o, ayetin siyak-sibakına ve ayetler arasındaki uyuma dikkat etmiştir. Bunu da eğer mümkünse aynı ayetle, aynı sureyle veya diğer surelerle ve bazen de müstakil olarak tefsir ettiği veya etmediği ayetle açıklayıp ayetler arasında tam bir bütünlük kurmaya çalışarak bu metodu uygulamıştır.

İbnü'l-Arabi, ayetleri tefsir ederken öncelikli olarak tefsir ettiği ayetin anlamını vermeye çalışır. O bazen, “**معنى الآية/ayetin manası**”⁴⁰⁶ ve “**في المعنى/ manası hususunda**”⁴⁰⁷ şeklinde mesele başlığı ile ayetin manasına dair ya kendi görüşünü verir ya da başka alimlerin görüşlerinden yararlanır. Zaman zaman da bu manaları destek mahiyetinde ayetler zikreder⁴⁰⁸. Ayrıca Kur'an'ın Kur'an'la tefsirini, çoğunlukla ayetlerin tam metnini vererek yapmıştır.

Sonuç olarak İbnü'l-Arabi, bazen ayetin manasını açıklamak, bazen de te'kit maksadıyla bu yöntemi sık sık ve öncelikli olarak kullanmıştır.

Örnekler:

1. (خُذِ الْعَفْوَ وَأْمُرْ بِالْعُرْفِ وَأَعْرِضْ عَنِ الْجَاهِلِينَ) “Bağışlayıcı ol; iyiliği emret ve cahillerden yüz çevir” (Araf 7/199). İbnü'l-Arabi, bu ayetteki “cahillerden yüz çevirme” ile ilgili emrin, Müslümanlara savaşmaları emredilen kafirlere mahsus olduğu ve geri kalanların tamamı hakkında genel bir nitelik taşıdığını şu ayete

⁴⁰² İbn Teymiye, **a.g.e.**, s. 117.

⁴⁰³ ez-Zerkeşi, Bedrüddin Muhammed b. Abdillâh, **el-Burhan fi Ulumi'l-Kur'an**, (Thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim), Daru'l-Marife, Beyrut, trs., II, 175.

⁴⁰⁴ ez-Zehebi, **et-Tefsir**, I, 36.

⁴⁰⁵ İbn Teymiye, **a.g.e.**, s. 117; ez-Zerkeşi, **a.g.e.**, II, 176; ez-Zehebi, **et-Tefsir**, I, 37.

⁴⁰⁶ İbnü'l-Arabi, **Ahkamü'l-Kur'an**, III, 166; IV, 87.

⁴⁰⁷ İbnü'l-Arabi, **Ahkamü'l-Kur'an**, I, 239; IV, 215.

⁴⁰⁸ İbnü'l-Arabi, **Ahkamü'l-Kur'an**, II, 250; II, 270.

dayanarak açıklamıştır: (لَا يَنْهَاكُمُ اللَّهُ عَنِ الَّذِينَ لَمْ يُقَاتِلُوكُمْ فِي الدِّينِ وَلَمْ يُخْرِجُوكُمْ مِّنْ دِيَارِكُمْ أَنْ) “Allah, sizinle din konusunda savaşmayan ve sizi yurdundan çıkarmayanlara iyilik yapmanızı ve adaletli davranmanızı yasaklamaz. Çünkü Allah adaletli davrananları sever” (Mümtehhine 60/8)”⁴⁰⁹.

Müfessir, bu ayeti tefsir ederken yararlandığı Mümtehhine suresinin 8. ayetini, daha sonra ayetin mensuh olup olamadığı, burada adaletli davranmada neyin kastedildiği gibi çeşitli açılardan ele alarak tefsir etmiştir⁴¹⁰.

2. (وَلَقَدْ جَاءَتْ رُسُلُنَا إِبْرَاهِيمَ بِالْبُشْرَى قَالُوا سَلَامًا قَالَ سَلَامٌ فَمَا لَبِثَ أَنْ جَاءَ بِعِجْلٍ حَنِيذٍ) “And olsun ki, elçilerimiz müjde ile İbrahim’e geldiler. “Selam sana” dediler, “Size de selam” dedi, hemen kızartılmış bir buzağı getirdi” (Hud 11/69) ayetindeki قَالُوا “Cahiller onlara laf attıkları zaman “selam” derler” (Furkan 25/63). Daha sonra müfessir, şu şekilde devam etmiştir: “Eğer onların sözlerinin lafzı “selam sizin üzerinize olsun” şeklinde olsaydı, lafzın zikrini kastetmezdi. Ancak “selam” lafzını gösteren mananın zikrini kastetmiştir. Görmüyor musun Allah, lafzın zikrini istediğinde aynısını söyledi. Allah meleklerden haber vererek (سَلَامٌ عَلَيْكُمْ بِمَا صَبَرْتُمْ) “sabretmenizden dolayı size selam olsun” (Rad 13/24); (سَلَامٌ عَلَيْكُمْ طِبْتُمْ فَادْخُلُوهَا) (Zümer 39/73) “Size selam olsun, hoş geldiniz. Sonsuza dek buyurun içeri” (Zümer 39/73) söyledi. Şu ayetler bu konuda delalet bakımından daha iyidir: (سَلَامٌ عَلَى مُوسَى وَهَارُونَ) “Musa ve Harun’a selam olsun” (Saffat 37/120) (وَتَرَكْنَا عَلَيْهِ فِي الْآخِرِينَ سَلَامٌ عَلَى الْ) (يَاسِينَ) “Sonra gelenler içerisinde onlara iyi bir ün bıraktık. İlyas’a da selam olsun” (Saffat 37/129-130)”⁴¹¹.

Bu örnekte görüldüğü gibi müfessir, ayetteki lafzı, aynı lafzın geçtiği diğer ayetlerden de yararlanarak ayeti tefsir etmiştir.

B) Kur’an’ın Sünnetle Tefsiri

Kur’an-ı Kerim’den sonra onun en mühim tefsir kaynağını oluşturan Hz. Peygamber’in (s.a.v.) sünneti, Kur’an karşısında iki önemli işlevi icra etmektedir.

⁴⁰⁹ İbnü’l-Arabi, *Ahkamü’l-Kur’an*, II, 363.

⁴¹⁰ İbnü’l-Arabi, *Ahkamü’l-Kur’an*, IV, 227-228.

⁴¹¹ İbnü’l-Arabi, *Ahkamü’l-Kur’an*, III, 19.

Bunlardan biri beyandır ki; Peygamber'in mükellef olduğu kadarıyla Kur'an'ı açıklaması, diğeri de teşriidir ki; helal-haram konusunda Kur'an'da yer almayan bir hükmü koymasındır⁴¹². Bu sebeple Kur'an'ın sünnetle tefsiri fikhi tefsir açısından büyük bir öneme sahiptir. İbnü'l-Arabi, ayetlerin manasını açıklamak, onları teyit etmek ve örnek vermek için sünnetten sık sık yararlanmışır. Nitekim kendisi de Hz. Peygamber'den (s.a.v.) sonra herhangi bir şariat gelmeyeceğini ifade ederek Maide suresi 101. ayetinden⁴¹³ hareketle Kur'an'ın nüzulü, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) sahabe sorularına cevap vermesi için bir sebep teşkil ettiğini sonucuna ulaşmıştır⁴¹⁴.

İbnü'l-Arabi, ayetleri konu itibariyle meselelere ayırarak tefsir etmiştir. Bu meselelerde de ayetle veya konuyla alakalı bir ya da birden fazla rivayeti sıralayarak nakletmiştir. Bunlarla ilgili bazen çeşitli yorumlar yapmış⁴¹⁵, bazen de sadece rivayetleri zikretmekle yetinmiştir⁴¹⁶. Müfessirimiz, belirtmiş olduğu bu rivayetlerin zıt veya farklı görünenleriyle ilgili olarak ya çeşitli alimlerin görüşlerini verir veya kendisi rivayetlerle ilgili te'villere gider ya da bunları sıhhat açısından değerlendirerek sorunu çözmeye çalışır⁴¹⁷.

İbnü'l-Arabi hadis metinlerini çoğunlukla tam vermeye çalışmıştır. Hatta bazen aynı rivayetin bir başkası tarafından ek olarak verilen kısmını, “**زاد**” şeklinde ibareyle belirtmiştir⁴¹⁸. Ancak müfessirimiz sözü uzatmaktan kaçındığı için ve bizzat bunu kendisi de belirterek uzun olan hadisin çoğunlukla ayetle veya konuyla ilgili kısmını vermekle yetinmiştir.

İbnü'l-Arabi hadisleri çoğunlukla lafzen nakletmiştir. Ona göre, mana ile Hz. Peygamber (s.a.v.) sözünün nakli ancak sahabe tarafından gerçekleştirilebilir. Nitekim hadisin mana ile nakledilip nakledilemeyeceği hususundaki tartışmayı zikrederken şunları ifade etmiştir: “Mana ile hadisi, ancak sahabe nakleder. Çünkü sahabe, hem Arap olup dilin bütün inceliklerine sahip, hem de bizzat Peygamber'in (s.a.v.) söz ve fiillerine tanık olarak bunların maksadını çok iyi kavramaktadır. Fakat

⁴¹² el-Kurtubi, a.g.e., I, 38-39. Yıldırım, **Peygamberimizin Kur'anı Tefsiri**, s. 70; Ömer Dumlu, **Kur'an Tefsirinde Yöntem**, Anadolu Yayınları, İzmir, 1998, s. 42

⁴¹³ (وَإِنْ تَسْأَلُوهُ عَنْهَا حِينَ يُنَزَّلُ الْقُرْآنُ تُبْدِ لَهُمْ...) “Kur'an indiği zaman onları sorarsanız size açıklanacaktır”.

⁴¹⁴ İbnü'l-Arabi, **Ahkamü'l-Kur'an**, II, 214.

⁴¹⁵ İbnü'l-Arabi, **Ahkamü'l-Kur'an**, III, 380; IV, 433.

⁴¹⁶ İbnü'l-Arabi, **Ahkamü'l-Kur'an**, II, 326; II, 359.

⁴¹⁷ İbnü'l-Arabi, **Ahkamü'l-Kur'an**, III, 416; IV, 318.

⁴¹⁸ İbnü'l-Arabi, **Ahkamü'l-Kur'an**, IV, 10; IV, 379.

zamanımızda, hadisleri nakledenler bunlarda değişiklik yapabilirler. Ayrıca sahabenin Peygamber'den (s.a.v.) aktardıkları rivayetlerde “Rasulullah şöyle yapılmasını emretti veya şundan kaçınmamız gerektiğini belirtti” şeklinde, Rasulün lafzını zikretmeksizin manen sahih haberleri nakletmişlerdir”⁴¹⁹.

Müfessirimizin bu iddiası doğrultusunda, tefsirine baktığımızda görüşünü uygulama aşamasında da tutarlı olduğunu görmekteyiz.

Örnekler:

1. وَالَّذِينَ جَاءُوا مِنْ بَعْدِهِمْ يَقُولُونَ رَبَّنَا اغْفِرْ لَنَا وَلِإِخْوَانِنَا الَّذِينَ سَبَقُونَا بِالْإِيمَانِ وَلَا تَجْعَلْ فِيهِ ()
(قُلُوبَنَا غَلًا لِلَّذِينَ آمَنُوا رَبَّنَا إِنَّكَ رَؤُوفٌ رَحِيمٌ) “Onlardan sonra gelenler şöyle derler: “Ey Rabbimiz bizi ve bizden önce inanan kardeşlerimizi bağışla. Kalplerimizde inanlara karşı hiçbir kin bırakma. Ey Rabbimiz, kuşkusuz Sen çok şefkatli ve merhametlisin” (Haşr 59/10) ayetinde geçen “اخواننا/kardeşlerimiz” kelimesinin mahiyetiyle ilgili müfessir, alimlerin görüşlerini verir daha sonra ayeti şu hadisle şöyle açıklamıştır: “Sahihte geçtiğine göre, Peygamber (s.a.v.) mezarlığa gidip şöyle dedi: “Selam üzerinize olsun ey mü'min topluluğun yurdu! Biz inşallah, sizi takip edenleriz. Ben kardeşlerimizi görmeyi arzularım”. Bunun üzerine sahabe “Ya Rasulallah biz senin kardeşlerin değil miyiz?” dediler. Peygamber (s.a.v.) “Bilakis, siz benim ashabımsınız, kardeşlerimiz henüz gelmeyenlerdir. Ben onları (su içmek için) havuza götürürüm”⁴²⁰. Daha sonra İbnü'l-Arabi bu hadise dayanarak ayetle ilgili kendi görüşünü şu şekilde ifade etmiştir: “Peygamber (s.a.v.) böylelikle ayette geçen “kardeşlerimiz” kelimesinin onlardan sonra gelenlerin tamamı olduğunu söylemiştir. Bu tefsir, ayetin muradını ifade etmede sahih ve açıktır, itiraz edilmez”⁴²¹.

Bu örnekte görüldüğü gibi müfessir, hadisi lafzen nakledip ayeti ona dayanarak tefsir etmiştir.

2. أَلَمْ تَرَ كَيْفَ ضَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا كَلِمَةً طَيِّبَةً كَشَجَرَةٍ طَيِّبَةٍ أَصْلُهَا ثَابِتٌ وَفَرْعُهَا فِي السَّمَاءِ تُؤْتِي أُكْلَهَا)
(كُلَّ حِينٍ يَأْتِيَنَّ رَبَّهَا وَيَضْرِبُ اللَّهُ الْأَمْثَالَ لِلنَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ) “Allah'ın, güzel bir söz; kökü

⁴¹⁹ İbnü'l-Arabi, **Ahkamü'l-Kur'an**, I, 35-36.

⁴²⁰ Müslim, Ebu'l-Hüseyin Müslim b. el-Haccac el-Kuşeyri, **el-Camiu's-Sahih**, (Thk. Muhammed Fuad Abdulbaki), Daru İhyai Turasi'l-Arabi, Beyrut, trs., İstihbabü'l-İtaleti'l-Ğurre ve't-Tahcil, I, 218, h.n.: 249; Nesai, Ebu Abdurrahman Ahmed b. Şuayb, **es-Sünen**, (Thk. Abdulfettah Ebu Ğudde), Mektebetü'l-Matbuati'l-İslamiyye, Halep, 1406/1986, Babu Hilyeti'l-Vudu', I, 93, h.n.: 150.

⁴²¹ İbnü'l-Arabi, **Ahkamü'l-Kur'an**, IV, 221-222.

sağlam, dalları göğe doğru yükselen güzel bir ağaca nasıl benzettiğini görmedin mi? O ağaç, Rabbinin izniyle her zaman meyve verir. Allah bu örnekleri insanlara düşünüp ibret alsınlar diye veriyor” (İbrahim 14/24-25). İbnü'l-Arabi, ayetteki benzetmeye, şu hadisle⁴²² açıklık getirmiştir:

“Sahih’te Peygamber’den (s.a.v.) şöyle rivayet edildi: “Yaprakları dökülmeyen ve her zaman meyve veren bir ağaç vardır ki, onun örneği müslümanlar gibidir. Onun ne olduğunu bana söyler misiniz?”. En sonunda Peygamber (s.a.v.) “O hurma ağacıdır” dedi”⁴²³.

Bu örnekte görüldüğü gibi müfessir, bir meselede hiçbir yorum yapmadan sadece hadisi nakletmek suretiyle ayeti tefsir etmiştir.

1) İsnad Açısından Hadislere Yaklaşımı

İsnad, sözün sahibine kadar ulaştırılmasında hizmeti geçen ravilerin adlarının belirli lafız ve sıgalarla zikredilmesi demektir. İlk dönemlerden itibaren buna önem verilmiştir⁴²⁴.

İbnü'l-Arabi ilim için yapmış olduğu seyahatlerde değerli muhaddislerle karşılaşmış ve onlardan ders alıp hadis nakletmiştir. Mesela, Mısır ve İskenderiye’de bir grup hadisçiyle karşılaşarak onlardan hadis almış⁴²⁵, Ebu'l-Feth Nasr b. İbrahim el- Makdisi’den de Buhari’nin Sahih’ini dinlemiştir⁴²⁶. Böylelikle hüküm çıkarma açısından önemli olan hadise dair bilgisini geliştirmiştir. Bu zenginliğin izlerini tefsirinde görmek mümkündür. Zira, her ayet ve konuyla ilgili mutlaka hadis zikrederek bunlarla ilgili yorum yapmaktadır. Rivayet edilen hadisle ilgili ek veya farklı nakiller varsa bunları da “**زاد/ekledi**”, “**في رواية/bir rivayette**”⁴²⁷ şeklinde ifade etmektedir. Zaman zaman aynı lafızlarla aktarılan rivayetin farklı senetlerini vermekte ya da aynı konuda, farklı lafızlarla gelen rivayetleri farklı senedlerle aktarmaktadır. Gördüğümüz bir diğer husus ise konuyu zikrettikten sonra, bazen:

⁴²² el-Buhari, Ebu Abdillâh, Muhammed b. İsmail, **el-Camiu’s-Sahih**, (Thk. Mustafa Deyb el-Boğa), Daru İbn Kesir, Beyrut, 1407/1987, Babu'l-Haya fi'l-İlm, I, 61, h.n.: 131; Müslim, **es-Sahih**, Babü'l-Mesel, IV, 2164, h.n.: 2811.

⁴²³ İbnü'l-Arabi, **Ahkamü'l-Kur'an**, III, 90.

⁴²⁴ Osman Koçkuzu, **Hadis İlimleri ve Hadis Tarihi**, Dergah Yayınları, İstanbul, 1983, s. 149-150.

⁴²⁵ İbn Hallikan, **Vefayatü'l-Ayan**, IV, 296.

⁴²⁶ Cerrahoğlu, **Tefsir Tarihi**, II, 88.

⁴²⁷ İbnü'l-Arabi, **Ahkamü'l-Kur'an**, III, 20; IV, 9.

“Bu konuda birçok hadis vardır”⁴²⁸ diyerek tercih ettiği rivayeti aktarması bazen de: “Bu hususta bir nakil yoktur”⁴²⁹, demesidir. Ayrıca gerek senedde gerekse metinde zaman zaman metne veya raviye dair açıklamalarda bulunmuştur⁴³⁰.

İbnü'l-Arabi'nin tefsirinde hadisler, hem isnadlı hem de isnadsız olarak nakledilmiştir. İsnadlı rivayetleri, isnadı kendisine kadar ulaşan ve kendisine kadar ulaşamayan rivayetler şeklinde iki kısma ayırabiliriz. İsnadı kendisine kadar ulaşan rivayetleri “**اخبارنا/bize haber verdi**”⁴³¹, “**اخبارني/bana haber verdi**”⁴³² lafızlarıyla nakletmiştir. İsnadı kendisine kadar ulaşamayan hadisleri ise “**روي/rivayet edildi**”⁴³³, “**روي/rivayet etti**”⁴³⁴, “**قال/dedi**”⁴³⁵, “**عن...den rivayet olunur**”⁴³⁶, şeklindeki lafızlarla nakletmiştir. Bazen de “**قال النبي/Peygamber şöyle dedi**”⁴³⁷ şeklinde doğrudan Hz. Peygamber'den (s.a.v.) aktarmıştır. “**روي/rivayet etti**”, “**اخبارنا/bize haber verdi**” gibi lafızlarla rivayet ettiği bu hadislerin bazılarını tam bir isnadla, bazılarını da inkıtali⁴³⁸ olarak nakletmiştir⁴³⁹.

Hadisi rivayet ederken “**روى/hadisten şu geldi**”⁴⁴⁰, “**في رواية/bir rivayette**”, “**في الاثر/hadiste**”⁴⁴¹, gibi genel ifadelerin yanı sıra “**في الصحيح/Sahihte geçtiğine göre**”⁴⁴² veya “**في صحيح مسلم/Müslim'in Sahih'inde geçtiğine göre**”, “**في صحيح الترمذي/Tirmizi'nin Sahih'inde geçtiğine göre**” gibi ya kaynak eser ya da kaynak eserle birlikte yazarı da zikrederek aktarmaktadır⁴⁴³.

Müfessirimiz, bir ya da birden fazla raviyi belirttikten sonra senedde “**روى الإمام/roynun dışında**”⁴⁴⁴, “**روى الإمامlar rivayet etti**”⁴⁴⁵ şeklinde kapalı ifadeler

⁴²⁸ İbnü'l-Arabi, **Ahkamü'l-Kur'an**, IV, 170; IV, 344.

⁴²⁹ İbnü'l-Arabi, **Ahkamü'l-Kur'an**, III, 440; IV, 170.

⁴³⁰ İbnü'l-Arabi, **Ahkamü'l-Kur'an**, III, 484; IV, 248.

⁴³¹ İbnü'l-Arabi, **Ahkamü'l-Kur'an**, I, 122; I, 123.

⁴³² İbnü'l-Arabi, **Ahkamü'l-Kur'an**, III, 186; I, 504.

⁴³³ İbnü'l-Arabi, **Ahkamü'l-Kur'an**, I, 18; I, 108.

⁴³⁴ İbnü'l-Arabi, **Ahkamü'l-Kur'an**, I, 132; I, 202.

⁴³⁵ İbnü'l-Arabi, **Ahkamü'l-Kur'an**, III, 15; III, 102.

⁴³⁶ İbnü'l-Arabi, **Ahkamü'l-Kur'an**, II, 66; II, 378.

⁴³⁷ İbnü'l-Arabi, **Ahkamü'l-Kur'an**, I, 154; III, 15.

⁴³⁸ İnkıta, Hadis usulünde isnad zincirini teşkil eden ravilerden bir veya birkaçının düşmesiyle meydana gelen kopukluğa denilmektedir. (Mücteba Uğur, **Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü**, Türk Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1992, s. 162).

⁴³⁹ İbnü'l-Arabi, **Ahkamü'l-Kur'an**, III, 165; IV, 304.

⁴⁴⁰ İbnü'l-Arabi, **Ahkamü'l-Kur'an**, II, 291; III, 101.

⁴⁴¹ İbnü'l-Arabi, **Ahkamü'l-Kur'an**, II, 565; IV, 86.

⁴⁴² İbnü'l-Arabi, **Ahkamü'l-Kur'an**, I, 107; IV, 360.

⁴⁴³ İbnü'l-Arabi, **Ahkamü'l-Kur'an**, II, 39; III, 110.

⁴⁴⁴ İbnü'l-Arabi, **Ahkamü'l-Kur'an**, III, 110; IV, 57.

kullanarak rivayetleri nakletmiştir. Rivayetlerin lafızlarını “اللفظ للبخاري/Buhari’nin lafzı”⁴⁴⁶ şeklinde kime ait olduğunu ifade ederken, zaman zaman da “خرجه/onu tahric etti”⁴⁴⁷ diyerek hadisin tahricini⁴⁴⁸ belirtmiştir.

Sonuç olarak, İbnü’l-Arabi, tefsirine aldığı hadislerin isnadlarına genellikle yer vermezken isnadlarını verdiği rivayetleri de çoğunlukla inkıtalı olarak nakletmiştir. Çünkü müfessirimiz, hadisleri sadece ayetleri izah ve tefsir sadedinde getirmiştir. Böylece tefsirin hacminin geniş olmasını engelleyerek, kolay okunmasını sağlama düşüncesi akla gelebilir. Senedleri tam zikretmemesini, bir bilgi eksikliği olarak düşünmüyoruz. Ayrıca müfessirimiz, çoğu zaman hadislerin sıhhatine yönelik değerlendirmede bulunmuş ve hadislerle ilgili bir ihtilaf söz konusu olduğunda bunun veya hadisin geniş açıklamasını, çeşitli eserlere atfetmiştir.

Örnekler:

1. “Allah size yalnız, (إِنَّمَا حَرَّمَ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةَ وَالدَّمَ وَلَحْمَ الْخَنزِيرِ وَمَا أُهْلَ بِهِ لِغَيْرِ اللَّهِ...) **murdar hayvan, kanı, domuz etini, Allah’tan başkası adına kesileni haram kılmıştır...**” (Bakara 2/173) ayetinden hareketle müfessir, balığın yenmesi hususunu açıklarken (روي عن مالك عن النبي انه قال...) “Malik’in, Peygamber’den şu hadisi naklettiği, rivayet edildi...” senediyle şu hadisi⁴⁴⁹ nakletmiştir: “Onun suyu (deniz) temizdir, ölüsü de helaldir”⁴⁵⁰.

2. شَهْرُ رَمَضَانَ الَّذِي أُنْزِلَ فِيهِ الْقُرْآنُ هُدًى لِّلنَّاسِ وَبَيِّنَاتٍ مِّنَ الْهُدَى وَالْفُرْقَانِ فَمَن شَهِدَ مِنْكُمُ (الشَّهْرَ فَلْيَصُمْهُ...) “Ramazan ayı, insanları yanlış yola gitmekten kurtarıcı ve doğru yolu gösterip, hakkı batıldan ayıran delilleri açıklayıcı olan Kur’an’ın indirildiği aydır. Sizde kim bu aya ulaşırsa onu oruç tutarak geçirsin...” (Bakara 2/185) ayetinin “شَهْرُ رَمَضَانَ/Ramazan ayı” kısmıyla alakalı olarak müfessir, bundan kastedilenin ramazan hilali olduğunu ifade edip “هذا قول النبي/Bu

⁴⁴⁵ İbnü’l-Arabi, **Ahkamü’l-Kur’an**, I, 130; IV, 463.

⁴⁴⁶ İbnü’l-Arabi, **Ahkamü’l-Kur’an**, III, 137; III, 541.

⁴⁴⁷ İbnü’l-Arabi, **Ahkamü’l-Kur’an**, II, 424; IV, 379.

⁴⁴⁸ Tahric, bir hadisi isnadıyla birlikte bir kitapta nakletmeye denilmiştir. Bununla birlikte bir musannafın, herhangi bir eserde geçen hadisleri birer birer ele alarak her birinin kitap yazarının isnadı dışındaki isnadlarını göstermesine ve sıhhat durumlarına, kaynaklarına ve lafız farklarına işaret etmesine aynı şekilde tahric denilmiştir. (Mücteba Uğur, **Hadis İlimleri Edebiyatı**, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1996, s. 310).

⁴⁴⁹ et-Tirmizi, Ebu İsa Muhammed b. İsa, **es-Sünen**, (Thk. Komisyon), Daru İhyai Turasi’l-Arabi, Beyrut, trs., Mau’l-Bahr, I, 101, h.n.: 69.

⁴⁵⁰ İbnü’l-Arabi, **Ahkamü’l-Kur’an**, I, 78.

Peygamber'in (s.a.v.) şu sözüdür" şeklinde doğrudan Hz. Peygamber'den (s.a.v) şu hadisi naklederek konuyu açıklamıştır⁴⁵¹: "Onu (hilali) gördüğünüzde oruç tutun ve onu gördüğünüzde iftar edin. Eğer ayı tam ayırt edemezseniz, Şaban ayının süresini otuza tamamlayın"⁴⁵².

2) Sıhhat Açısından Hadislere Yaklaşımı

Doğru sonuçlara ulaşabilmek için her alanda olduğu gibi dini ilimler sahasında da sağlam bilgilerden hareket edilmesi gerekir. Bu sebeple geliştirilen yöntemlerden biri de, İbn Ebî Hâtim (ö.327/939) tarafından sika olan veya olmayan alimin durumunu açıklamak şeklinde tanımlanan, cerh ve ta'dil ilmidir⁴⁵³. Raviler üzerinde bu çalışma yapılırken aynı zamanda metin de incelenmiştir. İbnü'l-Arabi de bu kurala riayet ederek hadisleri, gerek sened gerekse metin açısından değerlendirmiştir. Çünkü hadisler, onun için hem ayetleri açıklamada, hem de fıkhi hüküm çıkarmada, Kur'an'dan sonra en önemli kaynak olmuştur.

İbnü'l-Arabi, tefsirinde hem kendisinin, hem de başkalarının kullandığı hadisleri sıhhat açısından ele almış ve bu hadislere ilişkin ya genel ya da ayrı ayrı sened ve metne işaret eden ifadelerle değerlendirmede bulunmuştur. Kendisinin kullandığı hadislere ilişkin sened ve metin açısından yönelttiği değerlendirmeler hep olumlu olmuştur. Genel olarak hadise yönelik değerlendirmesine şu ifadeler örnek olarak verilebilir: "ثبت/sabit oldu"⁴⁵⁴, "صح.../en sahihi"⁴⁵⁵, "حديث صحيح/sahih hadis"⁴⁵⁶. Senede yönelik ise; "ثبت...dan rivayet sabit oldu"⁴⁵⁷, "ثبت في" "صح/Sahih'te sabit oldu"⁴⁵⁸ gibi ifadeler kullanırken hem sened hem de metne dair değerlendirmelerinde ise bunları belli bir metot izlemeden aktarmıştır.

Başkasının kullandığı hadise yönelik metni veya senedi ya eleştirir ya da sıhhatini onaylar. Sened ve metne ilişkin eleştirilerini şu ifadelerle belirtirken: "ضعيف/zayıf"⁴⁵⁹, "صح/sahih değil"⁴⁶⁰, "حديث باطل/geçersiz hadis"⁴⁶¹, "سند"

⁴⁵¹ el-Buhari, **es-Sahih**, Babu Ru'yeti'l-Hilal, II, 674, h.n.: 1810.

⁴⁵² İbnü'l-Arabi, **Ahkamü'l-Kur'an**, I, 117.

⁴⁵³ Mehmet Akif Koç, **İsnad Verileri Çerçevesinde Erken Dönem Tefsir Faaliyetleri**, Kitâbiyât Yayınları, Ankara, 2003, s, 135.

⁴⁵⁴ İbnü'l-Arabi, **Ahkamü'l-Kur'an**, II, 53; III, 432.

⁴⁵⁵ İbnü'l-Arabi, **Ahkamü'l-Kur'an**, III, 617; IV, 165.

⁴⁵⁶ İbnü'l-Arabi, **Ahkamü'l-Kur'an**, III, 193; IV, 401.

⁴⁵⁷ İbnü'l-Arabi, **Ahkamü'l-Kur'an**, I, 74; II, 49.

⁴⁵⁸ İbnü'l-Arabi, **Ahkamü'l-Kur'an**, II, 244; III, 57.

⁴⁵⁹ İbnü'l-Arabi, **Ahkamü'l-Kur'an**, III, 135; III, 608.

ضعيف/senedi zayıf”⁴⁶² bunları onaylarken de “الحديث الصحيح / sahih hadis”⁴⁶³ gibi lafızlarla dile getirmiştir. Hadisin zayıf olduğuna işaret ettikten sonra o konudaki sahih olan rivayeti de genelde vermeye çalışmıştır⁴⁶⁴.

Hadislerin sıhhatine ilişkin yorum yaptığında ya kendi ya da hadis alanında söz sahibi bir alimin görüşünü belirtmiştir. Kendi görüşünü ya doğrudan ya da “قال”⁴⁶⁵; “الكافي/kadı şöyle dedi”⁴⁶⁵; “قال ابن العربي/İbnü'l-Arabi şöyle dedi” şeklinde aktarmıştır.

Müfessir, zayıf hadis konusunda çok titiz davranmıştır. Hiçbir zaman ve mekanda senedi sahih olmayan rivayetlerle meşgul olunmamasını tavsiye etmiştir⁴⁶⁶. Hadislerden istifade etmek istediğimizde, ona göre ilk dönemlerde yazılı eserlerin aslını teşkil eden Muvatta'nın içerisinde bulunan hadislerin yer aldığı Buhari, Müslim, Tirmizi, Ebu Davud ve Nesai'nin kitaplarından yararlanmamızı önermektedir⁴⁶⁷.

Örnekler:

1. لَا تَقُمْ فِيهِ أَبَدًا لِمَسْجِدٍ أُسِّسَ عَلَى التَّقْوَى مِنْ أَوَّلِ يَوْمٍ أَحَقُّ أَنْ تَقُومَ فِيهِ رِجَالٌ يُحِبُّونَ أَنْ (يَتَطَهَّرُوا وَاللَّهُ يُحِبُّ الْمُطَهَّرِينَ) “Orada asla namaz kılma! İlk günden itibaren takva üzere yapılmış olan bir mescit içerisinde namaz kılmana daha layıktır. Orada günahlardan arınmayı seven insanlar vardır. Allah arınanları sever” (Tevbe9/108). Müfessir, bu ayetin “أُسِّسَ عَلَى التَّقْوَى /takva üzere yapılmış olan bir mescit” kısmıyla ilgili “Tirmizi, Ebu Said el-Hudri'den şöyle rivayet etti: “İlk günden iki adam takva üzere kurulu olan mescit hakkında tartıştı. Adamlardan biri o Kuba mescidi diğeri de Peygamber'in mescididir, dedi. Bunun üzerine Peygamber “Bu, benim mescidimdir”⁴⁶⁸ dedi” şeklindeki hadisi naklederek hadis ilminde söz

⁴⁶⁰ İbnü'l-Arabi, *Ahkamü'l-Kur'an*, IV, 19; IV, 386.

⁴⁶¹ İbnü'l-Arabi, *Ahkamü'l-Kur'an*, II, 50; III, 86.

⁴⁶² İbnü'l-Arabi, *Ahkamü'l-Kur'an*, III, 373; IV, 495.

⁴⁶³ İbnü'l-Arabi, *Ahkamü'l-Kur'an*, III, 20; IV, 86.

⁴⁶⁴ İbnü'l-Arabi, *Ahkamü'l-Kur'an*, III, 11; IV, 436.

⁴⁶⁵ İbnü'l-Arabi, *Ahkamü'l-Kur'an*, II, 3; II, 492.

⁴⁶⁶ İbnü'l-Arabi, *Ahkamü'l-Kur'an*, II, 78.

⁴⁶⁷ İbnü'l-Arabi, *Ahkamü'l-Kur'an*, II, 351.

⁴⁶⁸ İbn Hibban, Ebu Hatim Muhammed b. Ahmed et-Temimi el-Büsti, *es-Sahih*, (Thk. Şuayb Arnavut), Müessesetü'r-Risale, Beyrut, 1414/1993, Babü'l-Zikri'l-Mescid, IV, 483, h.n.: 1606.

sahibi olan Tirmizi'nin bu hadis hakkında sahih olduğuna ilişkin görüşünü zikretmiştir⁴⁶⁹.

2. “Fakirlik korkusuyla çocuklarınızı öldürmeyin biz onların da sizin de rızkınızı veririz. Onların öldürülmesi kuşkusuz büyük bir günahdır” (İsra 17/31) ayetini İbnü'l-Arabi, şu hadisle tefsir eder:

“İbn Mes'ud, Peygamber'den (s.a.v.) şunu rivayet etti: “Hangi günah daha büyüktür diye Peygamber'e sorulduğunda “Allah seni yaratmışken O'na ortak koşmandır” dedi. Sonra hangisi, diye tekrar sorduğunda Peygamber şöyle cevap verdi: “Seninle birlikte yemek yeme korkusuyla çocuğunu öldürmendir”⁴⁷⁰. Daha sonra müfessir, bu hadisin açık bir nass ve sahih bir hadis olduğunu ifade ederek hadisin sıhhatine ilişkin sadece kendi görüşünü belirtmiştir⁴⁷¹.

C) Kur'an'ın Sahabe Sözüyle Tefsiri

Her şeyden önce sahabe, genelde Arap asıllı oldukları için dilin bütün özelliklerine vakıf ve ilahi vahyin ilk muhatapları olarak ayetlerin inişine tanık olmuşlardır⁴⁷². Bu özelliklerinden dolayı Hz. Peygamber'den (s.a.v.) sonra tefsir alanında en önemli rolü sahabe üstlenmiştir. Kur'an lafız ve manalarının Hz. Peygamber (s.a.v.) tarafından kendilerine açıklandığı sahabe, bunları başkalarına açıklamak gayesiyle sahabenin en yetkili şahsiyetlerinin kurduğu Tefsir Ekolleri⁴⁷³ de bunu göstermektedir.

Sahabe öncelikle, Kur'an'ın ameli yönüyle ilgilenmiş ve tatbikatla doğrudan ilgili olmayan yönleriyle pek meşgul olamamıştır. Aslında sahabe, daha sonraki dönemlerde görüldüğü gibi Kur'an'a parçacı bir anlayıştan ziyade ayetlere genelde bir bütün olarak bakmıştır. Zira onların, Kur'an'ı yaşamlarına geçirme noktasında olduklarını tespit etmekteyiz. Abdullah b. Ömer'in Bakara suresini öğrenmek için sekiz sene meşgul olması, Abdullah İbn Mes'ud'un on ayeti ilim ve amel açısından

⁴⁶⁹ İbnü'l-Arabi, **Ahkamü'l-Kur'an**, II, 584.

⁴⁷⁰ el-Buhari, **es-Sahih**, Kitabu'd-Diyat, VI, 1517, h.n.: 6468; Mamer b. Raşid el-Ezdi, **el-Cami' li Mamer bi Raşid**, (Thk. Habib el-Azami), el-Mektebetü'l-İslami, Beyrut, 1403, Babu men Katala Nefseh, X, 464.

⁴⁷¹ İbnü'l-Arabi, **Ahkamü'l-Kur'an**, III, 193.

⁴⁷² İbnü'l-Arabi, **Ahkamü'l-Kur'an**, I, 35-36; İbn Teymiye, **a.g.e.**, s. 121; İbn Kesir, **a.g.e.**, I, 15; Cerrahoğlu, **Tefsir Tarihi**, I, 72; Demirci, **Tefsir Usulü ve Tarihi**, s. 289; Demirci, **Tefsir Tarihi**, s. 80.

⁴⁷³ Demirci, **Tefsir Usulü ve Tarihi**, s. 296.

iyice öğrenmeden diğerine geçmemesi örnek olarak verilebilir⁴⁷⁴. Bu nedenle onlardan bize ulaşan nakiller daha çok fıkhi içeriklidir⁴⁷⁵. İbnü'l-Arabi de tefsirinde sahabenin haberlerine çokça yer vermiştir.

Müfessir, sahabeden yaptığı nakilleri bazen munkatı bir senedle⁴⁷⁶ ve genel olarak da metni vererek isnadsız⁴⁷⁷ bir şekilde zikretmiştir. Tefsirinde, re'y ve haberlerinden en çok yararlandığı sahabeler arasında Hz. Ebu Bekir (ö. 13/634)⁴⁷⁸, Hz. Ömer (ö. 23/643)⁴⁷⁹, İbn Mes'ud⁴⁸⁰, Hz. Ali (ö. 40/660)⁴⁸¹, Zeyd b. Sabit⁴⁸², Hz. Aişe⁴⁸³, İbn Abbas⁴⁸⁴, Cabir b. Abdullah (ö. 70/689)⁴⁸⁵, İbn Ömer⁴⁸⁶, Enes b. Malik (ö. 93/711)⁴⁸⁷ yer almaktadır. Zaman zaman da onların görüşlerini genel bir ifade olan “الصحابية/sahabe”⁴⁸⁸ lafzını kullanarak aktarmıştır.

İbnü'l-Arabi, sahabenin görüşlerinden farklı şekillerde yararlanmıştır. Bazen sahabenin farklı görüşlerini zikrederek hiçbir tercihte, yorumda bulunmamış, bazen bunların mümkün olabileceğini belirterek hepsini onaylamış, bazen de görüşleri arasında tercihte bulunarak ayeti veya konuyu açıklamıştır. Zaman zaman da konuyla ilgili, sahabenin ve onlardan sonra gelenlerin görüşlerini verip sahabeye rağmen diğerlerini destekleyerek onlardan yararlanmıştır. Ayrıca bazı konularda sahabe arasındaki ihtilafa da değinmiştir. Ashabın görüşlerini destekleyip, sıhhatini onaylarken zaman zaman da “ضعيف/zayıf”⁴⁸⁹; “لم يصح/sahih olmadı”⁴⁹⁰; “باطل/geçersiz”⁴⁹¹ şeklindeki ifadelerle İbn Abbas, İbn Mes'ud, İbn Ömer ve Cabir gibi bazı sahabilerin görüşlerini eleştirdiğini görmekteyiz. Yalnız bu şekilde

⁴⁷⁴ Yıldırım, **Peygamberimizin Kur'anı Tefsiri**, s. 62.

⁴⁷⁵ Mevlüt Güngör, **Cassâs ve Ahkâmü'l-Kur'ân'ı**, Ankara, 1989, s. 75.

⁴⁷⁶ İbnü'l-Arabi, **Ahkamü'l-Kur'an**, III, 326; IV, 314.

⁴⁷⁷ İbnü'l-Arabi, **Ahkamü'l-Kur'an**, III, 6; IV, 117.

⁴⁷⁸ İbnü'l-Arabi, **Ahkamü'l-Kur'an**, I, 449; IV, 310.

⁴⁷⁹ İbnü'l-Arabi, **Ahkamü'l-Kur'an**, II, 166; II, 391.

⁴⁸⁰ İbnü'l-Arabi, **Ahkamü'l-Kur'an**, I, 200; II, 543.

⁴⁸¹ İbnü'l-Arabi, **Ahkamü'l-Kur'an**, I, 490; IV, 49.

⁴⁸² İbnü'l-Arabi, **Ahkamü'l-Kur'an**, II, 25; II, 134.

⁴⁸³ İbnü'l-Arabi, **Ahkamü'l-Kur'an**, III, 198; III, 613.

⁴⁸⁴ İbnü'l-Arabi, **Ahkamü'l-Kur'an**, I, 265; 2, 250.

⁴⁸⁵ İbnü'l-Arabi, **Ahkamü'l-Kur'an**, I, 490; I, 573.

⁴⁸⁶ İbnü'l-Arabi, **Ahkamü'l-Kur'an**, III, 427; IV278.

⁴⁸⁷ İbnü'l-Arabi, **Ahkamü'l-Kur'an**, I, 490; IV, 76.

⁴⁸⁸ İbnü'l-Arabi, **Ahkamü'l-Kur'an**, II, 322; III, 432.

⁴⁸⁹ İbnü'l-Arabi, **Ahkamü'l-Kur'an**, I, 325; I, 455.

⁴⁹⁰ İbnü'l-Arabi, **Ahkamü'l-Kur'an**, II, 151; IV, 386.

⁴⁹¹ İbnü'l-Arabi, **Ahkamü'l-Kur'an**, II, 469; IV, 391.

eleştirirken ya ayet ve hadis gibi güçlü delillere dayanmakta⁴⁹² ya da bunu sıhhat açısından değerlendirerek sahabeye ait olmadığını ifade etmektedir⁴⁹³. Yoksa bu husus, sahabeyi itham etmek manasında değildir. Nitekim, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) "Allah'ım onu dinde fakih kıl ve ona te'vili öğret"⁴⁹⁴ diye dua ettiği İbn Abbas, İbnü'l-Arabi tarafından en çok eleştirilen sahabe arasında yer almaktadır. Fakat onu "güçlü ağızdan doğru bilgi"⁴⁹⁶; "güçlü ağızdan doğru bilgi"⁴⁹⁵; "güçlü ağızdan doğru bilgi"⁴⁹⁶ şeklinde övmüş ve görüşlerinden büyük ölçüde istifade etmiştir.

Örnekler:

1. (أَقِمِ الصَّلَاةَ لِذُلُوكِ الشَّمْسِ إِلَى غَسَقِ اللَّيْلِ وَقُرْآنَ الْفَجْرِ إِنَّ قُرْآنَ الْفَجْرِ كَانَ مَشْهُودًا)

"Güneşin batıya yönelmesinden gecenin kararmasına kadar namaz kıl. Sabah namazını da kıl. Çünkü sabah namazı tanık olunmuş bir namazdır" (İsra17/78) ayetindeki **"güneşin batıya yönelmesi"** ile ilgili İbnü'l-Arabi, şu iki görüşü yorum ve tercih yapmadan nakletmiştir:

"Birincisi: Güneşin, göğün ortasını geçmesidir. Bu görüş Ömer, İbn Ömer, Ebu Hureyre ve İbn Abbas'a aittir.

İkincisi: "الدُّلُوكُ" güneşin batışıdır. Bu görüş de İbn Mes'ud, Ali, Übey b. Ka'b'a aittir ve İbn Abbas'tan da rivayet edilmiştir"⁴⁹⁷.

2. (أَلَا الْمُصَلِّينَ الَّذِينَ هُمْ عَلَى صَلَاتِهِمْ دَائِمُونَ) **"Ancak namaz kılanlar hariç. Onlar namazlarına devam ederler"** (Mearic70/22-23) ayetinin tefsirinde şu ifadeler yer almaktadır:

"İbn Abbas "Bu, beş vakit namazdır" dedi. İbn Mes'ud ve el-Leys, "O, belirli zamanlardır" derken İbn Cüreyc "Nafilelerdir" dedi". Daha sonra müfessir tercihini şöyle belirtmiştir: "İbn Cüreyc'in "Nafilelerdir" şeklindeki görüşü, güzeldir. Çünkü, nafilesi olmayanın farzı da yoktur."⁴⁹⁸.

⁴⁹² İbnü'l-Arabi, **Ahkamü'l-Kur'an**, I, 567-568; IV, 341-342

⁴⁹³ İbnü'l-Arabi, **Ahkamü'l-Kur'an**, II, 150-151; II, 605.

⁴⁹⁴ İbn Hacer, Ebu'l-Fazl Şihabüddin Ahmed b. Ali el-Askalani, **el-İsabe fi Temyizi's-Sahabe**, el-Mektebetü't-Ticariyyetü'l-Kübra, Mısır, 1358/1939, II, 322.

⁴⁹⁵ İbnü'l-Arabi, **Ahkamü'l-Kur'an**, I, 534.

⁴⁹⁶ İbnü'l-Arabi, **Ahkamü'l-Kur'an**, II, 258.

⁴⁹⁷ İbnü'l-Arabi, **Ahkamü'l-Kur'an**, III, 209.

⁴⁹⁸ İbnü'l-Arabi, **Ahkamü'l-Kur'an**, IV, 309.

Bu örneklerde görüldüğü gibi müfessir, sahabe görüşlerini bazen yorum ve tercihte bulunmadan, bazen de tercihini belirterek zikretmiştir.

D) Kur'an'ın Tabiun Sözüyle Tefsiri

Hulefayı Raşidin devrinden itibaren, İslam devletinin sınırları genişlemiştir. Fütuhattan sonra çeşitli şehirlere dağılan sahabe, oralarda ilmi faaliyetlere başlamıştır⁴⁹⁹. Bu yolla, sahabe tarafından yetiştirilen tabiunden değerli bir topluluk, onların sözlerini naklederek tefsirin ikinci tabakasını oluşturmuştur⁵⁰⁰. Fakat bazı alimler, bu konuda tabiunden gelen sözleri rivayet tefsiri kapsamında değerlendirirken, bazıları da bundan kaçınmış⁵⁰¹ ve dirayet tefsiri olarak ele almışlardır⁵⁰². İbnü'l-Arabi ise onlardan gelen nakillerden rivayet tefsiri çerçevesinde çokça istifade etmiştir. Bunların arasında İkrime (ö.103/721)⁵⁰³, Mücahid b. Cebr (ö.103/721)⁵⁰⁴, Sa'id b. Cübeyr (ö.104/722)⁵⁰⁵, Dahhak b. Muzahim (ö.105/723)⁵⁰⁶, Hasan el-Basri (ö.110/728)⁵⁰⁷, Ata b. Ebi Rabah (ö.114/732)⁵⁰⁸, Katade b. Diame (ö.117/735)⁵⁰⁹ ve Zeyd b. Eslem (ö.136/753)⁵¹⁰ yer almaktadır. Ayrıca onların görüşünü zaman zaman da “جماعة من التابعين/tabiiunden bir grup”⁵¹¹ gibi genel bir ifadeyle aktarmaktadır.

Müfessirimiz, onların görüşlerini bazen manen, bazen de metni vererek isnadsız bir şekilde nakletmektedir⁵¹². Tabiun sözüne karşı tutumu ya destekleme⁵¹³, tercihte bulunma⁵¹⁴, eleştirme⁵¹⁵ ya da hiçbir yorum yapmadan ve tercihte bulunmadan aktarma şeklinde gelişmektedir. Ayrıca İbnü'l-Arabi, aktardığı tabiun

⁴⁹⁹ Cerrahoğlu, **Kur'an Tefsirinin Doğuşu ve Buna Hız Veren Amiller**, s. 105-106.

⁵⁰⁰ Cevdet Bey, **Tefsir Usûlü ve Tarihi**, (Hazırlayan: Mustafa Özel), Kayıhan Yayınları, İstanbul, 2002, s. 103.

⁵⁰¹ İsmail Cerrahoğlu, **Tefsir Usûlü**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1997, II, 131.

⁵⁰² Nureddin İtr, **a.g.e.**, s. 74.

⁵⁰³ İbnü'l-Arabi, **Ahkamü'l-Kur'an**, II, 206; IV, 207.

⁵⁰⁴ İbnü'l-Arabi, **Ahkamü'l-Kur'an**, II, 19; III, 408.

⁵⁰⁵ İbnü'l-Arabi, **Ahkamü'l-Kur'an**, III, 80; IV, 141.

⁵⁰⁶ İbnü'l-Arabi, **Ahkamü'l-Kur'an**, II, 386; III, 197.

⁵⁰⁷ İbnü'l-Arabi, **Ahkamü'l-Kur'an**, II, 545; II, 240.

⁵⁰⁸ İbnü'l-Arabi, **Ahkamü'l-Kur'an**, II, 19; II, 191.

⁵⁰⁹ İbnü'l-Arabi, **Ahkamü'l-Kur'an**, I, 372; III, 31-32.

⁵¹⁰ İbnü'l-Arabi, **Ahkamü'l-Kur'an**, II, 6; III, 23.

⁵¹¹ İbnü'l-Arabi, **Ahkamü'l-Kur'an**, I, 631; II, 241.

⁵¹² İbnü'l-Arabi, **Ahkamü'l-Kur'an**, III, 405; IV, 205.

⁵¹³ İbnü'l-Arabi, **Ahkamü'l-Kur'an**, II, 471; IV, 200.

⁵¹⁴ İbnü'l-Arabi, **Ahkamü'l-Kur'an**, III, 101; IV, 210.

⁵¹⁵ İbnü'l-Arabi, **Ahkamü'l-Kur'an**, I, 389; II, 118.

görüştünden farklı olarak kendi görüşünü de belirtmektedir⁵¹⁶. En çok görüşlerinden faydalandığı, Katade, Mücahid, Hasan gibi alimler, aynı zamanda en çok eleştirdikleri arasında yer almaktadır⁵¹⁷. Bu eleştirileri de genellikle tabiuna ait olmadığına dair naklin sıhhatine yönelik ya da görüşün konuyla bir ilgisi olmadığı yönündedir.

Örnekler:

1. **“Allah’ın yüceltilmesine ve oralarda adının anılmasına izin verdiği evlerde, sabah akşam O’nu tesbih ederler”** (Nur 24/35) ayetinde geçen **“البيوت/evler”**le ilgili şu görüşleri müfessir yorum yapmadan ve tercihte bulunmadan ilk meselede zikretmiştir:

“ **“البيوت/evler”** konusunda üç görüş üzerine ihtilaf edilmiştir. Birincisi: O mescitlerdir. Bu görüş İbn Abbas ve bir cemaate aittir. İkincisi: Kudus’tür. Bu görüş de Hasan’a aittir. Üçüncüsü: O diğer evlerdir. Bu görüş ise İkrime’ye aittir”⁵¹⁸.

Bu örnekte görüldüğü gibi İbnü’l-Arabi, yorum ve tercihte bulunmadan tabiun görüşünü aktarmıştır.

2. **“Kendilerine karşı bir haksızlık yapıldığında yardımlaşarak üstesinden gelirler”** (Şura 42/39) ayetini İbnü’l-Arabi, “Allah, haksızlık yapan kimseye karşılık, kendisine yapılanın miktarını geçmeyip, haddi aşmayarak yardımlaşanları övmüştür” şeklindeki, Süddi’nin görüşünden yararlanıp ve buna da (**وَجَزَاءُ سَيِّئَةٍ سَيِّئَةٌ مِّثْلُهَا فَمَنْ عَفَا وَأَصْلَحَ فَأَجْرُهُ عَلَى اللَّهِ إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الظَّالِمِينَ**) **“Bir kötülüğün karşılığı, benzeri bir kötülüktür. Kim affeder ve bağışlarsa, onun ödülü Allah’a aittir. Kuşkusuz O, zulmedenleri sevmez”** (Şura 42/40) ayetini delil olarak göstererek açıklamıştır⁵¹⁹.

E) Kur’an’ın Sebeb-i Nüzulle Tefsiri

Kısaca “ayetlerin iniş sebepleri” anlamını ifade eden⁵²⁰ sebeb-i nüzul şöyle tanımlanmaktadır: “Nüzul ortamında meydana gelen bir hadise veya Hz. Peygamber’e yöneltilmiş bir soruya, vuku bulduğu günlerde bir veya daha fazla

⁵¹⁶ İbnü’l-Arabi, **Ahkamü’l-Kur’an**, I, 475; IV, 390.

⁵¹⁷ İbnü’l-Arabi, **Ahkamü’l-Kur’an**, I, 177; I, 493.

⁵¹⁸ İbnü’l-Arabi, **Ahkamü’l-Kur’an**, III, 405.

⁵¹⁹ İbnü’l-Arabi, **Ahkamü’l-Kur’an**, IV, 93.

⁵²⁰ Demirci, **Tefsir Usulü ve Tarihi**, s. 144.

ayetin, hadiseyi -soruyu- kapsayan nitelik ve özellikleri içermek, cevap vermek veya hükmünü açıklamak üzere inmesine vesile teşkil eden ve vahyin nazil olduğu ortamı resmeden hadisedir”⁵²¹.

Sebeb-i nüzulü bilmek, ayetin anlaşılmasına yardım eder, müşkülleri giderir, hükmün meşru kılınma sebebinin hikmetini açıklar ve gerçek hayatla irtibatı sağladığı için ayetler arasında bağlantı kurulmasına yardımcı olur⁵²². Ayrıca sebeb-i nüzul, daha ziyade yaşanan hayatın meselelerine çözüm ve hükümler getiren ahkam ayetlerinde söz konusudur. Nitekim sebeb-i nüzule dair haberler genellikle, ahkam ayetlerinin manalarını açıklamakta, getirdikleri hükümlerin gerçek sebep ve hikmetlerine ışık tutmakta ve onların İslam’ın ilk devirlerinde nasıl anlaşılıp tatbik edildiklerini canlı olarak göstermektedir. Bu nedenle, ahkam ayetlerini konu edinen Fıkhi Tefsir ekolünde sebeb-i nüzul bilgisinin önemli bir yeri vardır⁵²³. İbnü’l-Arabi de tefsirinde sebeb-i nüzul haberlerinden çokça istifade etmiştir.

Müfessirimizin tefsirinde, sebeb-i nüzulün çok önemli bir yeri olduğunu görmekteyiz. Nitekim İbnü’l-Arabi, ayetle ilgili sebeb-i nüzul varsa ayeti zikrettikten sonra çoğunlukla “سبب نزولها/sebeb-i nüzulü hakkında”⁵²⁴ bazen “فيمن نزلت/ayetin kimin hakkında indiği hususunda”⁵²⁵; “في نزولها/inişi hakkında”⁵²⁶ şeklinde başlıklar altında sebeb-i nüzulleri verirken bazen de bunları başlık kullanmadan zikretmektedir⁵²⁷. Zaman zaman ise bu rivayetleri konu içerisinde vermektedir⁵²⁸. Ayetle ilgili olarak bir ya da birden fazla rivayet nakletmektedir. Birden fazla naklettiği rivayetleri genelde “روايات/rivayetler”⁵²⁹; “görüşler”⁵³⁰ şeklinde, bazen de bunları da ifade etmeden⁵³¹ aktarmaktadır. Bu rivayetleri zaman zaman sadece nakletmekle yetinirken zaman zaman da yorum ve tercihte bulunmuştur. Bu değerlendirmelerini de bazen çeşitli alimlerin görüşlerinden

⁵²¹ Ahmet Nedim Serinsu, **Kur’ân’ı Anlamada Esbâb-ı Nüzulün Rolü**, Şule Yayınları, 1994, s. 335.

⁵²² Muhammed b. Lütfi es-Sabbağ, **Tefsir Usulü Araştırmaları**, (çev. Ömer Dumlu), Anadolu Yayıncılık, 1999, s.110.

⁵²³ Güngör, **Cassâs ve Ahkâmü’l-Kur’ân’ı**, s. 79.

⁵²⁴ İbnü’l-Arabi, **Ahkâmü’l-Kur’an**, I, 237; II, 91.

⁵²⁵ İbnü’l-Arabi, **Ahkâmü’l-Kur’an**, I, 50; III, 535.

⁵²⁶ İbnü’l-Arabi, **Ahkâmü’l-Kur’an**, II, 304; III, 460.

⁵²⁷ İbnü’l-Arabi, **Ahkâmü’l-Kur’an**, II, 542; III, 408.

⁵²⁸ İbnü’l-Arabi, **Ahkâmü’l-Kur’an**, III, 464; IV, 155.

⁵²⁹ İbnü’l-Arabi, **Ahkâmü’l-Kur’an**, I, 369; III, 217.

⁵³⁰ İbnü’l-Arabi, **Ahkâmü’l-Kur’an**, I, 237; IV, 254.

⁵³¹ İbnü’l-Arabi, **Ahkâmü’l-Kur’an**, III, 226; IV, 84.

faydalanarak geniş bir şekilde yapmaktadır⁵³². Bazen ele aldığı konuyla ilgili olarak daha sonra tefsir edeceği bir ayetin sebep-i nüzulünü belirtmiş ve genelde sonradan buna değinmemiştir⁵³³. Bu şekilde hareket etmesini, tekrardan kaçınmasının bir sonucu olduğunu düşünüyoruz.

Bir olay veya soru üzerine inen ayetin ya tamamı ya da belli bir kısmı indirilmiştir. Eğer ayetin belli bir kısmı olay veya soru için indirilmişse bunu özellikle vurgulamıştır⁵³⁴.

Müfessirin esbabü'n-nüzulle ilgili rivayetlerini, şu başlıklar altında ele alacağız:

1) Sebeb-i Nüzulü Belirtmesi

İbnü'l-Arabi, yukarıda da zikrettiğimiz gibi ayetlerle ilgili sebep-i nüzul varsa ilk önce onu belirtmiştir.

Örnekler:

1. يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّمَا الْمُشْرِكُونَ نَجَسٌ فَلَا يَقْرَبُوا الْمَسْجِدَ الْحَرَامَ بَعْدَ عَامِهِمْ هَذَا وَإِنْ خِفْتُمْ (عِيْلَةً فُسَوْفَ يُغْنِيَكُمْ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ إِنْ شَاءَ إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ حَكِيمٌ) “Ey inanalar, ortak koşanlar, manen kirlenmiş kişilerdir. Artık onlar bu yıldan sonra Mescid-i Haram’a yaklaşmasınlar. Eğer bundan dolayı bir fakirlikten korkarsanız, biliniz ki; Allah dilerse sizi lütfundan zenginleştirir. Kuşkusuz Allah, her şeyi bilir ve her işinde hikmet vardır” (Tevbe 9/28) ayetini zikrettikten sonra ilk meselede “فِي سَبَبِ نَزُولِهَا/sebeb-i nüzulü hakkında” başlığı altında hiçbir yorum yapmadan sadece iki sebep-i nüzul rivayeti aktarmıştır.

“Müşrikler ticaret için geliyorlardı ve bu ayet indi. Bunu Sa’id b. Cübeyr rivayet etti. Onun dışındakiler de şunu rivayet etti: “Mekke’den müşriklerin çıkartılması emredildiğinde bu durum insanlara zor geldi ve “Ticarette, geçimi onlardan nasıl sağlayabiliriz” dediler. Ardından Allah (فَاتِلُوا الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَلَا ...) “Allah’a ve ahiret gününe inanmayanlarla savaşın...” (Tevbe 9/29) ayetini indirdi”⁵³⁵.

⁵³² İbnü'l-Arabi, *Ahkamü'l-Kur'an*, III, 303-307; III, 428.

⁵³³ İbnü'l-Arabi, *Ahkamü'l-Kur'an*, III, 562; IV, 201.

⁵³⁴ İbnü'l-Arabi, *Ahkamü'l-Kur'an*, II, 266; IV, 28.

⁵³⁵ İbnü'l-Arabi, *Ahkamü'l-Kur'an*, II, 468.

2. (وَيْلٌ لِّلْمُطَفِّفِينَ) “Vay hallerine eksik yapanların!” (Mutaffifin 83/1) ayetiyle ilgili İbnü'l-Arabi, ilk meselede sadece şu sebep-i nüzulü aktarır:

“Nesai, İbn Abbas’ın şöyle dediğini rivayet etti: “Peygamber (s.a.v.) Medine’ye geldiğinde, oradakiler ölçüde, tartıda (eksiklik yapan) en kötü insanlardı. Allah bu ayeti indirdi. Ardından ölçüyü iyileştirdiler (doğru bir şekilde tarttılar)”⁵³⁶.

2) Ayetin Kimin Hakkında İndiğine Dair Sebeb-i Nüzul Rivayetlerini Belirtmesi

İbnü'l-Arabi, ayetin kimin hakkında indiğine ilişkin sebep-i nüzul rivayetlerini de nakletmiştir.

1. وَمَنِ النَّاسِ مَنْ يَشْتَرِي لَهْوَ الْحَدِيثِ لِيُضِلَّ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ بِغَيْرِ عِلْمٍ وَيَتَّخِذَهَا هُزُوًا أُولَٰئِكَ لَهُمْ عَذَابٌ مُّهِينٌ (عَذَابٌ مُّهِينٌ) “İnsanlardan bilinçsizce Allah yolundan çevirmek ve onunla alay etmek için boş ve yanlış sözleri tercih edenler vardır. Onlar için alçaltıcı bir azap vardır” (Lokman 31/6) ayetinin tefsirini yaparken müfessir, ikinci meselede “sebeb-i nüzulü hakkında” başlığı altında hiçbir yorum yapmadan ve tercihte bulunmadan sadece sebep-i nüzulle ilgili farklı rivayetleri zikretmiştir:

“Bu hususta iki görüş vardır: “Birincisi: Bu ayet, Mekke’de bulunan Nadr b. el-Haris hakkında inmiştir. Kureyş, “Muhammed şunları söyledi” dediğinde ona güldü. Fars meliki ile ilgili olayları onlara anlattı ve “Benim sözüm, Muhammed’in Kur’an’ından daha güzeldir” dedi. İkincisi: Ayet, şarkı söyleyen bir cariye alan ve onunla insanların Peygamber’i (s.a.v.) dinlemelerini engelleyerek onları meşgul eden Kureyşli bir adam hakkında indi”⁵³⁷.

2. (وَمَنْ أَحْسَنُ قَوْلًا مِّمَّنْ دَعَا إِلَى اللَّهِ وَعَمِلَ صَالِحًا وَقَالَ إِنِّي مِنَ الْمُسْلِمِينَ) “Allah’a çağıran, yararlı iş yapan ve “ben, kesinlikle Müslümanlardanım”diyenden daha güzel sözlü kim vardır” (Fussilet 41/33) ayetinin tefsirini yaparken ilk meselede müfessirimiz, “sebeb-i nüzulü hakkında” başlığı altında sebep-i nüzul rivayetlerini şu şekilde ele almıştır:

“Ayetin, Peygamber (s.a.v.) hakkında indiği rivayet edilmiştir. Hasan bu ayeti okuduğunda “Bu Allah’ın Rasulü, habibi, yarattıklarının en temizi ve en seçkinidir.

⁵³⁶ İbnü'l-Arabi, **Ahkamü'l-Kur'an**, IV, 364.

⁵³⁷ İbnü'l-Arabi, **Ahkamü'l-Kur'an**, III, 526.

Vallahi bu, yer ehlinin Allah'a en sevgili olanıdır" dedi. Denildi ki, "Ayet müezzinler hakkında inmiştir".

Daha sonra İbnü'l-Arabi kendi görüşünü şöyle belirtmiştir: "İlk görüş daha sahihtir. Çünkü, ayet mekkidir, ezan ise medenidir. Peygamber'i (s.a.v.), bir kişi öldürmek istediğinde Nebi'yle ilgili "Rabbim Allah'tır, diyen bu adamı mı öldüreceksiniz?" şeklinde konuşan Hz. Ebu Bekir de bu ayetin kapsamına girebilir. Tevhidin zikredilmesi ve imanın beyanı, onunla ilgili güzel sözlerin tamamını içerir"⁵³⁸.

Bu örneklerde de görüldüğü gibi müfessir, rivayetleri ya sadece vermekle yetinmiş ya da onlara ilişkin değerlendirmelerde bulunarak kendi görüşünü zikretmiştir.

3) Sebeb-i Nüzulden Farklı Olarak Ayette Belirtilenlerin Kim Olduğuna Dair Görüşleri

İbnü'l-Arabi, ayetlerin kimin hakkında indiğine ilişkin sebeb-i nüzul rivayetlerinin dışında ayette vurgulanan özelliklerden kimin kastedildiğine dair ya kendi görüşünü belirtmiş ya da çeşitli alimlerin görüşlerinden yararlanmıştır.

Örnekler:

1. (يَحْلِفُونَ بِاللَّهِ مَا قَالُوا وَلَقَدْ قَالُوا كَلِمَةَ الْكُفْرِ...) "Sana kötü söz söylemediklerine dair Allah'a yemin ederler. Oysaki onlar, küfür sözünü söylediler..." (Tevbe 9/74). İbnü'l-Arabi, bu ayetteki "وَلَقَدْ قَالُوا كَلِمَةَ الْكُفْرِ/oysaki onlar küfür sözünü söylediler" kısmını ilk meseleye başlık olarak vererek ayette kastedilenin kim olduğuna dair şu üç görüşü, tercihini de belirterek zikreder:

"Birincisi: Eğer Muhammed'in getirdiği doğru ise biz merkepten daha kötüyüz, diyen el-Cülase b. Süveyd'in sözüdür. Sonra o, kendisinin söylediği bu söz için yemin etti. Bu görüş Urve, Mücahid ve İbn İshak'a aittir. İkincisi: O, (يَقُولُونَ لَنْ) "Eğer Medine'ye dönersek kesinlikle şerefliler, alçakları oradan çıkaracaktır..." (Münafikun 63/8) diyen Abdullah b. Übey b. Selul'un sözüdür. Bu görüş de Katade'ye aittir. Üçüncüsü: Bunu söyleyen

⁵³⁸ İbnü'l-Arabi, **Ahkamü'l-Kur'an**, IV, 84.

münafıklardan bir gruptur. Bu görüş ise Hasan’a aittir. Bu görüş doğrudur. Çünkü, ifade geneldir ve mana da onlarla ilgilidir”⁵³⁹.

2. **“Onlar, Rablerinin çağrısına uyarlar ve namazı dosdoğru kılarlar. İşlerini birbirlerine danışarak yaparlar ve kendilerine verdiğimiz rızıklardan hayırda harcarlar”** (Şura 42/38) ayetinin **“وَأَمْرُهُمْ /işlerini”** kısmıyla ilgili müfessir, şu tefsiri yapmıştır:

“Onlarla kastedilen ensardır. İslam’dan ve Peygamber’in (s.a.v.) Medine’ye gelişinden önce, onlar bir durumda tereddüt ediyorlarsa bir araya gelip aralarında görüşüp onu uyguluyorlardı. Allah onları bu işlerinden dolayı hayırla övmüştür”⁵⁴⁰.

4) Rivayetlerin Sıhhatine İlişkin Değerlendirmesi

Tefsir alimleri, sebep-i nüzul rivayetlerinin sıhhatini tespit etmede titiz davranmışlardır. Sebeb-i nüzul ilmi öncelikle rivayetle alakalı olduğundan hadis usulünde hadislerin sıhhati için aranan genel şartlar burada da geçerli sayılmıştır⁵⁴¹. Nitekim fıkhi tefsir ekolünde önemli bir yere sahip olan sebep-i nüzul rivayetlerinde⁵⁴² sahih bir rivayete dayanmadan muhakeme, istidlal ve ictihad gibi yollarla bu rivayetleri aramayı doğru bulmayıp⁵⁴³ onların sıhhati konusunda bazı şartlar ileri sürmüşlerdir⁵⁴⁴. İşte bu nedenle İbnü’l-Arabi de sebep-i nüzul rivayetlerinin sıhhatine önem vermiştir.

Müfessir, zikrettiği sebep-i nüzul rivayetleriyle ilgili bazen bir yorumda bulunmazken bazen de belli bir metot izmeden çeşitli başlıklar altında, önceki meselede yorum yapmadan verdiği rivayetleri sıhhat açısından değerlendirmektedir⁵⁴⁵. Bazen de bu değerlendirmesini hemen rivayetleri verdikten sonra yapmaktadır. Zaman zaman rivayetlere yönelik kısaca **“صحيح/sahih”**⁵⁴⁶;

⁵³⁹ İbnü’l-Arabi, **Ahkamü’l-Kur’an**, II, 545.

⁵⁴⁰ İbnü’l-Arabi, **Ahkamü’l-Kur’an**, IV, 91.

⁵⁴¹ Demirci, **Tefsir Usulü ve Tarihi**, s. 148.

⁵⁴² Güngör, **Cassâs ve Ahkâmü’l-Kur’ân**, s. 79.

⁵⁴³ el-Vahidi, Ebu’l-Hasen Ali b. Ahmed en-Nisaburi, **Esbabü’n-Nüzul**, Matbaatü Mustafa, Mısır, 1387/1968, s. 4; es-Suyuti, Celaleddin Abdurrahman b. Ebi Bekir, **Esbabü’n-Nüzul**, Daru İhyai’l-Kütübi’l-Arabiyye, yrs, trs., s. 3; ez-Zerkeşi, **a.g.e.**, I, 22-23.

⁵⁴⁴ Geniş bilgi için bkz., Subhi es-Salih, **Mebahis fi Ulumi’l-Kur’an**, Darü’l-İlm, Beyrut, 1965, s. 140-148; Subhi es-Salih, **Hadis İlimleri ve Hadis İstılahları**, (çev. Yaşar Kandemir), M.Ü.İ.F.Y., İstanbul, 1996, s. 120-121.

⁵⁴⁵ İbnü’l-Arabi, **Ahkamü’l-Kur’an**, III, 218; III, 604.

⁵⁴⁶ İbnü’l-Arabi, **Ahkamü’l-Kur’an**, II, 561; III, 27.

“حسن/hasen”⁵⁴⁷; ya da rivayetler arasında tercihini belirtirken ifade ettiği “اصح/en sahihi”⁵⁴⁸ gibi olumlu ve “لم يصح/sahih değildir”⁵⁴⁹; “ضعيف/zayıf”⁵⁵⁰ gibi olumsuz eleştiriler yöneltirken zaman zaman da tefsir, hadis ve fıkıhta söz sahibi olmuş çeşitli alimlerin görüşlerinden hareketle değerlendirmede bulunmuştur⁵⁵¹.

Örnekler:

1. “(يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَقْرَبُوا الصَّلَاةَ وَأَنْتُمْ سُكَارَى حَتَّى تَعْلَمُوا مَا تَقُولُونَ...)” **“Ey inananlar, sarhoşken, ne söylediğinizi bilecek duruma gelinceye kadar namaza yaklaşmayın...”** (Nisa 4/43). Müfessir, Amr’ın, Abdurrahman b. Avf ve başka bir adamla namaz kıldığında, içki içtiklerinden dolayı Kafirun suresini okurken yanılmış ve bunun üzerine bu ayetin nazıl olduğu şu rivayeti aktarmıştır: Amr b. el-As şöyle dedi: “Abdurrahman b. Avf bizi yemeğe davet etti. Bize içki ikram etti ve sarhoş olduk. Namaz vakti geldiğinde beni öne geçirdiler. Ben de şunu okudum: “قَا يَا أَيُّهَا الْكَافِرُونَ لَا أَعْبُدُ مَا تَعْبُدُونَ وَنَحْنُ نَعْبُدُ مَا تَعْبُدُونَ/De ki: “**“Ey inkarcılar! Ben sizin taptıklarınıza tapmam ve biz, sizin tapmadıklarınıza taparız”**. Bunun ardından Allah, bu ayeti indirdi”. Daha sonra İbnü’l-Arabi, bu rivayetin sahih olduğunu belirtmiştir⁵⁵².

2. لَا يَحِلُّ لَكَ النِّسَاءَ مِنْ بَعْدُ وَلَا أَنْ تَبَدَّلَ بِهِنَّ مِنْ أَزْوَاجٍ وَلَوْ أَعْجَبَكَ حُسْنُهُنَّ إِلَّا مَا مَلَكَتْ يَمِينُكَ () **“Artık sonra başka kadınlarla evlenmek sana helal değildir. Güzellikleri seni büyülese bile eşlerinden birisini boşayıp başkasını alman da yasaklanmıştır. Cariye hariç. Allah her şeyi gözetmektedir”** (Ahzab 33/52) ayetiyle alakalı bir rivayet aktarıp buna ilişkin müfessir, sadece şu değerlendirmeyi yapmıştır:

“Rivayet edildi ki; bu ayet, Umeys’in kızı Ema hakkında indi. Kocas, Ca’fer b. Ebi Talib, öldüğü zaman, Peygamber’i (s.a.v.), Ema’nın güzelliği etkiledi ve onunla evlenmek istedi. Ardından bu ayet indi. Bu hadis zayıftır”⁵⁵³.

⁵⁴⁷ İbnü’l-Arabi, **Ahkamü’l-Kur’an**, III, 423; IV, 72.

⁵⁴⁸ İbnü’l-Arabi, **Ahkamü’l-Kur’an**, III, 226; IV, 84.

⁵⁴⁹ İbnü’l-Arabi, **Ahkamü’l-Kur’an**, III, 219; IV, 121.

⁵⁵⁰ İbnü’l-Arabi, **Ahkamü’l-Kur’an**, II, 366; III, 607.

⁵⁵¹ İbnü’l-Arabi, **Ahkamü’l-Kur’an**, II, 375; III, 588.

⁵⁵² İbnü’l-Arabi, **Ahkamü’l-Kur’an**, I, 551-552.

⁵⁵³ İbnü’l-Arabi, **Ahkamü’l-Kur’an**, III, 607.

F) Kur'an'ın Kıraatle Tefsiri

Kıraat, Kur'an kelimelerinin nasıl okunacağını ve ravilerine nisbet etmek suretiyle bu kelimeler üzerindeki farklı okuyuşları konu edinen ilim olarak tanımlanmıştır⁵⁵⁴. Arap yazısının hususiyetleri Hz. Peygamber (s.a.v.) zamanında söz konusu olan “**yedi harf**”⁵⁵⁵ olgusuyla sağlanan kolaylık gibi sebepler, kıraat farklılıklarının oluşmasında etkili olmuştur⁵⁵⁶. Bu kıraat farklılıkları, müslümanlar tarafından çeşitli açılarda kolaylık sağladığı ve bazı hükümlerde çelişki ve zıtlık olmayan değişik anlayışların bir sebebi olarak, engin ve iç içe manalar ihtiva eden Kur'an'ın her devirde insan hayatının aydınlatıcısı görülürken⁵⁵⁷ oryantalistler tarafından İslam'a en çok hücum edilen bir alan şeklinde telakki edilmiştir⁵⁵⁸.

İbnü'l-Arabi, yeri geldikçe kıraat farklılıklarına değinmiştir. Genelde bu okuyuş şekillerini herhangi bir konu başlığı zikretmeden aktarır. Bazen konuya ilişkin “**في القراءات/ayetin kıraati hakkında**”⁵⁵⁹ başlığı altında bazen de tefsir ettiği ayetin kıraatle ilgili kısmını veya kelimeyi başlık şeklinde vererek bunları belirtmiştir⁵⁶⁰.

Müfessirin, kıraat imamlarından gelen vecihleri vererek onlar arasında tahlil ve tercihlerde bulunmasının yanı sıra sadece bu okuyuşları vermekle yetindiği durumlar da mevcuttur. Değerlendirmelerini yaparken de dil bilgisi kurallarıyla ayet, hadis, cümle ve kelime örneklerinden yararlanmıştır. Her okuyuşa göre ayetin aldığı manayı vermeye çalışmıştır. Kıraat farklılığı olan kelimelerin de okunuşlarını yazmıştır.

⁵⁵⁴ Abdülhamit Birışık, “**Kıraat**”, D.İ.A., Ankara, 2002, XXV, 426.

⁵⁵⁵ **Yedi Harfin** ne olduğu konusunda farklı görüşler mevcuttur. Lafzı ve maddesi değişik fakat aynı manaya gelen başka bir kelimenin kullanılması demektir, şeklinde tanımlanabilir. (Cerrahoğlu, **Tefsir Usûlü**, s. 102.

⁵⁵⁶ Albayrak, **a.g.e.**, s. 31; Abdurrahman Çetin, **Kıraatlerin Tefsire Etkisi**, Marifet Yayınları, İstanbul, 2001, s. 95.

⁵⁵⁷ Abdurrahman Çetin, **a.g.e.**, s. 95.

⁵⁵⁸ Cerrahoğlu, **Tefsir Usûlü**, s. 102; Selahattin Sönmezsoy, **Kur'an ve Oryantalistler**, Fecr Yayınevi, Ankara, 1998, s. 200; Halil Çiçek, **Kur'an İlimleri Çalışmaları**, Timaş Yayınları, İstanbul, 1996, s. 158.

⁵⁵⁹ İbnü'l-Arabi, **Ahkamü'l-Kur'an**, I, 392; IV, 436.

⁵⁶⁰ İbnü'l-Arabi, **Ahkamü'l-Kur'an**, III, 291; IV, 329.

İbnü'l-Arabi, ya “قَرَأَ”⁵⁶¹ şeklinde kişiyi belirtmeden ya “قَرَأَ”⁵⁶² diyerek görüş sahiplerini zikrederek ya da bu lafızları kullanmadan doğrudan⁵⁶³ farklı okuyuşları aktarmıştır.

Müfessir için farklı okuyuşların sıhhati, önemlidir. Çünkü şer’i meselelerin ve hükümlerin açıklanmasında kıraat farklılıklarından yararlanmıştır. Bazen bütün görüşleri, tercih sadedinde bir yorum yapmamasına rağmen genelde sıhhatine ilişkin olumlu veya olumsuz görüşlerini açıkça belirtmiştir. Özellikle “şaz kıraat”⁵⁶⁴ konusunda İbnü'l-Arabi “Asıl itibariyle sağlam olmadığı için şaz kıraat üzerine hüküm bina edilemez”⁵⁶⁵ diyerek bu tür okuyuşlara yönelik kesin tavrını ortaya koymuştur.

Örnekler:

1. “Bir kenti yok etmek istediğimiz zaman, onların bolluk içinde yaşayanlarına çeşitli emirler veririz. Bu yüzden isyan edip baş kaldırırlar da onlara azap hak olur. Biz de orayı yerle bir ederiz” (İsra 17/16) ayetinde İbnü'l-Arabi, bir tek mesele olduğunu zikrederek “أَمَرْنَا /emrettik” başlığı altında ayetin tefsirini, kıraat ağırlıklı olarak şöyle yapmıştır:

“Burada üç kıraat vardır: İlki, “م/مim” harfinin şeddesiz okunması; ikincisi, şeddeli okunması; üçüncüsü ise, “م” harfinin şeddesiz ve memdude hemze ile okunmasıdır. İlk kıraate gelince meşhur olan kıraat odur. Buna göre ayetin manası şöyledir: “Onlara, adaletli davranmalarını emrettik. Onlar ise muhalefet ettiler, kaza ve kadere isyan ettiler. Böylece onların hakkında hak olarak geçen söze göre helak oldular. “م” harfinin şeddeli okunduğu ikinci kıraate gelince bu kıraat Ali, Ebu Aliye, Ebu Amr, Ebu Osman en-Nehdi’ye aittir. Manası da “onları çoğalttık” demektir. Çokluk genellikle karışıklığa daha yakındır. Hemzenin meddi, “م” harfinin şeddesiz okunduğu kıraate gelince bu da Hasan, el-A’rec ve Nafi’den rivayet eden Haric’e

⁵⁶¹ İbnü'l-Arabi, *Ahkamü'l-Kur'an*, I, 113; III, 326.

⁵⁶² İbnü'l-Arabi, *Ahkamü'l-Kur'an*, I, 392; II, 23.

⁵⁶³ İbnü'l-Arabi, *Ahkamü'l-Kur'an*, I, 337; III, 331.

⁵⁶⁴ Şaz Kıraat, sahih ve muttasıl bir senedle Hz. Peygamber’e (s.a.v.) ulaşan, Arap dili gramerine uygun olan ve kitabet bakımından Hz. Osman’a nisbet edilen mushafların resmi hattına aykırı olmayan şeklinde sahih kıraatin bu şartlarından üçünü veya herhangi birini taşımayan kıraattir. (Demirci, *Tefsir Usulü ve Tarihi*, s. 115).

⁵⁶⁵ İbnü'l-Arabi, *Ahkamü'l-Kur'an*, I, 113.

aittir. Çokluk manasındadır. Çünkü, sarf ilminde “فعل / افعل”; “ef’ale” ve “fe’ale” aynı pencereden bakar. Bir ihtimal de vardır ki; o da “الامارة/emirlik” den gelmesidir. Yani, “Onları, yetkili kişiler kıldık” demektir. Onların yetkili kişiler kılınmasını kastediyorsa, o kimselerin iyilikle emir ve kötülükten sakındırmaları gerekir. Bunu yerine getirmiyorlar ve helak oluyorlar”⁵⁶⁶.

يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ إِنَّا أَحْلَلْنَا لَكَ أَزْوَاجَ اللَّاتِي آتَيْتَ أُجُورَهُنَّ وَمَا مَلَكَتْ يَمِينُكَ مِمَّا أَفَاءَ اللَّهُ عَلَيْكَ (2. وَبَنَاتِ عَمَّكَ وَبَنَاتِ عَمَّاتِكَ وَبَنَاتِ خَالَاتِكَ اللَّاتِي هَاجَرْنَ مَعَكَ وَامْرَأَةً مُؤْمِنَةً إِنْ وَهَبَتْ نَفْسَهَا لِلنَّبِيِّ إِنْ أَرَادَ النَّبِيُّ أَنْ يَسْتَنْكِحَهَا خَالِصَةً لَكَ...
Ey Peygamber, sana mehirlerini verdiği eşlerini, Allah’ın savaşta sana ganimet olarak verdiği cariyelerini, seninle beraber hicret eden amcanın, halanın, dayının ve teyzenin kızlarını helal kıldık. Eğer peygamber kendisiyle evlenmek isterse, kendisini mihirsiz olarak Peygamber’e bağışlayan herhangi bir mü’min kadını da inananlara değil de sadece sana helal kıldık...” (Ahzab 33/50). Müfessirimiz, bu ayetin “وَإِنْ وَهَبَتْ” kısmını, ikinci meselede başlık olarak verip kıraat farklılıklarına değinerek bu konuyu şu şekilde ele almıştır:

“Buradaki “/elif” harfi hem mecrur hem de nasb ile okunmuştur. Cumhur, şart manasıyla mecrur okumuştur. Takriri de “Bir kadın kendini sana hibe ederse, onu sana helal kıldık” şeklinde olur. Bundan başka takdir de caiz değildir. Bazıları da, “/in” edatının cevabı mahzup olabilir, demişlerdir. Buna göre de takdiri “Eğer kendini Peygamber’e (s.a.v.) hibe ederse, ona helal olur” şeklinde olur ki, bu da hem dil hem de anlam açısından geçersizdir. Hemzenin nasb okunması Hasan’a dayandırılmıştır. Bu okuyuş da, bir tek kadının, kendini hibe etmesi sebebiyle Peygamber’e (s.a.v.) helal olmasını gerektirir. Bu da iki açıdan geçersizdir: “İlki: Bu, tilaveti caiz olmayan ve hüküm gerektirmeyen şaz kıraattir. İkincisi: “/en” edatı kendi nefsinin hibe ettiği için helal olmayı gerektirir ki bu da batıldır. Çünkü hibeden önce mihir ile helal olur. İbn Mes’ud’a dayandırılan kıraate göre o, “/en”i düşürerek okuyordu. Eğer doğru ise bu, kendini hibe edenlerdeki hükmün hibeden önce sabit olduğu şeklinde bizim zikrettiğimizi, açıklamayı kasteder. Ayetin, “ خَالِصَةً لَكَ/sadece sana” kısmından, şart yönüyle değil de özel olarak senin için mehrin düştüğü anlaşılır”⁵⁶⁷.

⁵⁶⁶ İbnü’l-Arabi, *Ahkamü’l-Kur’an*, III, 182.

⁵⁶⁷ İbnü’l-Arabi, *Ahkamü’l-Kur’an*, III, 596.

G) Kıssalar

Kur'an-ı-Kerim'de tarihi kişiler ile olaylara dair yer alan haberler ve bunlardan bahseden ilim⁵⁶⁸ manasına gelen kıssadan maksat, tarihi vakıaların kronolojik olarak anlatılması değil, onlardan ders ve ibret alınmasını sağlamaktır⁵⁶⁹. Nitekim İbnü'l-Arabi de Allah'ın peygamber kıssalarından haber vermesinin faydasını bir öğüt olarak niteleyerek bunları içeren ayetlerin insanlar için örnek teşkil ettiğini ifade etmektedir⁵⁷⁰. Bu nedenle yeri geldikçe tefsirinde kıssalara yer vermiştir. Kıssaların vaki olup olmadığı konusunda çeşitli görüşler ileri sürülmüştür. İbnü'l-Arabi bu konuda, kıssaların gerçekleştiği gibi doğru bir şekilde Allah tarafından anlatıldığını savunmuştur. Bu görüşüne “Biz sana kıssaların en güzelini anlatıyoruz”⁵⁷¹ ayetini delil olarak sunup ayette geçen “en güzel” kelimesini “en doğru” şeklinde açıklamıştır⁵⁷². Ayrıca müfessirin yaptığı çeşitli seyahatlerde önceki dönemlerde gerçekleşen kıssaya dair gördüklerini de aktarması⁵⁷³, onun bu görüşü savunmasının izleri olarak değerlendirebiliriz.

İbnü'l-Arabi'nin tefsirinde yer alan kıssalardan çoğu İslam öncesi devirlere ait olmakla birlikte asr-ı saadet ve daha sonraki dönemlere ait olanlar da bulunmaktadır⁵⁷⁴. Asr-ı saadette vuku bulmuş hadiseleri nüzul sebebi içerisinde vermiştir⁵⁷⁵. Müfessir, kıssalarda Kur'an'ın zahirine uygunluğu şart koşturmuştur. Ayrıca kıssayla ilgili Hz. Peygamber'den (s.a.v.) gelen nakillere yer vermiştir⁵⁷⁶. Bazen ayette geçen konuyla alakalı olarak önceki dönemlerde gerçekleşmiş olaylara dair Hz. Peygamber'in (s.a.v.) anlattığı kıssayı içeren rivayetleri de zikretmiştir⁵⁷⁷. Zaman zaman Kur'an'daki kıssada kapalı geçen hususların üzerinde durmuş onlara açıklık getirmeye çalışan görüşleri aktarmıştır⁵⁷⁸. Bu açıdan sahabe ve tabiun görüşlerini ya da “المفسرون/müfessirler”; المؤرخون/tarihçiler” gibi genel ifadeyle

⁵⁶⁸ İdris Şengül, “Kıssa”, D.İ.A., Ankara, 2002, XXV, 498.

⁵⁶⁹ Abdurrahman Çetin, **Kur'an İlimleri ve Kur'an Tarihi**, Dergah Yayınları, İstanbul, 1982, s. 253; Cerrahoğlu, **Tefsir Usûlü**, s. 171.

⁵⁷⁰ İbnü'l-Arabi, **Ahkamü'l-Kur'an**, I, 39.

⁵⁷¹ (يُحْيِي نَفْسٌ عَلَيْكَ أَحْسَنَ الْقَصَصِ) (Yusuf 12/3)

⁵⁷² İbnü'l-Arabi, **Ahkamü'l-Kur'an**, IV, 52.

⁵⁷³ İbnü'l-Arabi, **Ahkamü'l-Kur'an**, III, 321; IV, 6-7.

⁵⁷⁴ İbnü'l-Arabi, **Ahkamü'l-Kur'an**, III, 161; IV, 101.

⁵⁷⁵ İbnü'l-Arabi, **Ahkamü'l-Kur'an**, II, 32; IV, 423.

⁵⁷⁶ İbnü'l-Arabi, **Ahkamü'l-Kur'an**, III, 49; IV, 423.

⁵⁷⁷ İbnü'l-Arabi, **Ahkamü'l-Kur'an**, III, 481; IV, 372.

⁵⁷⁸ İbnü'l-Arabi, **Ahkamü'l-Kur'an**, III, 320; III, 528.

alimlerin çeşitli görüşlerini zikretmiştir. Bunları, Kur'an'a aykırı ya da israili kaynaklı olup olmaması açısından değerlendirmiş, kıssayla ilgili hadis varsa ondan yararlanarak konuyu açıklamıştır⁵⁷⁹. Ayrıca müfessir, bu görüşlere yönelik tercihini belirtirken yapmış olduğu çeşitli seyahatlerde kıssaya dair gördüklerini delil olarak sunmuştur⁵⁸⁰.

İbnü'l-Arabi, belli bir metot izlemeden konuyla ilgili olarak çeşitli başlıklar altında kıssaları aktarmış ya da onlara ilişkin görüşlerini belirtmiştir. Kıssalara dair rivayetleri “روي/riyayet edildi, riyayet edilir”⁵⁸¹ şeklinde meçhul sigalarla ya da “روي/riyayet etti”⁵⁸² diyerek kişi isimlerini belirterek aktarmıştır.

Örnekler:

1. رَبَّنَا إِنِّي أَسْكَنْتُ مِنْ ذُرِّيَّتِي بِوَادٍ غَيْرِ ذِي زَرْعٍ عِنْدَ بَيْتِكَ الْمُحَرَّمِ رَبَّنَا لِيُقِيمُوا الصَّلَاةَ فَاجْعَلْ أَفْنِدَةً (Ey Rabbimiz, ben soyumdan bir kısmımı, senin Kutsal Evinin yanında tarıma elverişsiz bir vadide yerleştirdim. Ey Rabbimiz, bunu (orada) namazı dosdoğru kılmaları için yaptım. İnsanlardan bazılarının gönüllerini onlara meylettir. Onları nimetlerine şükretmeleri için çeşitli meyvelerden rızıklandır) (İbrahim 14/37) ayetiyle ilgili şu kıssayı nakletmiştir:

“İbn Abbas’tan rivayet edildiğine göre; “Safa ve Merve arasında ilk koşan İsmail’in annesidir. Hacer, Sare’den kaçınca izini Sare’ye belli etmemek (ayak izlerinin silinmesi) için eteğinin uçlarını yere deşirdi. İbrahim, Hacer ve oğlu İsmail’in yanına geldi. O, oğlunu emziriyordu. İbrahim, evin yanında mescidin yukarısında zemzemin üzerindeki bir yükseltiye o ikisini bırakmıştı. O zamanlar Mekke’de kimse yoktu. Su da yoktu. İsmail’in annesinin yanında içerisinde hurma ve su bulunan bir çanta ve kırba ile onları oraya bıraktı. İbrahim döndü ve gitmeye başladı. Ardından İsmail’in annesi koştu ve “Ey İbrahim, nereye gidiyorsun? İnsan ve hiçbir şeyin olmadığı bu vadide bizi terk ediyorsun” dedi. Defalarca bunu İbrahim’e sordu. O ise ona bakmıyordu. Sonra “Allah mı bunu sana emretti?” diye sorunca o da “evet” dedi. Öyleyse Allah bizi burada yalnız bırakmaz, diyerek döndü.

⁵⁷⁹ İbnü'l-Arabi, *Ahkamü'l-Kur'an*, II, 315; IV, 51-55.

⁵⁸⁰ İbnü'l-Arabi, *Ahkamü'l-Kur'an*, III, 321; IV, 391-392.

⁵⁸¹ İbnü'l-Arabi, *Ahkamü'l-Kur'an*, III, 265; IV, 53.

⁵⁸² İbnü'l-Arabi, *Ahkamü'l-Kur'an*, III, 322; IV, 56.

İbrahim, kimsenin onu görmeyeceği dar yolu geçince kadar yürüdü. Yüzünü Kabe'ye çevirip bu dualarla (ayetteki) dua etti. Elini kaldırdı ve bu ayeti sonuna kadar okudu. İsmail'in annesi, oğluna süt veriyor ve kırbadan su içiyordu. Ne zaman ki kırbada su kalmadı kendisi ve oğlu susadı. Oğluna bakıyordu. Oğlu kıvrılıyordu (ya da “kendini sağa sola çeviriyordu” dedi) ve değişen bir şey yoktu. Kalktı ona en yakın dağ olan Safa'yı gördü. Oraya çıktı, birisini görebilir mi, diye vadiye yöneldi. Kimseyi göremedi. Safa'dan inip vadinin içine girdi. Örtüsünün bir kısmını kaldırdı sonra vadiyi geçinceye kadar çabalayan bir insan gibi koştu. Sonra Merve'ye ulaştı ve üzerine çıktı. Kimseyi görebilir mi, diye bakındı. Bunu yedi kez tekrarladı”⁵⁸³.

Müfessir, kıssayı aktardıktan sonra konuya bağlı olarak Zemzem kuyusunun bulunması ve Safa, Merve arasında sa'y etme gibi Hz. Peygamber'den (s.a.v.) çeşitli rivayetler nakletmiştir.

2. (وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا نُوحًا إِلَىٰ قَوْمِهِ إِنِّي لَكُمْ نَذِيرٌ مُّبِينٌ...) **“Biz Nuh'u toplumuna gönderdik: “Ben sizin için apaçık bir uyarıcıyım”** (Hud 11/25-48). İbnü'l-Arabi, Nuh kıssasını bu ayetlerin tefsirine başlamadan önce şu şekilde zikretmiştir:

“İbnü'l-Kasım, İbn Eşres'den, o da Malikten şöyle rivayet etti: “Nuh kavmi yeryüzünü dağlara ve düz arazilere varıncaya kadar dolduruyorlardı. Nuh, gemiyi yapmak için yüz yıl ağaç dikmekle meşgul oldu. Sonra onları topladı ve yüz yıl onları kuruttu. Bunu yaparken onu gören kavmi onunla alay etti. En sonunda Allah'ın onlar için takdir ettiği hükmü gerçekleşti”⁵⁸⁴.

H) İsrailiyat

Yahudi, Hristiyan ayrıca diğer din ve kültürlerden İslam kaynaklarına geçen haberlere israiliyat denilmiştir. Bazıları bu tanımı İslam muhalifleri tarafından dini bulandırmak için ilave etmeye çalıştıkları asılsız ve uydurma haberleri de içine alacak şekilde genişletmiştir⁵⁸⁵.

Sahabe devrinden itibaren israiliyata, çoğunlukla Kur'an'da kısa ve kapalı olarak zikredilen kıssalar etrafında meydana gelen boşlukları doldurmak için

⁵⁸³ İbnü'l-Arabi, **Ahkamü'l-Kur'an**, III, 94-95.

⁵⁸⁴ İbnü'l-Arabi, **Ahkamü'l-Kur'an**, III, 16.

⁵⁸⁵ Abdullah Aydemir, **Tefsirde İsrâîliyyât**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1979, s. 6-7; İbrahim Hatipoğlu, **“İsrâîliyyât”**, D.İ.A., İstanbul, 2001, XXIII, 195; M. Sait Şimşek, **Kur'an Kıssalarına Giriş**, Yöneliş Yayınları, İstanbul, 1998, s. 129.

başvurulmuştur⁵⁸⁶. İbnü'l-Arabi'nin de kıssalar çerçevesinde, israili bilgileri aktardığını görmekteyiz. Yalnız onun amacı, alimlerin bu rivayetleri nakletmeleri ve yazıya geçirmeleri nedeniyle insanların onlardan etkilenererek yanılmalarını engellemektir⁵⁸⁷. Hz. Peygamber'in (s.a.v.) "İsrailoğullarından nakilde bulunun. Bunda bir beis yoktur"⁵⁸⁸ hadisindeki cevazın israiloğullarına dair haberler için söz konusu olduğu görüşündedir. Çünkü İbnü'l-Arabi'ye göre onların kendileri dışında naklettikleri haberler doğruluk ve kesinlikten yoksundur⁵⁸⁹. Ayrıca hadisteki cevazdan hareketle israili bilgileri aktardığını belirtirken eğer yazılı kaynaklar bunlarla doldurulmuş olmasaydı, onları zikretmeyeceğini de ifade etmektedir⁵⁹⁰. Alimler israiliyatı, İslam'a uygun olan; İslam'a uygun olmayan; doğrulanması ya da yalanlanması için elde bir ölçüt bulunmayan, şeklinde üç kısma ayırmışlardır⁵⁹¹. İbnü'l-Arabi'de de bu ayrımın izlerini görmekteyiz. Nitekim bu gibi haberlerin temelde Kur'an ve sünnete uygunluğunu şart koşturmuştur. Yeri geldikçe Kur'an ve sünnete uygun olanları verirken bu kriterlere uygun olmayanları ise sıhatten yoksun olarak değerlendirip batıl olduğuna dair deliller öne sürerek aktarmıştır.

Bu israili bilgileri genelde "في الاسرائليات/israiliyatta" şeklinde belirtmiştir.

Örnekler:

1. اذْهَبَا إِلَىٰ فِرْعَوْنَ إِنَّهُ طَغَىٰ فَقُولَا لَهُ قَوْلًا لَّيِّنًا لَّعَلَّهُ يَتَذَكَّرُ أَوْ يَخْشَىٰ قَالَا رَبَّنَا إِنَّا نَخَافُ أَنْ يُقْرِطَ () عَلَيْنَا أَوْ أَنْ يَطْغَىٰ "Firavun'a gidin, kuşkusuz o azdı. Öğüt alması veya korkması ümidiyle tatlı dille tebliğ edin. Musa ve kardeşi: "Ey Rabbimiz, bize son derece kötü davranmasından veya zulmetmesinden korkuyoruz" dediler" (Taha 20/43-45) ayetleriyle ilgili olarak ikinci meselede şu israili haberi aktarmıştır:

"في الاسرائليات" israiliyatta, Musa'nın sözü tebliğ edecek hiçbir elçi bulamayarak, bir sene Firavun'un kapısında bulunduğu ve bu durum Firavun'un

⁵⁸⁶ Cerrahoğlu, **Tefsir Usûlü**, s. 245.

⁵⁸⁷ İbnü'l-Arabi, **Ahkamü'l-Kur'an**, I, 46.

⁵⁸⁸ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, Müessesetü'l-Kurtuba, Mısır, trs., II, 474, h.n.: 10134; Ebu Davud, Süleyman b. Eş'as es-Sicistani, **es-Sünen**, (Thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid), Daru'l-Fikr, yrs., trs., Kitabu'l-İlm, III, 322, h.n.: 3662.

⁵⁸⁹ İbnü'l-Arabi, **Ahkamü'l-Kur'an**, I, 37.

⁵⁹⁰ İbnü'l-Arabi, **Ahkamü'l-Kur'an**, I, 43.

⁵⁹¹ Cerrahoğlu, **Tefsir Usûlü**, s. 245; Şimşek, **a.g.e.**, s. 132.

çıkıp Musa'yla karşılaşınca kadar devam ettiği, ardından Allah'ın bize emrinde (ayetinde) anlattığı hususun, Musa için cereyan ettiği, yer almaktadır⁵⁹².

Burada görüldüğü gibi müfessir, Kur'an'a uygun olan israili bilgiden yararlanmıştır. Haberin, Kur'an'da yer alan kıssaya uygun olan kısmını işaretten verip eğer varsa farklı ya da ek kısmını zikretmiştir.

2. (فَأَوْحَيْنَا إِلَىٰ مُوسَىٰ أَنْ اضْرِبْ بِعَصَاكَ الْبَحْرَ فَانْفَلَقَ فَكَانَ كُلُّ فِرْقٍ كَالطَّوْدِ الْعَظِيمِ)

“Musa'ya: “Hayır, kuşkusuz Rabbim benimle beraberdir, bana kurtuluş yolunu gösterecektir” dedi” (Şuara 26/63) bu ayetin tefsirinde İbnü'l-Arabi, İmam-ı Malik'in “Musa Firavunu kırk yıl İslam'a çağırdı, büyücüler ise ilk günden iman ettiler” şeklindeki rivayetinden, İmam-ı Malik'in ya Kur'an ya sünnet ya hikmete uygun olan ya da hakkında şeriatlerin ihtilaf etmediği maslahatın içine aldığı israiliyat haberlerini zikrettiği sonucunu çıkarmıştır⁵⁹³. Ayrıca bunun dışında onun aktardığı bu haberin sıhhatine yönelik herhangi bir değerlendirmede bulunmamıştır.

I) Kur'an'ın Fazileti

Kur'an'ın fazileti, üstünlük, meziyet, şeref gibi manalara gelen fazilet kelimesinden hareketle Kur'an'ın şerefi, üstünlüğü, yüceliği demektir⁵⁹⁴. Bu haberler; Kur'an'ın bütününe ve bazı belirli sure veya ayetlerin faziletine dair hadisler, şeklinde iki kısma ayrılmıştır⁵⁹⁵. Bu konudaki nakiller daha çok ikinci kısım ile alakalıdır⁵⁹⁶. İbnü'l-Arabi'nin bu konuda verdiği hadisler, daha çok bu yöndedir. Hadis bilginleri tarafından Kur'an'ın faziletine ilişkin rivayetlerin sahih olup olmadığına dair incelemeler yapılarak bir sonuca ulaşılmıştır. Ancak buna rağmen Zemahşeri (ö.538/1143), el-Beydavi (ö.685/1286) gibi bazı büyük bilginlerin eserlerine uydurma haberler girmiştir⁵⁹⁷. İbnü'l-Arabi de bu konuda şunları ifade etmiştir: “Kur'an hakkında surelerin faziletine ilişkin çok az sahih hadis vardır. Biz ona işaret edeceğiz. Sizden birinizin, sahih olmayan rivayetlere yönelmesi doğru olmaz⁵⁹⁸.

⁵⁹² İbnü'l-Arabi, *Ahkamü'l-Kur'an*, III, 259.

⁵⁹³ İbnü'l-Arabi, *Ahkamü'l-Kur'an*, III, 457-458.

⁵⁹⁴ Demirci, *Tefsir Usulü ve Tarihi*, s. 261.

⁵⁹⁵ Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, s. 201.

⁵⁹⁶ Demirci, *Tefsir Usulü ve Tarihi*, s. 261.

⁵⁹⁷ Demirci, *Tefsir Tarihi*, s. 263-264.

⁵⁹⁸ İbnü'l-Arabi, *Ahkamü'l-Kur'an*, I, 14.

Bu konudaki hadislerin dışında, içerdği hükme binaen ayetin konumu ve önemine ilişkin bazen kendi, bazen de çeşitli alimlerin görüşlerini zikretmiştir. Ayette yer alan emrin, insanlar için ne gibi faydası ve hikmeti olduğunu belirtmiştir⁵⁹⁹. Ayrıca ayette önerilen bir konuyla ilgili olarak hem Hz. Peygamber'den (s.a.v.) nakledilen dualara⁶⁰⁰ hem de alimlerin o ayetlerden fazilet açısından çıkardıkları değerlendirmelere ve uygulamalarına yer vermiştir⁶⁰¹.

Örnekler:

1. “فضل الفاتحة/Fatiha'nın Fazileti” başlığı altında müfessir, Fatiha suresiyle ilgili hadisleri nakletmiştir: “Ümmü'l-Kur'an'ın faziletine işaret eden iki hadis vardır:

Birincisi: Peygamber'den (s.a.v.) nakledildiği sabit olduğu üzere Rasulüllah şöyle dedi: “Allahu Teala şöyle buyurmuştu: “Ben namaz suresi olan Fatiha'yı kendimle kulum arasında iki kısma ayırdım; yarısı beni diğer yarısı da kulumundur ve kuluma ne isterse verilecektir. Kul, “Bütün övgüler, alemlerin Rabbi olan Allah'adır” dediğinde; Allah, “Kulum bana hamd etti” der. Kul, “O Rahman ve Rahim'dir” dediğinde; Allah, “Kulum beni övdü” der. Kul, “Yargı gününün tek hakimidir” dediğinde; Allah, “Kulum beni yüceltti” der. Kul, “Yalnız Sana kulluk eder ve yalnız Sen'den yardım dileriz” dediğinde; Allah, “Bu benimle kulum arasındadır, kulum ne isterse verilecektir” der. Kul, “Bize doğru yolu göster. Nimet verdiklerinin yolunu; gazabına uğrayan ve sapıtanlarınkini değil” dediğinde; Allah, “Bu benimdir, kulum ne isterse verilecektir” der”⁶⁰².

İkincisi: Übey b. Ka'b'ın şu hadisi⁶⁰³: “Sana bir sure öğreteceğim ki; ne Tevrat'ta ne İncil'de ne de Furkan'da bir benzeri indirilmemiştir”⁶⁰⁴.

2. İbnü'l-Arabi, Felak ve Nas surelerinin tefsirini birlikte ele alıp herhangi bir başlık zikretmeden “İkinci Mesele”de bunların faziletine dair hadisleri nakletmiştir.

⁵⁹⁹ İbnü'l-Arabi, **Ahkamü'l-Kur'an**, II, 483-484; III, 157-158.

⁶⁰⁰ İbnü'l-Arabi, **Ahkamü'l-Kur'an**, III, 233; IV, 464.

⁶⁰¹ İbnü'l-Arabi, **Ahkamü'l-Kur'an**, III, 233-234; III, 456.

⁶⁰² Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, II, 241, h.n.: 7289; Müslim, **es-Sahih**, Babu'l-Kıraati'l-Fatiha, I, 296, h.n.: 395.

⁶⁰³ et-Tirmizi, Ebu İsa Muhammed b. İsa, **Sünen-i Tirmizi Tercemesi**, (Trc. Osman Zeki Mollamehmedoğlu), Yunus Emre Yayınevi, İstanbul, trs., Kur'an'ın Faziletleri Babları/I, V, 22-23, hn.: 3035; İbn Huzeyme, Ebu Bekir Muhammed b. İshak es-Sülemi en-Nisaburi, **Sahih-i İbn Huzeyme**, (Thk. Muhammed Mustafa el-Azami), Mektebetü'l-İslami, Beyrut, 1390/1971, I, 252, h.n.: 500.

⁶⁰⁴ İbnü'l-Arabi, **Ahkamü'l-Kur'an**, I, 14.

“Peygamber’den (s.a.v.) şöyle rivayet edilmiştir: “Benzerlerini görmediğim ayetler bana indirildi” ve ardından Felak ve Nas surelerini zikretti⁶⁰⁵. “Peygamber (s.a.v.) ölüm derecesindeki hastalıkta üzerine Muavizeteyn’i üflüyordu. Aişe şöyle dedi: “Peygamber bir ağırlık hissettiğinde surelerin bereketinden dolayı, üzerine okur ve eliyle siliyordum”⁶⁰⁶. Zühri’ye Peygamber’in (s.a.v.) nasıl üflediğini sordum. O da; “Eline üflüyor ve onlarla yüzünü mesh ediyordu” dedi”⁶⁰⁷.

III- DİRAYET YÖNÜNDEN İNCELENMESİ

Sadece rivayetle sınırlı kalmayıp dil, edebiyat ve çeşitli ilimlere dayanılarak yapılan tefsire, dirayet tefsiri denildiği gibi re’y ve akli tefsir de denilmektedir⁶⁰⁸. Dirayet tefsirinin caiz olup olmaması ile ilgili ilk dönemlerden itibaren tartışmalar başlamış ve her iki taraf da çeşitli deliller öne sürerek görüşlerini kanıtlamaya çalışmışlar⁶⁰⁹. Dirayet tefsirini rivayetten ayıran en belirgin özellik, müfessirin herhangi bir konuda kendi görüşüne yer vermesidir. Fakat bu durum onun rivayet tefsirinin kaynaklarını kullanmayacağı anlamına gelmez⁶¹⁰. İbnü’l-Arabi de öncelikle rivayet tefsirinin kaynakları olan Kur’an, sünnet, sahabe ve tabiun sözlerine müracaat etmiş bunun yanı sıra sarf, nahiv ve lügat gibi çeşitli ilimlerden de çokça istifade ederek kendi tercih ve görüşlerini ortaya koymuştur. Yalnız müfessir, hiçbir delile dayanmadan yapılan re’y ile tefsiri kabul etmemektedir.

Bu bölümde ele aldığımız başlıkları alfabetik olarak sıraladık.

A) Arap Dili ve Edebiyatı

İbnü’l-Arabi, sarf, nahiv, lügat, şiir ve belağat gibi Arap dili ve edebiyatıyla alakalı konulara da yer vererek ayetleri tefsir etmiştir

⁶⁰⁵ el-Buhari, **es-Sahih**, Babü’l-Rakıy bi’l-Muavizat, V, 2165, h.n.: 5403.

⁶⁰⁶ et-Tirmizi, **es-Sünen**, Babu ma Cae fi’l-Muavizeteyn, V, 170, h.n.: 2902; Taberani, Ebu’l-Kasım Süleyman b. Ahmed b. Eyyüb, **Mucemü’l-Kebir**, (Thk. Hamdi b. Abdilmecid es-Selefi), Mektebetü’l-Ulum ve’l-Hikem, Musul, 1404/1983, XVII, 350, h.n.: 966.

⁶⁰⁷ İbnü’l-Arabi, **Ahkamü’l-Kur’an**, IV, 470.

⁶⁰⁸ Cerrahoğlu, **Tefsir Usûlü**, s. 230.

⁶⁰⁹ ez-Zehebi, **et-Tefsir**, I, 253.

⁶¹⁰ Demirci, **Tefsir Usulü ve Tarihi**, s. 323.

1) Belagat Konularına Yer Vermesi

İbnü'l-Arabi, tefsirinde Kur'an'ın ahkam yönüne ağırlık vermekle birlikte yeri geldikçe gerek ayetleri açıklarken, gerekse onlardan fıkhi hüküm çıkarırken darb-ı mesel, hakikat-mecaz ve kinaye⁶¹¹ gibi bazı belagat mevzularına da değinmiştir.

Örnekler:

1. يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَكُمْ بَيْنَكُمْ بِالْبَاطِلِ إِلَّا أَنْ تَكُونَ تِجَارَةً عَنْ تَرَاضٍ مِنْكُمْ وَلَا تَقْتُلُوا ()
(اَنْفُسَكُمْ إِنَّ اللَّهَ كَانَ بِكُمْ رَحِيمًا) “Ey inananlar, karşılıklı anlaşarak yaptığınız ticaretin dışında mallarınızı aranızda haksız olarak yemeyiniz. Bu yolla birbirinizi mahvetmeyin. Kuşkusuz Allah size karşı son derece merhametlidir” (Nisa 4/29) ayetinde geçen “وَلَا تَقْتُلُوا أَنْفُسَكُمْ/nefislerinizi öldürmeyin” kısmına ilişkin müfessir, “القتل/öldürme” lafzının mecaz olduğunu, bu gerçek manada ele alınsa bile sonuçta “اَنْفُسَكُمْ/nefislerinizi” kelimesinin mecaz olması, ayetin bu kısmının gerçek manada değerlendirilmesini engellediğini ifade etmiştir⁶¹².

2. (وَلَا تَجْعَلْ يَدَكَ مَغْلُولَةً إِلَى عُنُقِكَ وَلَا تَبْسُطْهَا كُلَّ الْبَسْطِ فَتَقْعُدَ مَلُومًا مَحْسُورًا) “Elin boynuna bağlı imiş gibi son derece cimri olma ve malını büsbütün de saçıp savurma ki, bu durumda yerilmiş ve oturup pişman olmuş olarak oturup kalmayasın” (İsra 17/29) ayetiyle ilgili olarak İbnü'l-Arabi, bunun mecaz olduğu ve onunla, kişinin malından bir şey çıkartıp vermeyi istemediği, cimriliğin kastedildiğini ifade etmiştir. Ayrıca elin bağlanması hususunda, elin infak etmesinin engellenmesine, aynı şekilde büsbütün saçıp savurmada da malın tükenmesine ilişkin darb-ı mesel olduğunu belirtmiştir⁶¹³.

2) Lügat Yönüyle Açıklaması

Ayetlerden ahkam çıkarma hususunda bazı kelimelerin manaları önemli rol oynamaktadır. Ayrıca, bir kelimenin çeşitli anlamlar ifade etmesi, hükmünde ona göre şekillenmesinde etkili olduğu için lügat bilgisi, fıkhi tefsirde önemli bir yere sahiptir⁶¹⁴. İbnü'l-Arabi de sık sık lügavi izahlarda bulunmuştur. Nitekim bu konuda müfessirimiz, tefsirinin mukaddimesinde: “Ayetleri zikredeceğiz, sonra kelimelerine

⁶¹¹ İbnü'l-Arabi, *Ahkamü'l-Kur'an*, I, 307; II, 252.

⁶¹² İbnü'l-Arabi, *Ahkamü'l-Kur'an*, I, 524.

⁶¹³ İbnü'l-Arabi, *Ahkamü'l-Kur'an*, III, 191.

⁶¹⁴ Güngör, *Cassâs ve Ahkâmü'l-Kur'ân*, s. 168.

hatta harflerine bakacağız. Önce kelimeyi tek olarak öğreneceğiz. Sonra da cümle içerisinde yer alan diğer kelimelerle bir araya getirip, terkip yapacağız”⁶¹⁵ demiştir. Kelimelerin manalarıyla ilgili bu izahları da bazen doğrudan doğruya kendi bilgisine, bazen başka ayet ve hadislere bazen lügatçılardan gelen haberlere dayanarak yapmış, bazen de şiirle istişhad etmiştir. Zaman zaman da kelimelerin lügat ve ıstılah tanımlarına yer vermiştir. Ayrıca kelimenin manasını, Araplara dayanarak da açıklamıştır⁶¹⁶. Kelimeyi açıklarken cümle ve kelime örneklerinden de yararlanmıştır. Genelde kelimenin manasını izah ettikten sonra buna göre ayetin anlamını vermeye çalışmıştır. Tefsir, genelde ayet lafızlarını açıklamak üzere şekillendiği için kelimelere ağırlık verilmiştir. Ayrıca müfessir, kelimeyi de belirterek çoğunlukla şu başlıklar altında kelimenin mahiyetine yönelik açıklamalarda bulunmuştur: “...في معنى/ kelimenin manası hususunda”⁶¹⁷; “... في حقيقة/ kelimenin gerçek manası hakkında”⁶¹⁸; “...في/ kelime hakkında”⁶¹⁹; “... في تفسير/ kelimenin tefsiri hususunda”⁶²⁰.

Örnekler:

1. **“İşte gördünüz ya Allah sizin gerçek Rabbinizdir. Bu gerçeğin dışında sapıklıktan başka ne vardır?! Artık bu gerçekten nasıl yüz çeviriyorsunuz?!”** (Yunus 10/32). Müfessir, bu ayetteki “الحق/gerçek” kelimesini zıddı olan “الباطل/batıl” kelimesiyle ilgili olarak “...في تحقيق معنى الباطل/batıl kelimesinin gerçek manası hakkında” başlığı altında şu şekilde izah etmiştir:

“الباطل”, hakkın zıddıdır. Allah gerçek manada hakır, dediğimizde, onun dışındakiler batıl olur. Bunu da şu şiir ifade eder:

“الا كل شيء ما خلا الله باطل وكل نعيم لا محالة زائل”

Dikkat edin, Allah’ın dışında her şey batıldır

Hiç kuşkusuz bütün nimetler yok olur

⁶¹⁵ İbnü’l-Arabi, **Ahkamü’l-Kur’an**, I, 3-4.

⁶¹⁶ İbnü’l-Arabi, **Ahkamü’l-Kur’an**, I, 221; II, 484.

⁶¹⁷ İbnü’l-Arabi, **Ahkamü’l-Kur’an**, II, 250; III, 512.

⁶¹⁸ İbnü’l-Arabi, **Ahkamü’l-Kur’an**, I, 399; II, 148.

⁶¹⁹ İbnü’l-Arabi, **Ahkamü’l-Kur’an**, II, 210; III, 106.

⁶²⁰ İbnü’l-Arabi, **Ahkamü’l-Kur’an**, III, 449; IV, 364.

Şöyle dediğimizde: “Şer’an hak güzel olan, batıl da çirkin olandır. Hakkın batıl ile karşılaştırılması, şer’an ve lügat açısından bilinir. Nitekim Allah da şöyle buyurmuştur: **“Çünkü Allah, gerçek ilahtır. O’ndan başka çağırdıkları ise batıldır...”** (Hac 22/62). Aynı şekilde hakkın dalaletle karşılığı da şer’an ve lügat açısından da bilinir. Bu da Yunus suresindeki, 32. ayetin şu kısmındaki gibidir: **“Bu gerçeğin dışında sapıklıktan başka ne vardır?!”**. Müfessir ayetle ilgili diğer meselede bu konuya şöyle devam eder: “Batıl, haktan ayrılmadır ve bu kelime, yoldan sapma kelimesinden alınmıştır. O, hedeflenen yoldan vazgeçmedir.”⁶²¹.

2. “Rabbin dileyeydi (وَلَوْ شَاءَ رَبُّكَ لَجَعَلَ النَّاسَ أُمَّةً وَاحِدَةً وَلَا يَزَالُونَ مُخْتَلِفِينَ) insanları bir tek ümmet yapardı. Hâlbuki onlar farklılıklarını sürdürmektedirler” (Hud 11/118) ayetinde yer alan **“ümmet/الامة”** kelimesini müfessir, **“ümmet/في معنى الامة”** kelimesinin manası hakkında” başlığı altında şu şekilde açıklamıştır: “Bazı alimler, kelimenin otuz küsur manası olduğu yönünde görüş birliğine varmışlardır. Burada ise **“topluluk/الجماعة”** manasındadır. Bir tek din üzere olan, bir tek topluluk, demektir. Bu da, “İnsanlar bir tek ümmetti” denilmesi gibidir. Yani tek bir din üzere olan topluluktur”⁶²².

3) Nahiv Yönüyle Açıklaması

Arap gramerinin ikinci kısmını oluşturan, kelimenin cümle içindeki durumunu ve bu duruma göre i’rabını inceleyen bilim dalı olan nahiv⁶²³ ise Kur’an’ın anlaşılmasında diğer bir etkin rolü üstlenmiştir. Bu nedenle İbnü’l-Arabi sarf ilminden yararlandığı gibi nahiv ilminden de istifade etmiştir. Yine burada da hem ayetleri açıklarken hem de onlardan hüküm çıkarırken bu alanda etkili olan alimlerin görüşlerinden yararlanarak kendi görüş ve tercihlerini açıklamıştır.

Nahiv açısından da şu konulara değindiği görülmektedir:

a) Ayetin i’rabıyla Alakalı İzahlara Yer Vermesi

İbnü’l-Arabi, ayetlerin i’rabına önem vermiş, hatta **“ayetin i’rabı hususunda”** şeklindeki başlık altında bu konuyu işlemiştir.

⁶²¹ İbnü’l-Arabi, **Ahkamü’l-Kur’an**, III, 8-9.

⁶²² İbnü’l-Arabi, **Ahkamü’l-Kur’an**, III, 31.

⁶²³ Bekir Topaloğlu, Hayreddin Karaman, **Arapça Sarf ve Nahiv**, Yılmaz Ofset Basımevi, İstanbul, 1970, s. 1; Mustafa Meral Çörtü, **Arapça Dilbilgisi**, M.Ü.İ.F.V.Y., İstanbul, 2000, s. 13.

Örnekler:

1. (إِنِّي أَنَا اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا أَنَا فَاعْبُدْنِي وَأَقِمِ الصَّلَاةَ لِذِكْرِي) “Allah, yalnız Ben'im. Ben'den başka tanrı yoktur. Yalnız Bana kulluk et. Beni anmak için namazı dosdoğru kıl” (Taha 20/14) ayetindeki “لِذِكْرِي/Beni anmak için” kelimesinin i'rabını müfessir, şöyle yapmıştır:

“الذكر/anma” kelimesinin, zamire muzaf olan masdar olduğu hususunda ihtilaf yoktur. Ayrıca bu kelimenin, faile muzaf olması ya da mefulün zamirine muzaf olması muhtemeldir⁶²⁴.

2. فَإِذَا لَقِيتُمُ الَّذِينَ كَفَرُوا فَضَرْبَ الرِّقَابِ حَتَّىٰ إِذَا أَثْخَنْتُمُوهُمْ فَشُدُّوا الْوَثَاقَ فَإِمَّا مَنًّا بَعْدُ وَإِمَّا فِدَاءً () حَتَّىٰ تَضَعَ الْحَرْبُ أَوْزَارَهَا ذَلِكَ وَلَوْ يَشَاءُ اللَّهُ لَانْتَصَرَ مِنْهُمْ وَلَكِنْ لِّيَبْلُوَ بَعْضُكُم بِبَعْضٍ وَالَّذِينَ قُتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَلَن يُضِلَّ أَعْمَالَهُمْ “İnkâr edenlerle savaşta karşılaştığınızda, hemen boyunlarını vurun. Onları yendiğinizde de sıkıca bağlayın. Savaş sona erdiğinde ya bir lutuf olarak karşılıksız, ya da fidye alarak saliverin. Allah dileyseydi, onlara galip gelirdi. Fakat kiminizi kiminizle denemek için böyle yaptı. Allah yolunda öldürülenlerin yaptıkları hiçbir işi Allah asla boşa çıkarmayacaktır” (Muhammed 47/4) ayetinin “فَضَرْبَ الرِّقَابِ/boyunlarını vurun” kısmının i'rabını “فِي” ayetinin i'rabı hususunda” başlığı altında ele almıştır. Bir görüşe göre bu, masdarın delalet ettiği gizli bir fiille mansub olmuştur. Takdiri de “فَاضْرِبُوا الرِّقَابَ ضَرْبًا/boyunlarını vurun” şeklindedir. Daha sonra müfessir, bunun “yapın” manasında olduğunu, bu ayetin “فَإِمَّا مَنًّا بَعْدُ وَإِمَّا فِدَاءً” sonra şu ikisini yapmakta serbestsin ” kısmını da örnek göstererek, “اقصدوا ضرب الرقاب/boyunlarını vurmaya yönelin” cümlesiyle takdir edildiğini ifade etmiştir⁶²⁵.

b) Zamirin Merciiine İşaret etmesi

İbnü'l-Arabi, ayetin daha iyi anlaşılması ve ayette yer alan hükmün muhatabının kim olduğunu ortaya koyabilmek için zamirlerin merciiini belirtmiştir.

⁶²⁴ İbnü'l-Arabi, *Ahkamü'l-Kur'an*, III, 255.

⁶²⁵ İbnü'l-Arabi, *Ahkamü'l-Kur'an*, IV, 129.

Örnekler:

1. (وَاللّٰتِي يٰٓاَتَيْنَ الْفٰحِشَةَ مِنْ نِّسَانِكُمْ فَاَسْتَشْهَدُوْا عَلَيْهِنَّ اَرْبَعَةً مِّنْكُمْ ...) **“Kadınlarınızdan fuhuş yapanlara karşı dört şahit getirin...”** (Nisa 4/15) ayetinde bulunan **“منكم/sizden”** zamiriyle ilgili olarak müfessir, şunları ifade etmiştir:

“Burada kastedilen kadınlar değil de sadece erkeklerdir. Çünkü ayette öncelikle **“نساء/kadınlarınızdan”**, daha sonra **“منكم”** denildi. Bu da şahidin, kendisine tanık olunanın dışındakine şahit olmasını gerektirir⁶²⁶.

2. (يٰٓاَيُّهَا الَّذِيْنَ اٰمَنُوْا اِنَّ كَثِيْرًا مِّنَ الْاَحْبَارِ وَالرُّهْبٰنِ لَيٰكٰفِلُوْنَ اَمْوَالِ النَّاسِ بِالْبٰطِلِ وَيَصُدُّوْنَ عَنْ) **“Ey inananlar, hahamlardan ve papazlardan bir çoğu, kesinlikle insanların mallarını haksız olarak yemekte ve onları Allah’ın yolundan alıkoymaktadırlar. Ey Peygamber, altın ve gümüş biriktirip, Allah yolunda harcamayanlara gelince, onları da acıklı bir azapla müjdele”** (Tevbe 9/34) ayetinde İbnü’l-Arabi, zikredilen iki şey hakkında bir tek **“ها/ha”** zaminin ifade edilmesi hususunda şu iki cevabı verir:

“İlki, ayette geçen **“وَالَّذِيْنَ يَكْتُمُوْنَ/biriktirenler”** kısmı topluluğu ifade eder. Her biri için bir hazine vardır. Buradaki **“ها”** zamiri de hazinelerin çoğuluna döner. İkincisi de iki zamirden birinin zikredilmesi, ikincisi için yeterlidir. Bu durum da şu ayetteki gibidir: (وَإِذَا رَأَوْا تِجَارَةً أَوْ لَهْوًا انفَضُّوْا إِلَيْهَا وَتَرَكُوكَ قٰئِمًا...) **“Onlar bir ticaret veya bir eğlence gördüklerinde, oraya üşüşüp seni ayakta bıraktılar...”** (Cum’a 62/11)⁶²⁷.

c) Bazı Edat ve Zarfların Manası Üzerinde Durması

İbnü’l-Arabi, bazı edat ve zarfların manası üzerinde durarak ayeti tefsir etmiştir.

Örnekler:

1. (يٰٓاَيُّهَا الَّذِيْنَ اٰمَنُوْا لَا تَقْتُلُوا الصَّيْدَ وَاَنْتُمْ حُرُمٌ وَمَنْ قَتَلَهُ مِنْكُمْ مُّتَعَمِّدًا فَجَزَاءٌ مِّثْلُ مَا قَتَلَ مِنَ) **“Ey inananlar, hac ya da umre için ihrama girmişken av hayvanlarını öldürmeyin. Sizden kim av hayvanlarını kasten öldürürse, cezası öldürdüğü hayvana eş değer büyük ya da küçükbaş bir hayvandır...”** (Maide 5/95).

⁶²⁶ İbnü’l-Arabi, **Ahkamü’l-Kur’an**, I, 460.

⁶²⁷ İbnü’l-Arabi, **Ahkamü’l-Kur’an**, II, 491.

Müfessir, bu ayetteki “من النعم/ büyük ya da küçükbaş bir hayvan” kısmıyla alakalı şu görüşü belirtmiştir:

“Yüzük demirdendir/ خاتم من حديد” cümlesindeki gibi “من/min” harfi bir şeyin cinsini açıklar. Biz, Ebu Ali el-Hadrami’nin, bizimle hakkında konuştuğu Sibeveyh’in kitabının şerhinde yer alan, Ebu Bekir es-Serrac’ın şu görüşünü tercih ediyoruz: “من” harfi, hiçbir durumda ve hiçbir yerde kısımlara ayırma için kullanılmaz. Ancak, bu harfte kısımlara ayırma özelliği, bir karine ile gerçekleşir. Ayetin “من النعم” sözündeki karine ise cinsini açıklamak için gelmiştir. Ayette geçen de onun, deve, inek ve koyun cinsinden bir hayvan olduğu şeklindedir”⁶²⁸.

2. (كَانُوا قَلِيلًا مِّنَ اللَّيْلِ مَا يَهْجَعُونَ) “Onlar geceleri pek az uyurlardı” (Zariyat 51/17). İbnü’l-Arabi, bu ayette geçen “ما/ma” edatıyla ilgili olarak şunları aktarmıştır:

“Ayette geçen “ما” edatı hakkında nahivciler arasında ihtilaflar vardır. Onlardan bazıları sıla harfi, bazıları da masdara dönüşen fiille birlikte olduğunu söylediler. Bu her iki görüş de doğrudur”⁶²⁹.

Müfessir, bunların dışında şart-cevap⁶³⁰, atıf⁶³¹, istisna⁶³² ve hazf⁶³³ gibi nahiv konularına da değinmiştir. Yalnız bunlar diğerlerine oranla azınlıktadır.

4) Sarf Yönüyle Açıklaması

Arapça olarak indirilen Kur’an’ın⁶³⁴ iyi anlaşılabilmesinde sarf ve nahiv olmak üzere Arap gramerinin önemli bir yeri vardır. İstenilen manayı elde etmek amacıyla kelimenin aldığı şekillerden bahseden bilgi dalı olarak tanımlanan sarf bilgisine⁶³⁵ tam vakıf olunmadığı takdirde ayetlerin tefsirinde hataya düşmek kaçınılmazdır. Bunun bilincinde olan İbnü’l-Arabi de gerek ayetleri açıklarken, gerek onlardan hüküm çıkarırken yeri geldikçe bu alanda etkili olan alimlerin

⁶²⁸ İbnü’l-Arabi, *Ahkamü’l-Kur’an*, II, 180.

⁶²⁹ İbnü’l-Arabi, *Ahkamü’l-Kur’an*, IV, 165.

⁶³⁰ İbnü’l-Arabi, *Ahkamü’l-Kur’an*, III, 558; IV, 285.

⁶³¹ İbnü’l-Arabi, *Ahkamü’l-Kur’an*, III, 85; IV, 300.

⁶³² İbnü’l-Arabi, *Ahkamü’l-Kur’an*, III, 230; IV, 175.

⁶³³ İbnü’l-Arabi, *Ahkamü’l-Kur’an*, I, 552; III, 67.

⁶³⁴ (إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ قُرْآنًا عَرَبِيًّا لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ) “Biz onu, düşünüp anlayasınız diye, Arapça bir Kur’an olarak indirdik” (Yusuf 12/2) vb..

⁶³⁵ Bekir Topaloğlu, Hayreddin Karaman, *a.g.e.*, s. 1; Mustafa Meral Çörtü, *a.g.e.*, s. 13.

görüşlerinden istifade ederek, kendi görüş ve tercihlerini açıklamıştır. Müfessirin, kelimeleri sarf açısından incelerken şu konulara değindiği görülmektedir:

a) İsimlerin Binasını Vermesi

İbnü'l-Arabi, ayetleri açıklarken yer yer isimlerin binasını vermiştir.

Örnekler:

1. يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَحْلُوا شَعَائِرَ اللَّهِ وَلَا الشَّهْرَ الْحَرَامَ وَلَا الْهَدْيَ وَلَا الْقَلَائِدَ وَلَا آمِينَ النَّبَيْتِ ()
... (الْحَرَامَ يَبْتَغُونَ فَضْلًا مِّن رَّبِّهِمْ وَرِضْوَانًا...
sembollere, haram aya, kurbanlıklara ve onların gerdanlıklarına, Rablerinin lütuf ve rızasını arzulayarak Kabe'ye gelen ziyaretçilere saygısızlık etmeyin...”
(Maide 5/2) ayetindeki “شعائر/ibadet yerleri” kelimesinin müfessir, “فاعل/feail”
vezninde olduğunu ifade etmiştir. Daha sonra da Nahiv alimleri “Bunun aslı
“أشعر/haber vermek” dendir” dedi. Müfessir, bunun bir görüş olduğunu ifade ederek
ardından şu değerlendirmeyi yapmıştır: “فاعل/fe'il” binası, “افعل/ef'ale” vezninden
değil de “فعل/feale”den meydana gelen “مفعول/mef'ul” manasındadır. Fakat o,
masdar gibi kendi fiilinin dışında bir usul izler”⁶³⁶.

2. (وَجَعَلْنَا ابْنَ مَرْيَمَ وَأُمَّهُ آيَةً وَآوَيْنَاهُمَا إِلَى رَبْوَةٍ ذَاتِ قَرَارٍ وَمَعِينٍ)
annesini de mucize kıldık. Onları, oturmaya elverişli, suyu bulunan yüksek bir
yere götürdük” (Müminun 23/50). İbnü'l-Arabi, bu ayetteki “معين/suyu bulunan”
kelimesinin binasının “مفعول/mef'ul” manasındaki “مفعول/mef'il” olduğunu
belirtmiştir⁶³⁷.

b) Fillerin Babını Vermesi

İbnü'l-Arabi, ayette yer alan kelimeleri açıklarken zaman zaman fiillerin
babını vermiştir.

Örnekler:

1. (وَمِنَ اللَّيْلِ فَتَهَجَّدْ بِهِ نَافِلَةً لَّكَ عَسَىٰ أَن يَبْعَثَكَ رَبُّكَ مَقَامًا مَّحْمُودًا)
sana mahsus olarak kalk ve namaz kıl. Umulur ki, Rabbin seni övülecek bir

⁶³⁶ İbnü'l-Arabi, Ahkamü'l-Kur'an, II, 19.

⁶³⁷ İbnü'l-Arabi, Ahkamü'l-Kur'an, III, 321.

makama gönderir” (İsra 17/79). Müfessir ayetteki **“تهجد/geceyi ibadetle geçirmek”** fiilinin **“تفعّل/tefe’ul”** babından olduğunu ifade etmiştir⁶³⁸.

2. **إِنَّ الَّذِينَ قَالُوا رَبُّنَا اللَّهُ ثُمَّ اسْتَقَامُوا تَتَنَزَّلُ عَلَيْهِمُ الْمَلَائِكَةُ أَلَّا تَخَافُوا وَلَا تَحْزَنُوا وَأَبْشِرُوا بِالْجَنَّةِ ()** **Rabbimiz Allah’tır, deyip sonrada dosdoğru olanlara gelince, melekler onlara inecek ve şöyle diyecekler: “Korkmayın, üzülmeyin, size vadedilen cennetle sevinin”** (Fussilet 41/30). İbnü’l-Arabi, bu ayetteki **“استقاموا/dosdoğru oldular”** fiilinin **“استفعل/istifal”** babından olduğunu belirtmiştir⁶³⁹.

c) Kelimenin Tekilini ve Çoğulunu Vermesi

İbnü’l-Arabi, bazen ayetlerdeki kelimelerin, tekilini ve çoğulunu vermiştir.

Örnekler:

1. **يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَوْفُوا بِالْعُقُودِ (...)** **“Ey inananlar, bütün sözleşmelerinizi yerine getiriniz...”** (Maide 5/1). Müfessir, bu ayetteki **“العقود/sözleşmeler”** kelimesinin tekilinin **“عقد/sözleşme”** sözcüğü olduğunu belirtmiştir⁶⁴⁰.

2. **وَعِنْدَهُ مَفَاتِحُ الْغَيْبِ (...)** **“Gaybın anahtarları O’nun katındadır...”** (En’am 6/59) İbnü’l-Arabi, bu ayetteki **“مفتاح/anahtar”** kelimesinin **“مفتاح-مفتاح/anahtarlar”** şeklinde iki tekilinin **“مفتاح-مفتاح/anahtarlar”** şeklinde de iki çoğulunun kullanıldığını ifade etmiştir⁶⁴¹.

d) Kelimenin Eş ve Zıt Anlamlarını Vermesi

İbnü’l-Arabi, ayetlerdeki kelimelerin eş ve zıt anlamlarını vererek ayetleri açıklama yoluna gitmiştir.

Örnekler:

1. **يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ وَأُولِي الْأَمْرِ مِنْكُمْ (...)** **“Ey inananlar, Allah’a itaat edin. Peygamber’e ve sizden olan emir sahiplerine de itaat edin...”** (Nisa 4/59). İbnü’l-Arabi, bu ayetteki **“الطاعة/ itaat”** kelimesinin zıt anlamının,

⁶³⁸ İbnü’l-Arabi, **Ahkamü’l-Kur’an**, III, 213.

⁶³⁹ İbnü’l-Arabi, **Ahkamü’l-Kur’an**, IV, 83.

⁶⁴⁰ İbnü’l-Arabi, **Ahkamü’l-Kur’an**, II, 5.

⁶⁴¹ İbnü’l-Arabi, **Ahkamü’l-Kur’an**, II, 255.

“المعصية/baş kaldırma” olduğunu belirtmiştir. Bu kelimelerin de aslının “طاع/ itaat etmek” ve “عصى/ baş kaldırmak” şeklinde olduğunu ifade etmiştir⁶⁴².

2. (...وَإِنْ حَكَمْتَ فَأَحْكُم بَيْنَهُم بِالْقِسْطِ...) “...Eğer hüküm verirsen, aralarında adaletle hükmet...” (Maide 5/42). Müfessir, bu ayetteki “القسط/ adalet” kelimesinin eş anlamlısını “العدل/ adalet” olarak vermiştir⁶⁴³.

5) Şiirden Yararlanma

Araplar, dillerinin safiyetini korumak, düşman oldukları kabileye karşı mücadele etmek için önem verdikleri şiiri, Kur'an'ın inmesiyle Kur'an ve Hadisi anlamada, izah etmede, ayrıca gramer ve lügat çalışmalarında delil olarak kullanmışlardır⁶⁴⁴. İbnü'l-Arabi'nin de gerek ayetleri tefsirinde gerek fıkhi görüşleri açıklamada gerekse ayetlere yönelik gramer ve lügatle alakalı izahlarında şiirden istifade ettiğini görmekteyiz.

İbnü'l-Arabi, Kur'an'ın Arapların ifade tarzları olan hitap, seci, darb-ı meseller ve şiirden farklı olduğunu belirtmiştir. Ayrıca Kur'an'ın özellikle şiir vezninden uzak olduğunu (وَمَا عَلَّمَاهُ الشَّعْرَ وَمَا يَنْبَغِي لَهُ إِنْ هُوَ إِلَّا ذِكْرٌ وَقُرْآنٌ مُبِينٌ) **Biz ona şiir öğretmedik, gerekmez de. O, bir öğüt ve apaçık bir Kur'an'dan başka bir şey değildir**” (Yasin 36/69) ayetinin tefsirinde muhaliflerin Kur'an'ı, Arap şiirinin çeşitli vezinlerine uydurma çabalarının gereksizliğini, ayetlere ve yine bu muhaliflerin kullandıkları vezinlerden yararlanarak genişçe açıklamıştır⁶⁴⁵. Müfessir, İmam-ı Şafii'nin görüşüne dayanarak şiirin bizzat kendisinin değil, içerdiği konuların kerih görüldüğü yani tasvip edilen konular işleniyorsa o şiirin kabul edileceğini belirtmiştir. Nitekim Arapların “Dilin yarası elin yarası gibidir” sözünü de örnek olarak verip⁶⁴⁶ (وَالشُّعْرَاءُ يَتَّبِعُهُمُ الْغَاوُونَ) “Şairlere gelince onlara azgınlar uyar” (Şuara 26/224) ayeti inince Abdulah b. Revaha, Ka'b b. Malik ve Hasan b. Sabit'in Hz. Peygamber'e (s.a.v.) gelip “Ya Rasulallah helak olduk” demelerinin ardından (إِنَّا) **Ancak inanıp yararlı iş yapan, Allah'ı çok anan ve haksızlığa uğradıktan sonra kendisini savunan şairler bunun dışındadır...**” (Şuara 26/227) ayetinin indiğini belirten bu sebeb-i

⁶⁴² İbnü'l-Arabi, *Ahkamü'l-Kur'an*, I, 573.

⁶⁴³ İbnü'l-Arabi, *Ahkamü'l-Kur'an*, II, 127.

⁶⁴⁴ Sadreddin Gümüş, *Kur'an Tefsirinin Kaynakları*, Kayihan Yayınları, İstanbul, 1990, s. 109-110.

⁶⁴⁵ İbnü'l-Arabi, *Ahkamü'l-Kur'an*, IV, 22-25.

⁶⁴⁶ İbnü'l-Arabi, *Ahkamü'l-Kur'an*, III, 462.

nüzulü de aktararak görüşüne açıklık getirmiştir⁶⁴⁷. Bunun yanı sıra şairlerin doğruluktan yalana kayma sınırına önem vermemeleri, bid'at ve kötülüğe onları götürebilecek sözde rahat davranmaları ve farkında olmadıkları halde küfür konumunda da bulunabilmeleri sebebiyle şer'i hükümlerin, şiirin mecazlarıyla sabit olamayacağını ifade etmiştir⁶⁴⁸.

Müfessirimiz, şiirin kaynağını zikretmemiştir. Bazen şairlerin isimlerini zikretmiş⁶⁴⁹ çoğunlukla da isimlerini belirtmeden şu ifadeleri kullanarak şiirden yararlanmıştır: “قال/şair söyledi”⁶⁵⁰; “قال/diğeri söyledi”⁶⁵¹; “انشد/şiir söyledi”⁶⁵²; “انشدوا/şiir söylediler”⁶⁵³. Ayrıca şiirin daha iyi anlaşılması için içeriğine yönelik zaman zaman açıklamalarda bulunmuştur⁶⁵⁴.

Örnekler:

1. يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اسْتَجِيبُوا لِلَّهِ وَلِلرَّسُولِ إِذَا دَعَاكُمْ لِمَا يُحْيِيكُمْ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ يَحُولُ بَيْنَ الْمَرْءِ)
“Ey inanalar, sizi diriltecek olan şeylere çağırdığında, Allah ve Peygamber’in çağrılarına cevap veriniz. Allah’ın kişi ile kalbi arasına gireceğini ve O’nun huzurunda kesinlikle toplanacağınızı biliniz” (Enfal 8/24). İbnü’l-Arabi, bu ayetin tefsirinde “الاستجابة/icabet etmek” kelimesinin istif’al babından olduğunu belirterek kelimeyi şu şiirle açıklamıştır:

وداع دعا يا من يجيب الى الندى فلم يستجبه عند ذاك مجيب

“Davetçi “Ey çağrıya cevap veren” diye çağırdı

İşte o an, kimse ona cevap vermedi”⁶⁵⁵.

2. (سُورَةٌ أَنْزَلْنَاهَا وَفَرَضْنَاهَا وَأَنْزَلْنَا فِيهَا آيَاتٍ بَيِّنَاتٍ لَّعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ) “Bu indirdiğimiz ve hükümlerini farz kıldığımız bir suredir. Bu surede öğüt alasınız diye apaçık ayetler indirdik” (Nur 24/1). İbnü’l-Arabi, bu ayetteki “سورة/sure” kelimesini açıklarken şu şiiri vermiştir:

⁶⁴⁷ İbnü’l-Arabi, *Ahkamü'l-Kur'an*, III, 464.

⁶⁴⁸ İbnü’l-Arabi, *Ahkamü'l-Kur'an*, III, 437.

⁶⁴⁹ İbnü’l-Arabi, *Ahkamü'l-Kur'an*, I, 411; II, 64.

⁶⁵⁰ İbnü’l-Arabi, *Ahkamü'l-Kur'an*, II, 510; III, 390.

⁶⁵¹ İbnü’l-Arabi, *Ahkamü'l-Kur'an*, III, 293; IV, 397.

⁶⁵² İbnü’l-Arabi, *Ahkamü'l-Kur'an*, II, 362; III, 172.

⁶⁵³ İbnü’l-Arabi, *Ahkamü'l-Kur'an*, I, 221-222; III, 318.

⁶⁵⁴ İbnü’l-Arabi, *Ahkamü'l-Kur'an*, I, 331; II, 510.

⁶⁵⁵ İbnü’l-Arabi, *Ahkamü'l-Kur'an*, II, 389.

الم تر ان الله اعطاك سورة ترى كل ملك دونها يتذبذب

“Görmez misin ki, Allah sana öyle bir makam vermiş ki,

O makamın altında bütün hükümdarların bocalamakta olduklarını görürsün”⁶⁵⁶.

B) Bazı Kelami Ekollere Yer Vermesi

İbnü'l-Arabi'nin ayetleri incelerken Ehli Sünnet dışı, birtakım mezheplerin görüşlerini ele alarak onları eleştirdiği görülmektedir. Fakat nadiren, bazı konularda Kaderiye⁶⁵⁷ ve Şia'yla hem fikir olunan noktalara temas etmiştir. Çoğunlukla Kaderiye, Mutezile⁶⁵⁸ ve Rafiziler'i⁶⁵⁹, Ehli Sünnete aykırı görüşleri, bazen de İmamiyye'yi⁶⁶⁰ Hz. Ebubekir'e yönelik açıklamaları sebebiyle sert bir dille tenkit etmiştir.

Örnekler:

1. “Allah (فَاعْقِبْهُمْ نِفَاقًا فِي قُلُوبِهِمْ إِلَى يَوْمِ يَلْقَوْنَهُ بِمَا أَخْلَفُوا اللَّهَ مَا وَعَدُوهُ وَبِمَا كَانُوا يَكْذِبُونَ) 1. da bu yaptıklarının ardından, Allah'a verdikleri sözü yerine getirmemeleri ve yalan söylemeleri dolayısıyla ölünceye dek onların kalplerine iki yüzölçüm soktu” (Tevbe 9/77) ayetini İbnü'l-Arabi, başından geçen bir olayla açıklar. Bir gün bulunduğu bir mecliste (...حَيْثُ يَوْمَ يَلْقَوْنَهُ سَلَامٌ...) “İnananlar O'nunla karşılaşacakları gün selamla karşılanacaklardır...” (Ahzab 33/44) ayeti okunurken müfessir, yanındaki arkadaşına bu ayetin ahirette Allah'ın görüleceğine işaret ettiğini söyler. Orada, ahirette Allah'ın görülemeyeceğine inanan Mutezile'ye mensup Ebu'l-Vefa Ali b. Akil'le bu hususta tartışır. Ebu'l-Vefa Tevbe 77. ayeti, görüşüne delil olarak sunduğunda İbnü'l-Arabi, bu ayetin “يلقونه/onunla karşılaşacaklar” kelimesindeki “o” zahirinin “اعقبهم/onlara yerleştirdi” fiilindeki failin zahirine, dolayısıyla Allah'a dönebileceğini iddia ederek ona muhalefet etmiştir⁶⁶¹.

2. (وَإِذَا قُرِئَ عَلَيْهِمُ الْقُرْآنُ لَا يَسْجُدُونَ) “Onlara Kur'an okunduğunda boyun eğmiyorlar” (İnşikak 84/21). İbnü'l-Arabi, bu ayeti tefsir ederken Maliki ve Şafii

⁶⁵⁶ İbnü'l-Arabi, *Ahkamü'l-Kur'an*, III, 331.

⁶⁵⁷ İbnü'l-Arabi, *Ahkamü'l-Kur'an*, III, 577.

⁶⁵⁸ İbnü'l-Arabi, *Ahkamü'l-Kur'an*, III, 231; IV, 203.

⁶⁵⁹ İbnü'l-Arabi, *Ahkamü'l-Kur'an*, II, 606-607; III, 569.

⁶⁶⁰ İbnü'l-Arabi, *Ahkamü'l-Kur'an*, II, 515.

⁶⁶¹ İbnü'l-Arabi, *Ahkamü'l-Kur'an*, II, 554.

mezhebiyle Şia'nın namazda rükuya varırken ve rükudan başını kaldırırken ellerin kaldırılması gerektiği görüşünde olduklarını belirtmiştir⁶⁶².

Bu örnekte görüldüğü gibi müfessir, fıkhi bir meselede farklı mezheplerin ortak görüşlerine de değinmiştir.

C) Tasavvuf Yönü

Tasavvufi tefsir, sadece tasavvuf erbabına açılan ve zahir mana ile bağdaştırılması mümkün olan birtakım gizli anlamlara ve işaretlere göre Kur'an'ı tefsir etmek demektir. Bu tefsir de sufinin kendi fikirlerine değil, bulunduğu makama göre kalbine doğan ilham ve işaretlere dayanmaktadır⁶⁶³. Her ne kadar fıkhi tefsir olsa da İbnü'l-Arabi, tefsirinde açıklamış olduğu ayetle ilgili bazı mutasavvıfların görüşlerine yer vermiştir. Bazen onların görüşlerinden hatta şiirlerinden istifade etmiş⁶⁶⁴ bazen de görüşlerini eleştirmiştir. Müfessirin bu eleştirileri tasavvufa karşı olma manasında değildir. Aksine onların bazen dinin ve nassın zahirine muhalif aşırı yorumlar yapmış olmalarına ilişkindir. Nitekim İbnü'l-Arabi tefsirinde “bazı sufi hocalarım”⁶⁶⁵ demesi mutasavvıflardan ders aldığına işaret etmektedir ki, bu da onun tasavvuftan uzak olmadığını göstermektedir. Ayrıca müellifin tasavvuf alanında *Siracu'l-Müridin*, *Siracu'l-Mühtedin* adlı iki eser yazmış olması da bu görüşümüzü desteklemektedir.

Örnekler:

1. **أَلَمْ يَنْظُرُوا فِي مَلَكُوتِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا خَلَقَ اللَّهُ مِنْ شَيْءٍ وَأَنْ عَسَى أَنْ يَكُونَ قَدْرٌ (اقْتَرَبَ أَجْلُهُمْ فَبِأَيِّ حَدِيثٍ بَدَأَهُ يُؤْمِنُونَ)** “Göklerin ve yerin harika düzenine, Allah'ın yarattığı şeylere ve onların ecellerinin yaklaşmış olabileceğine hiç bakmazlar mı? Artık bundan sonra hangi söze inanacaklar” (Araf 7/185) ayetinden hareketle İbnü'l-Arabi, tefekkür konusunu ele almıştır. Ardından ikinci meselede “**اي العلمين** “ **iki işaretten hangisi daha üstündür: Düşünmek mi yoksa namaz mı?**” başlığı altında sufilere tefekkürü, marifetin elde edilmesi nedeniyle onu şer'i makamlardan daha üstün görürken, fıkıh ehlinin namazın teşvik edilmesi, dua olması ve kötülüklerden alı koyması gibi sebeplerle tefekkürden daha üstün

⁶⁶² İbnü'l-Arabi, *Ahkamü'l-Kur'an*, IV, 370.

⁶⁶³ ez-Zehebî, *et-Tefsir*, III, 4; Demirci, *Tefsir Usulü ve Tarihi*, s. 355.

⁶⁶⁴ İbnü'l-Arabi, *Ahkamü'l-Kur'an*, III, 178; IV, 6.

⁶⁶⁵ İbnü'l-Arabi, *Ahkamü'l-Kur'an*, III, 88.

gördüklerini ifade etmiştir. Bunlara karşılık kendi görüşü ise insanların farklı olduğu, eğer bir kişinin düşünme gücü daha kuvvetliyse onun için tefekkürün öne geçtiği bunun dışındakilerin ise amel yönünün daha güçlü olduğu, yönündedir. Hz. Peygamber'in (s.a.v.) gece kalkıp Ali-İmran suresinin son on ayetini okuduktan sonra namaz kılmasını⁶⁶⁶, bu konuda bir dayanak olarak alınması gerektiğini, ifade etmiştir. Daha sonra da bir sufi şeyhinin, bir gün bir gece ya da bir ay dinlenmeden tefekkür etmesini, şer'e uygun olmayan, sünnetlere devam etmeyen ve doğrudan uzak bir yol olduğu şeklinde eleştirmiştir⁶⁶⁷.

2. **“Onlar: (وَالَّذِينَ يَقُولُونَ رَبَّنَا هَبْ لَنَا مِنْ أَزْوَاجِنَا وَذُرِّيَّاتِنَا فُرَّةَ أَعْيُنٍ وَاجْعَلْنَا لِلْمُتَّقِينَ إِمَامًا) “Ey Rabbimiz, bize eşlerimizden ve çocuklarımızdan gözümüzü aydınlatacak nesiller bağışla. Bizi, sakınanların önderi kıl” derler”** (Furkan 25/74) ayetinin **“وَاجْعَلْنَا لِلْمُتَّقِينَ إِمَامًا” / Bizi, sakınanların önderi kıl** kısmını tefsir ederken şu görüşten yararlanmıştı:

“Sufi şeyhi olan Ebu'l-Kasım el-Kuşeyri, **“الامامة/önderlik”** dua iledir, iddia ile değildir” dedi”. Daha sonra İbnü'l-Arabi, bu görüşe şöyle şu şekilde açıklık getirir: “Önderlik, Allah'ın bahsettiği muvaffakiyet, kolaylık ve ihsanı iledir, herkesin kendisinin olduğunu iddia ettiği şey ile değildir”⁶⁶⁸.

⁶⁶⁶ el-Beyhaki, Ebu Bekir Ahmed b. Hüseyin b. Ali, **es-Sünenü's-Suğra**, (Thk. Muhammed Ziyaurrehman el-Azabi), Mektebetü'd-Dar, Medine, 1410/1989, Salat, I, 476, h.n.: 835.

⁶⁶⁷ İbnü'l-Arabi, **Ahkamü'l-Kur'an**, II, 353-354.

⁶⁶⁸ İbnü'l-Arabi, **Ahkamü'l-Kur'an**, III, 456.

İKİNCİ BÖLÜM

İBNÜ'L-ARABİ'NİN AHKAM AYETLERİNE YAKLAŞIMI

I- AHKAM AYETLERİNİN SAYISI

Alimlerin hemen hemen her zaman ahkam ayetlerinin sayısı konusunda değişik fikirler öne sürmüşlerdir. Zira bir ölçüde, Kur'an'da yer alan ahkam ayetlerinin sayısını belirlemek, müfessirin ilmi kudret ve kabiliyetine bağlıdır. Ahkam ayetlerini de, içinde ahkâmın bulunduğu açıkça görülen ayetler ve doğrudan doğruya bir hüküm ifade etmeyip, istinbat yoluyla hüküm çıkarılabilen ayetler şeklinde ikiye ayrılmıştır. Gazali (ö. 505/1111) ve Fahreddin er-Razi (ö. 606/1210) ahkam ayetlerinin sayısını 500 olarak tespit ederken bazıları bu sayıyı 800 üzerine çıkarmış bazıları da 200'e kadar indirmiştir⁶⁶⁹.

Ahkam ayetlerinin sayısı, konularına göre şu şekilde de tasnif edilmiştir⁶⁷⁰:

Namaz, oruç vb. ibadet hükümleri	: 140
Evlenme, boşanma, veraset vb. ahval-i şahsiye:	70
Alışveriş, kira, ortaklık vb. borçlar hukuku	: 70
Ceza hukuku	: 30
Usul hukuku	: 13
Anayasa hukuku	: 10
Devletler hukuku	: 25
İktisadi, mali hukuk	: 10

Görüldüğü gibi toplam 368 sayısını bulan ayetler, bu gün kullanılan modern hukukun bütün dallarıyla ilgili hükümleri kapsamış durumdadır⁶⁷¹.

İbnü'l-Arabi, Kur'an-ı Kerim'deki 106 sureyi ele almaktadır. Kamer, Hakka, Naziat, Tekvir, İnfitar, Karia, Hümeze ve Kafirun surelerine ise yer vermemiştir.

⁶⁶⁹ ez-Zerkeşi, **a.g.e.**, II, 161; Bedreddin Çetiner, “**Ahkâmü'l-Kur'ân**”, D.İ.A., İstanbul, 1988, I, 551.

⁶⁷⁰ Hallaf, **a.g.e.**, s. 176-177; Cerrahoğlu, **Tefsir Tarihi**, II, 47.

⁶⁷¹ Cerrahoğlu, **Tefsir Tarihi**, II, 47.

Necm, Fil, İhlas, Felak ve Nas surelerinde herhangi bir ayet belirtmeden genel olarak bu sureleri tefsir etmiştir. Müfessir, surenin tefsirine başlamadan önce surede tefsir edeceği ayet sayısını belirterek onları numaralandırmıştır. Bu şekilde ayetleri belirtmesinin yanında bazen mesele başlığı, bazen de konu içerisinde, tefsir ettiği suredeki başka bir ayeti ele alarak tefsir etmiştir. Ayrıca Bakara 11. ayet olarak numaralandırdığı, Araf suresi 22. ayet; Araf suresi 23. ayet şeklinde numaralandırdığı da Ahzab suresi 10 ve 11. ayetlerdir. Müfessirin bu tutumu, ayetler arasındaki konu birliğini sağlayarak tekrarı engelleme amacıyla olduğunu ifade edebiliriz. Bazen ard arda birbiriyle ilişkili olan ayetler arasında da konu bütünlüğünü sağlamak için bunları tek ayet şeklinde, bazen de bir ayeti, içerdiği konulara göre ayırıp farklı farklı numaralandırarak tefsir etmiştir. Tekrarlar atılıp tek ayet şeklinde ifade edilen ayetler de ayrı ayrı sayıldığında İbnü'l-Arabi'nin tefsir ettiği ayet sayısı yaklaşık 968'dir. Ancak bunların tamamından hüküm çıkardığını söyleyemeyiz.

Yapılan bir araştırmaya göre İbnü'l-Arabi, Ahkamü'l-Kur'an'ında Kur'an-ı Kerim'deki 108 sureyi ele almış ve bu surelerdeki 852 ahkam ayetini tefsir etmiştir. Ayrıca Kamer, Hakka, Tekvir, İnfitar, Hümeze ve Kafirun surelerine yer vermemiştir⁶⁷².

İbnü'l-Arabi'nin Ahkamü'l-Kur'an'ında tefsir ettiği ayetleri tablo halinde şu şekilde gösterebiliriz:

Sıra No	Ayet No	Sıra No	Ayet No
Fatiha Suresi		Bakara Suresi	
1	Besmele	6	3
2	1	7	3
3	5	8	3
4	6	9	8
5	7	10	22

⁶⁷² Osman Eskicioğlu, **a.g.md.**, a.g.e., I, 554.

Sıra No	Ayet No	Sıra No	Ayet No
11	29	34	161
12	25	35	173
13	27	36	177
14	34	37	178
15	35	38	180-182
16	43	39	183-184
17	59	40	185
18	67	41	187
19	102	42	188
20	104	43	189
21	114	44	190
22	115	45	191-192
23	124	46	193
24	125	47	194
25	125	48	195
26	142	49	196
27	143	50	197
28	143	51	198
29	144	52	199
30	148	53	200
31	154	54	203
32	158	55	204
33	159	56	207

Sıra No	Ayet No	Sıra No	Ayet No
57	215	80	238
58	216	81	239
59	217	82	243
60	217	83	244
61	219	84	245
62	219	85	249
63	220	86	256
64	221	87	267
65	222	88	271
66	223	89	272
67	224	90	273
68	225	91	275
69	226	92	280
70	228	93	282
71	229	94	283
72	230	95	286
73	231	Al-i İmran Suresi	
74	232	96	21
75	233	97	23
76	234	98	28
77	235	99	28
78	236	100	35-36
79	237	101	39

Sıra No	Ayet No	Sıra No	Ayet No
102	44	124	3
103	61	125	4
104	75	126	5
105	77	127	6
106	79-80	128	7
107	92	129	8
108	93	130	9
109	96-97	131	11
110	97	132	12
111	103	133	15
112	104	134	16
113	106	135	19
114	113	136	20
115	118	137	21
116	125	138	22
117	159	139	23
118	161	140	24
119	180	141	25
120	191	142	25
121	200	143	25
Nisa Suresi		144	29-30
122	1	145	32
123	2	146	33

Sıra No	Ayet No	Sıra No	Ayet No
147	34	170	105
148	35	171	114
149	36	172	119
150	37	173	127
151	38	174	128
152	43	175	129
153	58	176	135
154	59	177	141
155	60	178	142
156	66	179	148
157	69	180	161
158	71	181	171
159	74	182	172
160	75	183	176
161	78	Maide Suresi	
162	84	184	1
163	85	185	2
164	86	186	3
165	88-90	187	4
166	92-93	188	5
167	94	189	6
168	101	190	8
169	102	191	12

Sıra No	Ayet No	Sıra No	Ayet No
192	20	215	104
193	31-32	216	105
194	32	217	106-108
195	33-34	En'am Suresi	
196	38	218	59
197	41-44	219	68
198	45	220	83
199	49	221	90
200	51	222	99
201	58	223	108
202	77	224	109
203	87	225	121
204	89	226	136-140
205	90	227	136-140
206	91-92	228	136-140
207	93	229	141
208	94	230	145
209	95	231	146
210	96	232	150
211	97	233	152
212	100	234	162-163
213	101-102	235	164
214	103		

Sıra No	Ayet No	Sıra No	Ayet No
Araf Suresi		259	199
236	2	260	204
237	3	261	205
239	22	262	206
240	31	Enfal Suresi	
241	32	263	1
242	32	264	7
243	33	265	15-16
244	55	266	17
245	59	267	20-21
246	80	268	24
247	85	269	25
248	124	270	29
249	138	271	30
250	142	272	38
251	145	273	39-40
252	150	274	41
253	157	275	45-46
254	163	276	57
255	172	277	58
256	180	278	60
257	185	279	61
258	189-190	280	65-66

Sıra No	Ayet No	Sıra No	Ayet No
281	67	303	34
282	68	304	35
283	70-71	305	36
284	72	306	36
285	73	307	37
286	74	308	38
287	75	309	39
Tevbe Suresi		310	40
288	1	311	41
289	2	312	58
290	3	313	60
291	4	314	65
292	5	315	73
293	6	316	74
294	12	317	75-77
295	18	318	84
296	23	319	91-92
297	24	320	94
298	25	321	97
299	28	322	100
300	29	323	103
301	30	324	104
302	31	325	107

Sıra No	Ayet No	Sıra No	Ayet No
326	108	347	61
327	109	348	69
328	111-112	349	87
329	113-114	350	113
330	117	351	114
331	118	352	118-119
332	119	Yusuf Suresi	
333	120-121	353	5
334	122	354	16-17
335	123	355	18
336	124	356	19
337	127	357	20
338	128	358	21
Yunus Suresi		359	22
339	22	360	26-27
340	10	361	33
341	32	362	41
342	59	363	42
343	64	364	43
344	87	365	54-55
Hud Suresi		366	67
345	15	367	70
346	25-48	368	72

Sıra No	Ayet No	Sıra No	Ayet No
369	74-76	389	80
370	81	390	85
371	84	391	87
372	88	392	98
373	100	Nahl Suresi	
Ra'd Suresi		393	5
374	8	394	6
375	15	395	7
376	20	396	8
377	35	397	14
378	43	398	16
İbrahim Suresi		399	66
379	5	400	67
380	13	401	68-69
381	24-25	402	72
382	37	403	75
Hicr Suresi		404	80
383	22	405	81
384	24	406	90
385	59-60	407	91
386	71	408	98
387	72	409	106
388	75	410	116

Sıra No	Ayet No	Sıra No	Ayet No
411	120	433	110
412	124	Kehf Suresi	
413	126	434	7
İsra Suresi		435	19-20
414	1	436	23-24
415	16	437	25-26
416	18-19	438	39
417	23-24	439	46
418	26-28	440	60
419	29	441	61
420	31	442	62
421	33	443	63
422	34-35	444	66
423	36	445	67
424	37-39	446	69
425	44	447	73
426	64	448	76
427	66	449	77
428	70	450	79
429	78	451	82
430	79	452	94
431	85	453	103-104
432	101		

Sıra No	Ayet No	Sıra No	Ayet No
Meryem Suresi		473	29
454	2-3	474	30
455	5	475	32-33
456	12	476	34-35
457	20	477	36
458	93	478	37
459	96	479	39
Ta-Ha Suresi		480	40
460	12	481	52-54
461	14	482	77
462	17-18	483	78
463	43-45	Mü'minun Suresi	
464	115	484	2
465	130	485	5
Enbiya Suresi		486	8
466	63	487	9
467	78-79	488	18
Hac Suresi		489	50
468	5	490	51
469	25	491	60-61
470	26	492	67
471	27	493	96
472	28	494	97-98

Sıra No	Ayet No	Sıra No	Ayet No
Nur Suresi		517	55
495	1	518	58
496	2	519	59
497	3	520	60
498	4	521	61
499	6	522	62
500	11	523	63
501	12	Furkan Suresi	
502	13	524	7
503	17	525	47
504	19	526	48
505	22	527	54
506	27	528	58
507	28	529	62
508	29	530	63
509	30	531	67
510	31	532	72
511	32	533	73
512	33	534	74
513	35	Şuara Suresi	
514	36	535	63
515	48	536	84
516	53	537	89

Sıra No	Ayet No	Sıra No	Ayet No
538	130	559	15
539	214	560	23
540	224-227	561	25-26
Neml Suresi		562	27-28
541	16	563	55
542	16	564	77
543	17	Ankebut Suresi	
544	18	565	8
545	19	566	28
546	20	567	45
547	21	568	46
548	22	Rum Suresi	
549	23	569	4
550	27	570	17
551	28-30	571	39
552	32	Lokman Suresi	
553	35	572	6
554	38-40	573	12
555	49	574	18
556	91	575	19
Kasas Suresi		576	14
557	10	Secde Suresi	
558	8	577	16

Sıra No	Ayet No	Sıra No	Ayet No
578	11	600	55
579	18	601	56
Ahzab Suresi		602	59
580	4	603	69
581	5	604	72
582	6	Sebe' Suresi	
583	9	605	10
584	10-11	606	13
585	28-29	607	39
586	30	Fatır Suresi	
587	31	608	10
588	32-33	609	12
589	34	Yasin Suresi	
590	36	610	1
591	37	611	12
592	37	612	69
593	45-46	613	78
594	49	Saffat Suresi	
595	50	614	102
596	51	615	106
597	52	Sad Suresi	
598	53	616	18-19
599	54	617	20

Sıra No	Ayet No	Sıra No	Ayet No
618	21-22	638	33
619	23	639	34
620	24	640	37-38
621	26	641	44
622	28	Şura Suresi	
623	31	642	13
624	33	643	20
625	35	644	32
626	44	645	38
627	69	646	39
628	86	647	42
Zümer Suresi		648	49-50
629	2	Zuhruf Suresi	
630	10	649	12-13
631	17	650	14
632	65	651	28
Mümin Suresi		652	33
633	28	653	44
634	79-80	654	71
635	79-80	655	86
Fussilet Suresi		Duhan Suresi	
636	16	656	3
637	30	657	23

Sıra No	Ayet No	Sıra No	Ayet No
658	43-44	676	9
Casiye suresi		677	11
659	14	678	12
660	18	679	13
661	21	Kaf Suresi	
Ahkaf Suresi		680	39-40
662	4	Zariyat Suresi	
663	15	681	17
664	20	682	18
Muhammed Suresi		683	19
665	4	Tur Suresi	
666	33	684	21
667	35	685	48-49
Fetih Suresi		Necm Suresi	
668	16	Rahman Suresi	
669	17	686	20
670	25	Vakıa Suresi	
671	27	687	79
672	29	Hadid Suresi	
Hucurat Suresi		688	3
673	1	689	10
674	2	690	19
675	6	691	27

Sıra No	Ayet No	Sıra No	Ayet No
Mücadele Suresi		712	8
692	1-3	713	10
693	8	714	11
694	11	715	12
695	12	Saff Suresi	
696	22	716	2
Haşr Suresi		717	4
697	2	Cum'a Suresi	
698	2	718	9
699	4	719	11
700	5	Münafikun Suresi	
701	6	720	1
702	7	721	2
703	7	722	10
704	7	Teğabun Suresi	
705	9	723	9
706	10	724	11
707	14	725	14
708	20	726	15
Mümtehhine Suresi		727	16
709	1	Talak Suresi	
710	4	728	1
711	6	729	2

Sıra No	Ayet No	Sıra No	Ayet No
730	4	747	18
731	6	Müzemmil Suresi	
732	6-7	748	1-2
Tahrim Suresi		749	5
733	1	750	6
734	6	751	7
735	9	752	8
Mülk Suresi		753	10
736	15	754	20
Kalem Suresi		Müddesir Suresi	
737	1	755	1
738	9	756	3
739	16	757	4
Mearic Suresi		758	6
740	13	Kıyamet Suresi	
741	22-23	759	14-15
742	24	760	16
Nuh Suresi		761	37-38
743	13	762	39
744	26	İnsan Suresi	
745	28	763	1
Cin Suresi		764	2
746	1-12	765	7

Sıra No	Ayet No	Sıra No	Ayet No
766	8	783	6-7
767	25	Tarık Suresi	
768	26	784	5-6
Mürselat Suresi		785	9
769	25	786	13-14
770	32	A'la Suresi	
771	48	787	6
Nebe' Suresi		788	14
772	10	789	15
773	15-16	790	18-19
Abese Suresi		Gaşiye Suresi	
774	1	791	21-22
775	13-14	Fecr Suresi	
Mutaffifin Suresi		792	1
776	1	793	2
777	3	794	3
778	6	795	4
İnşikak Suresi		796	6-7
779	16	Beled Suresi	
780	21	797	1
Büruc Suresi		798	2
781	3	799	11
782	4		

Sıra No	Ayet No	Sıra No	Ayet No
Şems Suresi		817	9-10
800	15	818	19
Leyl Suresi		Kadr Suresi	
801	3	819	1
802	5-15	820	3
Duha Suresi		821	5
803	1	Beyyine Suresi	
804	10	822	1
805	11	823	2
İnşirah Suresi		824	5
806	1	Zilzal Suresi	
807	4	825	7-8
808	7	Adiyat Suresi	
Tin Suresi		826	1
809	1	827	6
810	3	828	8
811	4	Tekasür Suresi	
812	5	829	1
813	8	830	8
Alak Suresi		Asr Suresi	
814	1	831	1
815	2	Fil Suresi	
816	4		

Sıra No	Ayet No	Sıra No	Ayet No
Kureyş Suresi		837	2
832	2	Nasr Suresi	
Maun Suresi		838	3
833	5	Tebbet Suresi	
834	6-7	839	1
835	7	İhlas Suresi	
Kevser Suresi		Felak ve Nas Sureleri	
836	1		

II- AHKAM AYETLERİNE YAKLAŞIMI

A) Ahkam Ayetlerini Açıklamadaki Tutumu

1) Ayetlerden Hüküm Çıkarmada Kıraatin Rolü

İbnü'l-Arabi, farklı okuyuşlara tefsirinde yer verirken bunlardan kaynaklanan muhtelif fıkhi sonuçları zikretmiştir.

Örnekler:

1. (اذِنَ لِلَّذِينَ يُقَاتِلُونَ بِأَنَّهُمْ ظَلِمُوا وَإِنَّ اللَّهَ عَلَىٰ نَصْرِهِمْ لَقَدِيرٌ) “Haksızlığa uğramaları sebebiyle saldırıya uğrayan mü’minlere savaş izni verilmiştir ve Allah’ın kesinlikle onlara yardım etmeye gücü yeter” (Hac 22/39). Müfessir bu ayetteki, “يُقَاتِلُونَ/savaşıyorlar” kelimesinin “ت/te”nin esre ve fetha okunması hususunda şunları ifade etmiştir:

“ت”nin fethalı okunmasında, savaşın sebebini izah vardır. Nitekim müşrikler, Hz. Peygamber’e (s.a.v.) ve mü’minlere eziyet etmek istiyorlar ve onlara kötü muamele ediyorlardı. Nefesi kesilinceye kadar onu boğmaya çalıştılar. Hz. Ebu Bekir bunu fark etti ve (...أَتَقْتُلُونَ رَجُلًا أَنْ يَقُولَ رَبِّيَ اللَّهُ...) “Rabbim Allah’tır diyen bir adamı mı öldüreceksiniz!” (Mümin 40/28) dedi. Ashabına da onun vefat ettiği haberi ulaşmıştı. Ebu Cehil, Ammar b. Yasir’in annesi olan Sümeyye’yi öldürmüş,

Bilal de işkenceye maruz kalmıştı. Bütün bunlardan sonra savaşta galibiyeti Müslümanlar elde etmiştir”. Bu açıklamadan sonra müfessir kendi görüşünü şöyle dile getirir: “Bence “ت”nin esre ile okunması daha kuvvetli bir görüştür. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.v.), müşriklerin kendilerine yaptıkları eziyetlerin ardından, onları affetmesi sebebiyle Allah Teala, Medine döneminde, onlara savaş izni vermiştir.”⁶⁷³.

2. (سُورَةُ أَنْزَلْنَاهَا وَفَرَضْنَاهَا وَأَنْزَلْنَا فِيهَا آيَاتٍ بَيِّنَاتٍ لَّعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ) “Bu, indirdiğimiz ve hükümlerini farz kıldığımız bir suredir. Bu surede öğüt alalım diye apaçık ayetler indirdik” (Nur 24/1). Müfessir, bu ayetteki “فَرَضْنَاهَا/onu farz kıldık” kelimesi hakkında şu değerlendirmeye yer vermiştir:

“فَرَضْنَاهَا” kelimesindeki “ر/ra” hafifletilerek okunursa manası belirli ve takdir edilmiş olarak, onu gerekli kıldık demektir. Şeddeli okunduğu takdirde iki manaya gelir: İlki farz kıldık, ikincisi de çoğaltma manasındadır”. Daha sonra “Bu sahihtir, buna itiraz edilemez” şeklinde müfessir, tercihini belirtmiştir.”⁶⁷⁴.

2) Nahivden Yararlanması

İbnü’l-Arabi, nahivden yararlanarak ayetteki hükme açıklık getirmiştir.

Örnekler:

1. يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا قُمْتُمْ إِلَى الصَّلَاةِ فَاغْسِلُوا وُجُوهَكُمْ وَأَيْدِيَكُمْ إِلَى الْمَرَافِقِ وَامْسَحُوا بِرُءُوسِكُمْ وَأَرْجُلَكُمْ إِلَى الْكَعْبَيْنِ وَإِنْ كُنْتُمْ جُنُبًا فَاطَّهَّرُوا وَإِنْ كُنْتُمْ مَرْضَى أَوْ عَلَى سَفَرٍ أَوْ جَاءَ أَحَدٌ مِّنْكُم مِّنَ الْغَائِطِ أَوْ لَامَسْتُمُ النِّسَاءَ فَلَمْ تَجِدُوا مَاءً فَتَيَمَّمُوا صَعِيدًا طَيِّبًا فَامْسَحُوا بِوُجُوْهِكُمْ وَأَيْدِيكُمْ مِنْهُ مَا يُرِيدُ اللَّهُ (لِيَجْعَلَ عَلَيْكُمْ مِنْ حَرَجٍ وَلَكِنْ يُرِيدُ لِيُطَهِّرَكُمْ وَلِيُتِمَّ نِعْمَتَهُ عَلَيْكُمْ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ) “Ey inananlar, namaza kalktığınızda, yüzlerinizi yıkayınız ve dirseklere kadar ellerinizi de. Başlarınızı mesh ediniz ve topuklara kadar ayaklarınızı da. Eğer cünüpseniz gusletmek suretiyle temizleniniz. Eğer hasta ve yolcu iseniz yahut biriniz tuvaletten çıkmış veyahut da kadınlarla ilişkiye girmiş de su bulamamışsanız temiz bir toprakla teyemmüm edip, yüzlerinizi ve ellerinizi mesh ediniz. Allah size zorluk çıkarmak istemiyor. Fakat sizi temizlemek ve şükredesiniz diye üzerinize olan nimetini tamamlamak istiyor” (Maide 5/6) ayetinde müfessir, “فاغسلوا /yıkayın” kelimesinden hareketle abdeste hangi uzuvla başlanacağı meselesini şu şekilde değerlendirir:

⁶⁷³ İbnü’l-Arabi, *Ahkamü’l-Kur’an*, III, 300.

⁶⁷⁴ İbnü’l-Arabi, *Ahkamü’l-Kur’an*, III, 333.

“ف/fe” harfî, sebep ve bağlantıyı gerektiren harf olup takip manasındadır. “ف” harfî, fiili, şart koşulana bağlayan şartın cevabıdır ve fiil onun cevabı ya da cezası olur. Bu konuda ihtilaf yoktur. Fakat, Şafii ve onun görüşünü benimseyen bazı alimlerimiz, abdestte tertibin vucubu konusunda “Bu anlatımda, abdeste yüzle başlanması gerektiğine dair bir delil vardır. Çünkü “ف” harfî, şartın cezası ve cevabıdır” dediler. Abdestte bir tertibin olmadığını savunan diğerleri “Eğer şartın cevabının bir tek manası olursa bu görüş doğrudur. Fakat tamamı, cevap ve ceza olduğunda, hangisiyle başlanacağı bilinmez”. Daha sonra müfessir, bu görüşü şu şekilde değerlendirir: “Bu görüş abartılıdır ve kesin değildir. Allah ayette abdeste yüzle başladı ve diğerlerini ona atfetti. Sahih olan görüş “Allah’ın başladığı şeyle başlamak gerekir ki, o da yüzdür” denilmesidir”⁶⁷⁵.

2. İbnü’l-Arabi, yukarıda zikrettiğimiz Maide suresinin, 6. ayetindeki “فَامْسَحُوا بِوُجُوْهِكُمْ وَأَيْدِيكُمْ مِنْهُ” yüzlerinizi ve ellerinizi mesh ediniz” kısmıyla alakalı alimlerin görüşlerini vererek açıklar. İmam Şafii ayetteki “مِنْهُ /minhu” kelimesi teyemmümde toprağın, yüz ve iki ele ulaşması gerektiğini ifade eder. Bu da teyemmümün taşla değil de toprağa yapılmasını zorunlu kılar. Müfessir ise, Maliki mezhebi alimlerinin görüşünü verir. Onlara göre “مِنْهُ” kelimesi, iki elle toprağa vurulması gerektiğini ifade eder. Bu olmasaydı, ayette iki elle yere vurulmasına işaret edildikten sonra ellerin ve yüzün toprağa vurulması caiz olacağından, Kur’an’ın zahiri terk edileceğini ifade ederler. Bu nedenle “مِنْهُ” sözü, ibadet amacıyla elleri yere vurarak teyemmüme başlanmasını, sonra da ellerle, yüzün ve ellerin (dirseklere kadar) mesh edilmesini vurgular⁶⁷⁶.

İbnü’l-Arabi burada kendi alimlerini destekleyerek onların bu görüşünü, İmam-ı Şafii’nin görüşüne karşılık bir cevap niteliğinde aktarmıştır.

3) Nasih-Mensuh

Nesh sözlükte, ortadan kaldırmak, değiştirmek, yok etmek gibi anlamlara gelmektedir⁶⁷⁷. Terim olarak ise, şer’i bir hükmü, muahhar tarihli bir nasla

⁶⁷⁵ İbnü’l-Arabi, **Ahkamü’l-Kur’an**, II, 52.

⁶⁷⁶ İbnü’l-Arabi, **Ahkamü’l-Kur’an**, II, 80.

⁶⁷⁷ el-Halil b. Ahmed, Ebu Abdurrahman el-Ferahidi, **Kitabü’l-Ayn**, (Thk. Mehdi el-Mahzumi, İbrahim es-Sarai), Müessesetü’l-A’lami, Beyrut, 1408/1988, IV, 201; el-Ezheri, Ebu Mansur Muhammed b. Ahmed, **Tehzibü’l-Lüğa**, (Thk. Abdüsselam Serhan), ed-Darü’l-Mısriyye, el-Kahire, trs., VII, 181-182; er-Rağıb el-İsfahani, Ebü’l-Kasım b. Muhammed, **el-Müfredat fi Ğaribi’l-**

değiştirmektedir⁶⁷⁸. Müfessir ve fakihler anlam açısından çelişkili gibi görünen ayetleri uzlaştıramayınca böyle bir teori geliştirmişlerdir. Bazı alimler bu görüşü tasvip etmeyerek bunlarla tartışmaya girmiş, bazıları da bunun yerine “tahsis”i yerleştirerek onlara muhalefet etmiştir⁶⁷⁹. İbnü’l-Arabi’nin “Nesh, hiçbir suretle birleşmesi mümkün olmayan ve her açıdan çelişkili olan iki söz arasında gerçekleşir”⁶⁸⁰ şeklindeki ifadesiyle neshi kabul edip tefsirinde yer yer bu konuda örnekler görmek mümkündür. Ayrıca, onun konuyla ilgili *en-Nasih ve’l-Mensuh* adında bir eseri mevcuttur.

İbnü’l-Arabi’nin tefsirinde, nesh konusunu şu üç başlık altında değerlendirebiliriz:

a) Mensuh Olduğunu Kabul Ettiği Ayetler

Müfessir, bazen ayetin mensuh olduğuna dair görüşleri kabul etmiş ve yaklaşık yirmi üç ayette, neshin olduğunu kabul etmiştir.

Örnekler:

1. **أَيَّاماً مَّعْدُودَاتٍ فَمَنْ كَانَ مِنْكُمْ مَّرِيضاً أَوْ عَلَى سَفَرٍ فَعِدَّةٌ مِنْ أَيَّامٍ أُخَرَ وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ فِدْيَةٌ (طَعَامُ مَسْكِينٍ فَمَنْ تَطَوَّعَ خَيْراً فَهُوَ خَيْرٌ لَهُ وَأَنْ تَصُومُوا خَيْرٌ لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ)** “O sayılı günlerde oruç tutunuz. Kim hasta olur veya yolculukta bulunursa, tutamadığı günler sayısınca diğer günlerde orucunu tutsun. Orucu ancak güçlülükle tutabilenler bunun yerine, bir yoksulu doyuracak miktarda fidye versinler. Kim kendiliğinden fidye miktarını artırırorsa bu kendisi için daha iyi olur. Eğer bilerseniz, bu durumlarda oruç tutmanız sizin için daha hayırlıdır” (Bakara 2/184). Müfessir, bu ayetin mansuh olduğuna dair İbn Ömer ve Seleme’nin görüşünü destekleyerek bunun (شَهْرُ رَمَضَانَ الَّذِي أُنْزِلَ فِيهِ الْقُرْآنُ هُدًى لِّلنَّاسِ وَبَيِّنَاتٍ مِّنَ الْهُدَى وَالْفُرْقَانِ فَمَنْ) (شهد منكم الشهر فليصمه ومن كان مريضاً أو على سفر فعدة من أيام أخر) “Ramazan ayı, insanları yanlış yola gitmekten kurtarıcı ve doğru yolu gösterip, hakkı batıldan ayıran delilleri açıklayıcı olan Kur’an’ın indirildiği aydır. Sizden kim bu aya ulaşırsa onu oruç tutarak geçirsin. Kim de bu ayda hasta olur ya da yolculukta

Kur’an, (Thk. Muhammed Seyyid Keylani), Matbaatü Mustafa el-Babi, el-Kahire, 1381/1961, s. 490; ez-Zebidi, **a.g.e.**, VI, 282.

⁶⁷⁸ ez-Zerkani, Muhammed Abdulazim, **Menahilü’l-İrfan fi Ulumi’l-Kur’an**, Daru İhyai’l-Kütübi’l-Arabiyye, Kahire, H. 1372, II, 72.

⁶⁷⁹ Demirci, **Tefsir Usulü ve Tarihi**, 157.

⁶⁸⁰ İbnü’l-Arabi, **Ahkamü’l-Kur’an**, I, 457.

bulunursa tutamadığı günler sayısınca diğer günlerde orucunu tutsun” (Bakara 2/185) ayetiyle nesh edildiğini ifade etmiştir⁶⁸¹.

فَاتَّقُوا اللَّهَ مَا اسْتَطَعْتُمْ وَأَطِيعُوا وَأَنْفِقُوا خَيْرًا لِّأَنْفُسِكُمْ وَمَنْ يُوقِ شَحْ نَفْسِهِ فَأُولَئِكَ هُمْ (2).
(المُقْلِحُونَ) “Gücünüz yettiğinde Allah’ın emirlerine karşı gelmekten sakının, dinleyin, itaat edin, kendiniz için hayır yapın. Kimler nefsinin aşırı cimriliğinden korunurlarsa, işte onlar kurtuluşa erenlerdir” (Teğabun 64/16) ayeti hakkında İbnü’l-Arabi şu görüşü destek mahiyetinde zikreder:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ حَقَّ تَقَاتِهِ وَلَا تَمُوتُنَّ إِلَّا وَأَنْتُمْ () “Ey inananlar, Allah’ın buyruklarına karşı gelmekten gereği gibi sakının ve ancak müslümanlar olarak can verin” (Al-i İmran 3/102) ayeti nazil olduğunda bazıları ayakları şişinceye ve alınları yaranıncaya kadar ibadet ettiler. Sonra Allah (فَاتَّقُوا اللَّهَ مَا اسْتَطَعْتُمْ ...) ayetini indirerek bu ayeti nesh etti⁶⁸².

b) Mensuh Olduğunu Tartıştığı Ayetler

İbnü’l-Arabi, bazen ayetin mensuh olduğuna dair görüşleri kabul etmesine rağmen bazen de buna muhalefet ederek onun muhkem olduğunu iddia etmiştir. Genel olarak muhkem olduğunu iddia ettiği ayetlerin sayısı da otuz birdir.

Örnekler:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لِيَسْتَأْذِنَكُمْ الَّذِينَ مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ وَالَّذِينَ لَمْ يَبْلُغُوا الْحُلُمَ مِنْكُمْ ثَلَاثَ مَرَّاتٍ مِنْ قَبْلِ (1).
“Ey inananlar, (صَلَاةَ الْفَجْرِ وَحِينَ تَضَعُونَ ثِيَابَكُمْ مِنَ الظَّهْرِ وَمِنْ بَعْدِ صَلَاةِ الْعِشَاءِ ثَلَاثًا...) hizmetçileriniz ve ergenlik çağına ulaşmış çocuklarınız, üç vakit; sabah namazından önce, öğle uykusunda elbiselerinizi çıkardığınızda ve yatsı namazından sonra izin almadan yanınıza girmesinler...” (Nur 24/58) ayetiyle ilgili müfessir, “هل الآية محكمة او منسوخة/Bu ayet muhkem midir yoksa mensuh mudur?” başlığı altında bu konuyu şöyle değerlendirmiştir:

“İbn Ömer, ayetin muhkem olduğunu söyler. Yani ayet, özellikle erkekler hakkındadır. İbn Abbas ise “Bunun hükmü kalkmıştır” der. İkrime, Irak ehlinden bir grubun bu ayeti okuyarak İbn Abbas’a şu soruyu sorduklarını rivayet eder: “Ey İbn Abbas, hiç kimsenin yerine getirmediği, bizim de emrettiğimiz şeyi bize emreden bu

⁶⁸¹ İbnü’l-Arabi, *Ahkamü’l-Kur’an*, I, 113.

⁶⁸² İbnü’l-Arabi, *Ahkamü’l-Kur’an*, IV, 268.

ayet hakkında ne düşünüyorsun?”. Bunun üzerine İbn Abbas’a şöyle cevap verir: “Allah bütün müslümanlara merhamet eder ve örtünmeyi sever. İnsanların evlerinde örtünmelerine gerek yoktur. Belki adam ailesinin yanındayken içeriye hizmetçisi, erkek çocuğu ya da adamın yetim kızı girer. Allah, giyinik olmadığınız bu üç durumda (ayette belirtilen) izin istenmesini emretmiştir. Allah hayrı ve örtünmeyi onlara getirmiştir. Hiç kimsenin de onunla amel ettiğini görmedim”. Bu görüşlerin ardından İbnü’l-Arabi, neshi gerektiren ayetlerin çatışması ve takdim tehir şartlarının burada mevcut olmaması sebebiyle, İbn Abbas’ın ayetin mensuh olduğuna dair görüşünün zayıf olduğu kanaatindedir⁶⁸³.

فَإِذَا لَقِيتُمُ الَّذِينَ كَفَرُوا فَضَرْبَ الرِّقَابِ حَتَّىٰ إِذَا أَثْبَثْتُمُوهُمْ فَشُدُّوا الْوَتَأَقَ فِيمَا مَنَّا بَعْدُ وَإِمَّا فِدَاءً (2. حَتَّىٰ تَضَعَ الْحَرْبُ أَوْزَارَهَا ذَلِكَ وَلَوْ يَشَاءُ اللَّهُ لَتُنصَرَ مِنْهُمْ وَلَكِنْ لِّيَبْلُوَ بَعْضَكُمْ بِبَعْضٍ وَالَّذِينَ قُتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَلَن يُضِلَّ أَعْمَالُهُمْ) “İnkâr edenlerle savaşta karşılaştığınızda, hemen boyunlarını vurun. Onları yendiğinizde de sıkıca bağlayın. Savaş sona erdiğinde ya bir lutuf olarak karşılıksız, ya da fidye alarak salıverin. Allah dileseydi, onlara galip gelirdi. Kiminizi kiminizle denemek için böyle yaptı. Allah yolunda öldürülenlerin yaptıkları hiçbir işi allah asla boşa çıkarmayacaktır”(Muhammed 47/4) ayetin mensuh olup olmadığı konusunda İbnü’l-Arabi, insanların ihtilafına şöyle değinir:

“Denildi ki, bu ayet (فَاقْتُلُوا الْمُشْرِكِينَ حَيْثُ وَجَدْتُمُوهُمْ...) “... o müşrikleri bulduğunuz yerde öldürün...” (Tevbe 9/5) ayeti ile nesh edilmiştir. Bu görüş Süddî’ye aittir. İkinci görüşe göre “Bu ayet mensuhtur, puta tapanlar hakkındadır. Ayrıca denildi ki, mutlak suretle muhkemdir. Bu görüş de Dahhak’a aittir. Üçüncü görüş ise “Kuvvetlenmenin ardındandır, muhkemdir”. Bunu söyleyen Said b. Cübeyr’dir. Onun delili de (مَا كَانَ لِنَبِيٍّ أَنْ يَكُونَ لَهُ أَسْرَىٰ حَتَّىٰ يُثْخِنَ فِي الْأَرْضِ...) “Hiçbir peygambere yeryüzünde iyice güçleninceye kadar esir almak uygun değildir...” (Enfal 8/67) ayetidir”. Bu görüşlerin ardından müfessir “Doğru olan, savaşma emriyle ilgili muhkem ayet olmasıdır” diyerek meseleye açıklık getirir⁶⁸⁴.

⁶⁸³ İbnü’l-Arabi, *Ahkamü’l-Kur’an*, III, 414.

⁶⁸⁴ İbnü’l-Arabi, *Ahkamü’l-Kur’an*, IV, 131.

c) Nesh Değil De Tahsisin Olduğunu Kabul Ettiği Ayetler

İbnü'l-Arabi, bazen de ayette nesh değil de tahsisin olduğunu iddia etmiştir. Müfessirin, ayetlerde tahsisin olduğunu ifade ettiği ayetlerin sayısı yaklaşık dördüttür.

Örnekler:

1. **يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَحْلُوا شَعَائِرَ اللَّهِ وَلَا الشَّهْرَ الْحَرَامَ وَلَا الْهَدْيَ وَلَا الْقَلَائِدَ وَلَا آمِينَ الْبَيْتِ ()** “Ey inananlar, Allah’ın koyduğu dini sembollere, haram aya, kurbanlıklara ve onların gerdanlıklarına, Rablerinin lütfunu ve rızasını arzulayarak Kabe’ye gelen ziyaretçilere saygısızlık etmeyin...” (Maide 5 /2) ayetindeki “ **كَلَامُ اللَّهِ** / Kabe’ye gelen ziyaretçilere” kısmının “... o müşrikleri bulduğunuz yerde öldürün...” (Tevbe 9/5) ayeti ile nesh edildiğine dair müfessirlerin görüşünü İbnü'l-Arabi, kabul etmez ve şöyle der: “Burada nesh değil de tahsis vardır.”⁶⁸⁵.

2. **الزَّانِي لَا يَنْكِحُ إِلَّا زَانِيَةً أَوْ مُشْرِكَةً وَالزَّانِيَةُ لَا يَنْكِحُهَا إِلَّا زَانٍ أَوْ مُشْرِكٌ وَحُرِّمَ ذَلِكَ عَلَى ()** “Zina eden erkek, zina eden veya ortak koşan kadından başkasıyla evlenemez. Zina eden kadına gelince, zina eden veya ortak koşan erkekten başkası onunla evlenemez. Allah zinayı mü’minlere yasaklamıştır” (Nur 24/3) ayetinin **وَأَنْكِحُوا الْأَيَامَى مِنْكُمْ وَالصَّالِحِينَ مِنْ عِبَادِكُمْ وَإِمَائِكُمْ** () ayetinin **وَأَنْكِحُوا الْأَيَامَى مِنْكُمْ وَالصَّالِحِينَ مِنْ عِبَادِكُمْ وَإِمَائِكُمْ** () ayetinin “İçinizden bekarları, köle ve cariyelerinizden durumları uygun olanları evlendirin. Bunlar fakir olsalar da, Allah onları lütfundan zenginleştirir. Allah’ın lütfu geniştir, her şeyi bilir” (Nur 24/32) ayetiyle nesh edildiğini söyleyen Said b. Cübeyr’in görüşünü İbnü'l-Arabi, desteklemeyerek şunu ifade etmiştir: “Bu ayette nesh yoktur. O, ancak genel bir tahsistir”⁶⁸⁶.

B) Mezheplerin Görüşlerine Yer Vermesi

İbnü'l-Arabi, kendi mezhebinin dışında diğer mezheplerin görüşlerine de yer vermiştir. Alimlerin iddialarına yönelik red ve tercihlerini belirtmesinin yanı sıra hiçbir yorum yapmadan sadece nakilde bulunduğu durumlar da mevcuttur. Bu alimlerin bir ayetle ilgili farklı delillerden hareketle ortaya koydukları muhtelif hükümleri de zikretmiştir.

⁶⁸⁵ İbnü'l-Arabi, **Ahkamü'l-Kur'an**, II, 20.

⁶⁸⁶ İbnü'l-Arabi, **Ahkamü'l-Kur'an**, III, 340.

1) Maliki Mezhebine Karşı Tutumu

Maliki mezhebinden olan İbnü'l-Arabi, fıkhi meselelerle ilgili konularda kendi mezhebinin görüşlerine çokça yer vermiştir. Önceliği de İmam-ı Malik'e vermiştir. Onun görüşleriyle ilgili bazen yorum yapmış, bazen de yorum yapmaksızın rivayeti aynen nakletmek suretiyle konuya açıklık getirmiştir. Yer yer İmam-ı Malik'i övmüş ve görüşlerini diğerlerinden üstün tutmuştur⁶⁸⁷. Bazen sert eleştirilerde bulunmaksızın onun görüşüne muhalif kendi görüşünü beyan etmiş⁶⁸⁸ bazen de onun görüşü hakkında hiçbir yorum yapmadan başka bir görüşü tercih etmiştir⁶⁸⁹. Ya “**قال مالك/Malik dedi**”⁶⁹⁰ şeklinde doğrudan ya da çoğunlukla İbnü'l-Kasım, İbn Vehb ve Eşheb'den rivayetle onun görüşünü aktarmıştır⁶⁹¹. İmam-ı Malik'ten sonra kendi mezhep alimlerinin görüşlerini “**علمائنا/alimlerimiz**” şeklinde belirtmiştir. Bazen ya bir konuyu sadece onların görüşüyle açıklamak⁶⁹² ya da görüşlerini zikrettiği kişilerden kendi mezhep alimlerini tercih etmek suretiyle⁶⁹³ onları destekler. Bazen de İbnü'l-Arabi, kendi mezhep alimlerinin görüşlerine yönelik, İmam-ı Malik'e yöneltmediği “**باطل/geçersiz**”⁶⁹⁴, “**غلط/yanlış**”⁶⁹⁵ gibi eleştiriler yöneltmiştir. Ayrıca alimlerinin farklılaştıkları noktalarda “**اختلفت/almilerimiz ihtilaf etti**” şeklinde onların muhtelif görüşlerini zikrettikten sonra konuyla ilgili genelde kendi görüşünü veya tercihini vererek mevzuyu açıklamıştır⁶⁹⁶. Bunun yanı sıra “**اصحابنا/arkadaşlarımız**”⁶⁹⁷, “**بعض علمائنا/bazı alimlerimiz**”⁶⁹⁸, “**المالكية/Malikiler**”⁶⁹⁹ gibi genel ifadelerle kendi mezhebinin fikirlerine yer vermiştir.

Konuları açıklarken kendi mezhebinin görüşlerinden çokça faydalanmıştır. Bazen mezhep alimlerinin görüşleri arasında tercihte bulunmuş⁷⁰⁰, bazen de diğer

⁶⁸⁷ İbnü'l-Arabi, **Ahkamü'l-Kur'an**, III, 338; IV, 449.

⁶⁸⁸ İbnü'l-Arabi, **Ahkamü'l-Kur'an**, III, 111; IV, 216.

⁶⁸⁹ İbnü'l-Arabi, **Ahkamü'l-Kur'an**, III, 371; III, 106.

⁶⁹⁰ İbnü'l-Arabi, **Ahkamü'l-Kur'an**, I, 216; II, 94.

⁶⁹¹ İbnü'l-Arabi, **Ahkamü'l-Kur'an**, I, 144; II, 282.

⁶⁹² İbnü'l-Arabi, **Ahkamü'l-Kur'an**, II 304; III, 222.

⁶⁹³ İbnü'l-Arabi, **Ahkamü'l-Kur'an**, II, 319; III, 398.

⁶⁹⁴ İbnü'l-Arabi, **Ahkamü'l-Kur'an**, IV, 363, IV, 388.

⁶⁹⁵ İbnü'l-Arabi, **Ahkamü'l-Kur'an**, III, 441; IV, 74.

⁶⁹⁶ İbnü'l-Arabi, **Ahkamü'l-Kur'an**, I, 505; II, 70.

⁶⁹⁷ İbnü'l-Arabi, **Ahkamü'l-Kur'an**, II, 559; IV, 244.

⁶⁹⁸ İbnü'l-Arabi, **Ahkamü'l-Kur'an**, I, 76; III, 51.

⁶⁹⁹ İbnü'l-Arabi, **Ahkamü'l-Kur'an**, II, 113; III, 70.

⁷⁰⁰ İbnü'l-Arabi, **Ahkamü'l-Kur'an**, III, 40; IV, 196.

büyük mezhep imamlarına hiç değinmeden kendi mezhep ulehasının görüşleriyle iktifa etmiştir⁷⁰¹. Hatta bazen “**قال علمائنا/ alimlerimiz dedi**”⁷⁰² cümlesini mesele başlığı olarak verip, onların fikirlerinden istifade etmiştir. Yer yer de müfessir, kendi mezhep ulehasının görüşünü diğerlerinin iddialarına karşılık cevap niteliğinde vermiştir⁷⁰³.

İbnü'l-Arabi, bazen bir konu hakkında kendi mezhep alimlerinden farklı olan görüşünü açıkça sağlam delillerle beyan etmiştir. Bu da genelde, ya mezhebince açıklanan bir konuyu zikrettikten sonra yahut mezhep alimlerinin ihtilafa düştükleri bir meselenin akabinde kendi görüşünü beyan etmesi şeklinde gerçekleşmiştir⁷⁰⁴.

İbnü'l-Arabi, mezhep alimlerinin görüşlerine rağmen fikirlerini açıkça belirtmesi, diğer mezhep alimlerinin görüşlerini desteklemesi ve bazen kendi mezhep alimlerini eleştirmesi onun objektif bir bakış açısına sahip olduğunu göstermektedir.

a) Maliki Mezhebinin Görüşlerini Desteklemesi

Örnekler:

1. قَاتِلُوا الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَلَا بِالْيَوْمِ الْآخِرِ وَلَا يُحَرِّمُونَ مَا حَرَّمَ اللَّهُ وَرَسُولُهُ وَلَا يَدِينُونَ دِينَ (**Kitap verilenlerden Allah'a ve ahiret gününe inanmayanlar, Allah ve Elçisinin haram kıldıklarını haram saymayanlar ve gerçek dini kabul etmeyenlerle yenilgiyi kabul edip, kendi elleriyle cizye verinceye dek savaşın**) (Tevbe 9/29). İbnü'l-Arabi, bu ayetle ilgili olarak alimlerinin şu görüşünü yorum yapmadan vererek yararlanmışır:

“Alimlerimiz şöyle dedi: “Yaratılmışların rızkının çalışmakla olmadığını onun sadece Allah'ın taksim ettiği ve O'ndan bir lutuf olduğunu bilmeleri içindir. Bu, şu ayette açıktır (**لَحْنٌ قَسَمًا بَيْنَهُمْ مَعِيشَتُهُمْ**) “Biz onların aralarında dünya hayatındaki geçimliklerini taksim ettik...” (Zuhuruf 43/32)⁷⁰⁵.

2. وَالَّذِينَ يَرْمُونَ الْمُحْصَنَاتِ ثُمَّ لَمْ يَأْتُوا بِأَرْبَعَةِ شُهَدَاءَ فَاجْلِدُوهُمْ ثَمَانِينَ جَلْدَةً وَلَا تَقْبَلُوا لَهُمْ شَهَادَةً (**İffetli kadınlara iftira edip de ardından dört şahit getiremeyenlere seksen kırbaç cezası verin. Onların şahitliğini hiçbir zaman**

⁷⁰¹ İbnü'l-Arabi, **Ahkamü'l-Kur'an**, III, 76; IV, 282.

⁷⁰² İbnü'l-Arabi, **Ahkamü'l-Kur'an**, I, 469; III, 19.

⁷⁰³ İbnü'l-Arabi, **Ahkamü'l-Kur'an**, III, 10; IV, 281.

⁷⁰⁴ İbnü'l-Arabi, **Ahkamü'l-Kur'an**, II, 530; III, 501-502.

⁷⁰⁵ İbnü'l-Arabi, **Ahkamü'l-Kur'an**, II, 473.

kabul etmeyin. İşte böyleleri gerçekten yoldan çıkmış kimselerdir” (Nur 24/4) ayetiyle ilgili İbnü'l-Arabi şunları ifade etmiştir:

“Şahidin, şahitlik için eda şartlarından birisi, bunun aynı mecliste bulunmasıdır. Eğer farklı mekanlarda iseler şehadet gerçekleşmez. Abdülmelik: “Onların şehadetleri bir arada da olsalar, ayrı da olsalar kabul edilir” der. Malik “Onların bir arada olması ibadet hükmündedir” der. Abdülmelik, bundan kastedilen şeyin şahitliğin edası ve şahitlerin de bir arada bulunması, olduğunu söyler”. Sonra müfessir, İmam-ı Malik’in görüşüne rağmen mezhep alimlerinden olan Abdülmelik’in görüşünü daha kuvvetli bir görüş olarak niteleyerek kendi tercihini ifade etmiştir⁷⁰⁶.

b) Maliki Mezhebinin Görüşlerini Desteklememesi

Örnekler:

1. **وَلَا تُصَلِّ عَلَى أَحَدٍ مِّنْهُمْ مَّتَّ أَبَدًا وَلَا تَقُمْ عَلَى قَبْرِهِ إِنَّهُمْ كَفَرُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَمَآثُورٌ** (فَاسِقُونَ) “Onlardan ölen birisinin de asla namazını kılma ve kabri başında durma. Çünkü onlar Allah ve Elçisi’ni inkar edip, yoldan çıkmış olarak öldüler” (Tevbe 9/84). Müfessir, bu ayetin müslümanlar üzerine cenaze namazı kılınmasına dair bir delil olmadığını ve bunun kafirler üzerine cenaze namazının kılınmaması gerektiğine işaret ettiğini belirtmiştir. Kendi mezhebinden bazı arkadaşları bu ayette, kafirler üzerine namaz kılınması konusundaki nehyin, mü’minler üzerine namaz kılınması gerektiğine işaret ettiğini iddia etmişlerdir. İbnü'l-Arabi, onların vehme kapıldıklarını ifade ederek bu görüşlerini büyük bir gaflet olarak nitelemiştir. Müfessirin delili de bazı alimlerin, ancak ibadeti içeren hükümde, bir şeyin yapılması hususundaki emir onun zıddından kaçınılması gerektiğine; bir şeyden kaçınılmasını ifade eden emrin de onun zıddının yerine getirilmesine işaret ettiğine dair görüşleridir. Bu nedenle ona göre müslümanlar üzerine namazın kılınması gerektiği, kafirler üzerine kılınmamasını gerektiğine delil değildir⁷⁰⁷.

2. **(إِنَّ اللَّهَ وَمَلَائِكَتَهُ يُصَلُّونَ عَلَى النَّبِيِّ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا صَلُّوا عَلَيْهِ وَسَلِّمُوا تَسْلِيمًا)** “Gerçenden Allah ve melekleri, Peygambere salat ederler. Ey iman edenler, siz

⁷⁰⁶ İbnü'l-Arabi, **Ahkamü'l-Kur'an**, III, 343.

⁷⁰⁷ İbnü'l-Arabi, **Ahkamü'l-Kur'an**, II, 559.

de ona teslimiyetle salat ve selam edin” (Ahzab 33/56). Müfessir, bu ayeti açıklarken Hz. Peygamber’e (s.a.v.) salat ve selam konusunu ele almıştır. Daha sonra **“من آل محمد/Muhammed’in (s.a.v.) ailesi kimdir?”** sorusunu mesele başlığı şeklinde verip konuyla ilgili İmam-ı Malik’in “Bunlar, Onu izleyen müttakilerdir”; diğerlerinin de “Onun ailesidir” şeklindeki görüşlerini zikretmiştir. Ardından İbnü’l-Arabi, ikinci görüşün daha olduğunu ifade etmiştir⁷⁰⁸.

Bu örnekte görüldüğü gibi İbnü’l-Arabi, herhangi bir eleştiride bulunmaksızın İmam-ı Malik’in görüşünü tercih etmemiştir.

2) Şafii Mezhebine Karşı Tutumu

İbnü’l-Arabi, tefsirinde İmam-ı Şafii başta olmak üzere, Şafii mezhebine bağlı diğer fakihlerin görüşlerine ve delillerine sık sık yer vermiştir. Onların görüşlerini ya yorum ve tercihte bulunmadan ya da olumlu ve olumsuz eleştiriler yönelterek nakletmiş olması⁷⁰⁹ müfessirin, eleştirel bir bakış açısıyla görüşlere yaklaşıp tamamen kendi mezhebi görüşlerinin doğruluğunu ortaya çıkarma gayesi olmadığına işaret etmektedir. Fakat bazı görüşlerinden dolayı İmam-ı Malik’i sert bir şekilde eleştirmekten kaçınırken aynı tutumu İmam-ı Şafii için sergilemediğini görmekteyiz. Ayrıca, İbnü’l-Arabi’nin, Şafii mezhebi hakkında **“ان مذهبنا أولى بمذهب كل ما قال”** **الشافعي/Bizim mezhebimiz Şafii mezhebinden daha üstündür**⁷¹⁰ ve **“الشافعي أو قيل عنه أو وصف به فهو كله جزء من مالك و نغبة من بحرہ... hakkında söylenen ve onun vasfedildiği her şey, Malik’ten bir cüzdür ve onun denizinden bir yudumdur...”**⁷¹¹ diyerek kendi mezhebini diğerlerinden üstün tutması, mezheb taasubuna yöneldiğini göstermektedir.

Müfessir, zaman zaman kendi mezhep alimlerinin görüşlerini belirtmesine rağmen Şafii mezhebinin görüşlerini tercih etmiştir. İbnü’l-Arabi, her ne kadar önceliği kendi mezhebine verse de bu tutumu, onda katı bir mezhep taasubunun olmadığını göstermektedir.

⁷⁰⁸ İbnü’l-Arabi, **Ahkamü’l-Kur’an**, III, 623.

⁷⁰⁹ İbnü’l-Arabi, **Ahkamü’l-Kur’an**, II, 317; III, 623.

⁷¹⁰ İbnü’l-Arabi, **Ahkamü’l-Kur’an**, II, 30.

⁷¹¹ İbnü’l-Arabi, **Ahkamü’l-Kur’an**, I, 410-411.

a) Şafii Mezhebinin Görüşlerini Desteklemesi

Örnekler:

1. قُلْ إِنْ صَلَاتِي وَنُسُكِي وَمَحْيَايَ وَمَمَاتِي لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ لَا شَرِيكَ لَهُ وَبِذَلِكَ أُمِرْتُ وَأَنَا أَوَّلُ () (المُسْلِمِينَ)
“De ki: “Kuşkusuz namazım, kurbanım, hayatım ve ölümüm yalnız alemlerin Rabbi olan Allah’a aittir. Onun hiçbir ortağı yoktur. Ben onunla emrolundum. Ben O’na teslim olanların ilkiyim” (En’am 6/162-163). İbnü’l-Arabi, bu ayeti açıklarken “Subhaneke” duasının namazda, kıraatten önce okunması ile ilgili alimlerin görüşlerini vermiştir. İmam-ı Malik’e göre “Subhaneke” duası namazda okunmayabilir; İmam-ı Şafii’ye göre ise namazın sünnetlerindendir. Daha sonra müfessir, Şafii’nin bu görüşünün doğru olduğunu belirtmiştir⁷¹².

2. (ذَكَرُ رَحْمَةِ رَبِّكَ عَبْدَهُ زَكَرِيَّا إِذْ تَادَى رَبُّهُ نِدَاءً خَفِيًّا) “Bu, Rabbinin kulu Zekeriya’ya acımasını anlatmasıdır. Zekeriya Rabbine gizlice yalvardığı vakit” (Meryem 19/2-3). Müfessir, bu ayetten hareketle namazda okunan kunut duasının sesli ya da sessiz okunması meselesini ele almıştır. İmam-ı Malik bunu sessiz, İmam-ı Şafii de açıktan okumayı tercih etmiştir. İbnü’l-Arabi, İmam-ı Şafii’nin görüşünü destekleyerek bunun daha uygun olduğunu belirtmiştir⁷¹³.

Bu örneklerde görüldüğü gibi müfessir bazen kendi mezheb imamın görüşüne rağmen başka bir alimin görüşünü tercih etmiştir.

b) Şafii Mezhebinin Görüşlerini Desteklememesi

Örnekler:

1. وَاعْلَمُوا أَنَّمَا غَنِمْتُمْ مِنْ شَيْءٍ فَإِنَّ لِلَّهِ خُمُسَهُ وَلِلرَّسُولِ وَلِذِي الْقُرْبَىٰ وَالْيَتَامَىٰ وَالْمَسَاكِينِ وَابْنِ ()
(السَّبِيلِ) إِنْ كُنْتُمْ آمَنْتُمْ بِاللَّهِ وَمَا أُنْزِلْنَا عَلَىٰ عَبْدِنَا يَوْمَ الْفُرْقَانِ يَوْمَ التَّقَىٰ الْجَمْعَانِ وَاللَّهُ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ
“Eğer iki ordunun karşılaştığı, hakla batılın birbirinden ayrıldığı gün, Allah’a ve kulumuza indirdiğimize inanıyorsanız, biliniz ki düşmandan ele geçirdiğiniz ganimetlerin beşte biri Allah’a ve Elçisine ve ona yakınlığı olana, yetimlere, yoksullara, yolda kalmışlara aittir. Allah’ın her şeye gücü yeter” (Enfal 8/41)

⁷¹² İbnü’l-Arabi, Ahkamü’l-Kur’an, II, 299.

⁷¹³ İbnü’l-Arabi, Ahkamü’l-Kur’an, III, 246.

ayetinden hareketle müfessir, savaşa katılan çocuğun ganimet payı hakkındaki meseleyi ele almıştır. O, “عندنا/bize göre” şeklinde, çocuk eğer buluğa ermiş ve savaşılabilecek güce erişmişse pay alabileceğine dair mezhebi görüşünü zikretmiştir. Bunun yanında İmam-ı Şafii ve İmam-ı Hanefi’nin çocuğun emre muhatap olacak seviyeye ulaşmadığı ve cihad ehlinde olmadığına dair görüşünü belirtmiştir. Şafii’den bir grubun ve Maliki mezhebinden olan İbn Vehb ile İbn Hubeyb’in görüşü olan, çocuğun ancak buluğa erişmesiyle bunun gerçekleşebileceğini, belirtir. Daha sonra müfessir, herhangi bir eleştiride bulunmaksızın bu görüşü tasvip etmez. Ona göre, çocukta buluğa erişme belirtisinin bu konuda geçerli olmadığı ancak onun savaşılabileme gücüne sahip olmasıyla bunun gerçekleşebileceğini iddia etmiştir⁷¹⁴.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّمَا الْمُشْرِكُونَ نَجَسٌ فَلَا يَقْرَبُوا الْمَسْجِدَ الْحَرَامَ بَعْدَ عَامِهِمْ هَذَا وَإِنْ خِفْتُمْ (عِيْلَةً فَسَوْفَ يُغْنِيكُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ إِنْ شَاءَ إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ حَكِيمٌ) “Ey inanalar, ortak koşanlar, manen kirlenmiş kişilerdir. Artık onlar bu yıldan sonra Mescid-i Haram’a yaklaşmasınlar. Eğer bundan dolayı bir fakirlikten korkarsanız, biliniz ki, Allah dilerse sizi lütfundan zenginleştirir. Kuşkusuz Allah her şeyi bilir ve her işinde hikmet vardır” (Tevbe 9/28) ayetinin müfessir, manen kirlenmiş kişilerin mescide yaklaşmamları hususunda delil olduğunu ifade ederek insanların bu konuda çokça ihtilaf ettiğini belirtmiştir. Bu ayetteki hükmün, Mescid-i Haram’a has olduğuna ilişkin İmam-ı Şafii’nin görüşünün esnek olmadığı ve ayetin zahirine dayandığından dolayı eleştirmiştir. Hâlbuki müfessire göre, ayetin zahirinde emrin illeti belirtilmiştir ki, bu da Mescid-i Haram değil, ortak koşanların manen kirlenmiş olmalarıdır. Bunun için bu kişilerin sadece Mescid-i Haram değil diğer mescitlere de girmeleri yasaklanmıştır⁷¹⁵.

3) Hanefi Mezhebine Karşı Tutumu

İbnü’l-Arabi, İmam-ı Hanefi’nin ve Hanefi mezhebine bağlı diğer fakihlerin görüşlerine ve delillerine de yer vermiştir. Bazen yorum ve tercihte bulunmadan bazen diğer alimler arasında onların görüşlerini tercih ederek bazen de çeşitli eleştiriler yönelterek görüşlerini nakletmiştir⁷¹⁶. Bu da bize müfessirin, eleştirel bir

⁷¹⁴ İbnü’l-Arabi, *Ahkamü’l-Kur’an*, II, 411.

⁷¹⁵ İbnü’l-Arabi, *Ahkamü’l-Kur’an*, II, 469.

⁷¹⁶ İbnü’l-Arabi, *Ahkamü’l-Kur’an*, II, 149; III, 436.

bakış açısıyla onların görüşlerine yaklaştığını ve asıl amacının doğruya ulaşma olduğunu göstermektedir.

Müfessir, Ebu Hanife'ye değer vermektedir. Nitekim onun bir görüşü hakkında **“هذا فقه ضعيف لا يناسب قدره/Bu onun değerine uymayan zayıf bir anlayıştır”**⁷¹⁷ şeklinde değerlendirmede bulunmuştur. Bununla birlikte ona ve Hanefi mezhebine bağlı diğer fakihlerin görüşlerine olumsuz eleştiriler yöneltmekten de kaçınmamıştır. Yalnız İbnü'l-Arabi, kendi mezhep alimlerinin görüşlerine rağmen Hanefi mezhebinin görüşlerini tercih ettiği durumlar da mevcuttur. Bu durum da Hanefi mezhebine yönelik objektif değerlendirmelerde bulunduğunu göstermektedir.

a) Hanefi Mezhebinin Görüşlerini Desteklemesi

Örnekler:

1. (وَضَرَبَ لَنَا مَثَلًا وَتَسِيَّ خَلْقَهُ قَالَ مَنْ يُحْيِي الْعِظَامَ وَهِيَ رَمِيمٌ) “O, kendi yaratılışını unutup Bize bir örnek vererek: “Bu çürümüş kemikleri kim diriltecek!” dedi” (Yasin 36/78). Müfessire göre bu ayet, kemiklerin canlı olduğuna delilidir ve ölümle birlikte bunun necis hale geleceğini şu ayete dayanarak ifade eder: (حُرِّمَتْ عَلَيْكُمْ) **“Boğazlanmadan ölmüş hayvan size haram kılındı...”** (Maide 5/3). Ebu Hanife'nin de bu görüşte olduğunu belirtir. İmam-ı Şafii'nin kemiklerin canlı olmadığı ve dolayısıyla ölümle necis hale gelmeyeceğine ilişkin görüşünü de zikretmesinin ardından, Ebu Hanife'yle hem fikir oldukları görüşün sahih olduğunu iddia etmiştir⁷¹⁸.

2. (فَاسْجُدُوا لِلَّهِ وَاعْبُدُوا) “Haydi Allah’a secde edin ve O’na kulluk edin!” (Necm 53/62). Müfessir, Necm suresinden sadece bu ayetin secde ayeti olması meselesine yer vermiştir. İlk olarak İmam-ı Malik'in, bu ayet okunduğunda mutlaka secde edilmesi gerekmediğini belirtmesine rağmen kendisi bunu okuduğunda secde ettiğini söylemiştir. Daha sonra İbnü'l-Arabi, Ebu Hanife ile İmam-ı Şafii'nin bunun, kesin secde edilmesi gereken secde ayetlerinden olduğuna dair görüşünü vererek İmam-ı Malik'in aksine onların fikirlerini doğru bulmuştur⁷¹⁹.

⁷¹⁷ İbnü'l-Arabi, **Ahkamü'l-Kur'an**, IV, 197.

⁷¹⁸ İbnü'l-Arabi, **Ahkamü'l-Kur'an**, IV, 28.

⁷¹⁹ İbnü'l-Arabi, **Ahkamü'l-Kur'an**, IV, 172.

b) Hanefi Mezhebinin Görüşlerini Desteklememesi

Örnekler:

1. لَا تَقُمْ فِيهِ أَبَدًا لِمَسْجِدٍ أُسِّسَ عَلَى التَّقْوَى مِنْ أَوَّلِ يَوْمٍ أَحَقُّ أَنْ تَقُومَ فِيهِ رَجَالٌ يُحِبُّونَ أَنْ (يَتَطَهَّرُوا وَاللَّهُ يُحِبُّ الْمُطَهَّرِينَ) “Orada asla namaz kılma! İlk günden itibaren takva üzere yapılmış olan bir mescid içerisinde namaz kılmana daha layıktır. Orada günahlardan arınmayı seven insanlar vardır. Allah arınanları sever” (Tevbe 9/108). Müfessir bu ayetten hareketle necaset konusuna değinir. Ebu Hanife’ye göre necaset çoksa onun temizlenmesi gerekir, az ise gerekmez. Ölçütü de bir dirhemdir. Bu görüşe, pis sulara (lağam sularına) kıyasla ulaşmıştır. İbnü’l-Arabi, Ebu Hanife’ye göre takdir edilen şeyler için kıyasın geçerli olmadığı, ayrıca ruhsat üzerinden kıyas yapılamadığından dolayı pis sularla ilgili ruhsatın üzerine onun yaptığı bu kıyası geçersiz bulur⁷²⁰.

2. “Babaları: (قَالَ إِنِّي أُرِيدُ أَنْ أُنِكَحَكَ إِحْدَى ابْنَتَيَّ هَاتَيْنِ عَلَى أَنْ تَأْجُرَنِي ثَمَانِي حَجَجَ) “Sekiz yıl çalışmana karşılık bu kızlarımdan birini sana nikahlamak istiyorum...” (Kasas 28/27). İbnü’l-Arabi bu ayetten hareketle alimlerinin, nikahın ancak veli izniyle gerçekleşeceği ve bu konuda kadının hakkı olmadığına dair görüşlerini destekleyerek buna muhalif olan Ebu Hanife’nin görüşünü ise desteklemez ve şu yorumu yapar: “Şaşılacak bir şey, kadının tek başına (velisi olmadan) nikahlanması ne zaman görülmüştür”⁷²¹.

4) Hanbeli Mezhebine Karşı Tutumu

İbnü’l-Arabi, Ahmed b. Hanbel ve Hanbeli mezhebine bağlı diğer fakihlerin görüşlerini ele aldığı anda, Şafii ve Hanefi mezheplerinin görüşlerini aktarırken kullandığı metodu aynı şekilde burada da uyguladığını görmekteyiz⁷²².

Müfessir, kendi mezhebinden sonra görüşlerinden en çok faydalandığı alimler, İmam-ı Şafii ve İmam-ı Hanefi’dir. Ahmed b. Hanbel’in görüşüne ise bunlara oranla daha az yer vermiştir.

⁷²⁰ İbnü’l-Arabi, *Ahkamü’l-Kur’an*, II, 586.

⁷²¹ İbnü’l-Arabi, *Ahkamü’l-Kur’an*, III, 505.

⁷²² İbnü’l-Arabi, *Ahkamü’l-Kur’an*, III, 105; IV, 252.

Örnekler:

1. (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُونُوا قَوَّامِينَ بِالْقِسْطِ شُهَدَاءَ لِلَّهِ وَلَوْ عَلَىٰ أَنْفُسِكُمْ أَوِ الْوَالِدَيْنِ وَالْأَقْرَبِينَ...) 1.

“Ey inanalar, kendinizin anne-babalarınızın ve akrabalarınızın aleyhine de olsa Allah için adil şahitler olarak adaleti hakkıyla yerine getirin...” (Nisa 4/135) ayetinden hareketle müfessir, şahitlik hususunda alimlerin ihtilafına değinmiştir. İbn Şihab’ın, selevin bu ayete dayanarak anne-babanın çocuğu; kardeşin de kardeşi için şahitlik edebileceği sonucunu çıkardıklarına dair görüşünü nakleder. Ardından İbnü’l-Arabi, bu konuda selevin itham edilmediğini ancak daha sonra insanların birbirine olan yakınlığı ön plana çıktığı için anne-babanın çocuğu; kardeşin de kardeşi için şahitlik etmesinin caiz olmadığını belirtir. Hasan, en-Nahai, eş-Şa’bi, Şurayh, İmam-ı Malik, es-Sevri, İmam-ı Şafii ve Ahmed b. Hanbel’in anne-babanın çocuğu için şahitlik yapamayacağı görüşünde olduğunu ve bir topluluğun ise adaletli olmak şartıyla bazısının bazısına şahitlik edebileceğini iddia ettiklerini ifade eder. Müfessir, bunların ardından Ahmed b. Hanbel’in de içinde bulunduğu alimlerin görüşünü, şeriatın aslına uyduğu gerekçesiyle destekleyerek delilleriyle birlikte geniş bir şekilde ele almıştır⁷²³.

2. (إِنَّمَا الصَّدَقَاتُ لِلْفُقَرَاءِ وَالْمَسْكِينِ وَالْعَامِلِينَ عَلَيْهَا وَالْمُؤَلَّفَةِ قُلُوبُهُمْ وَفِي الرِّقَابِ وَالْغَارِمِينَ وَفِي) 2.
(سَبِيلَ اللَّهِ وَابْنِ السَّبِيلِ فَرِيضَةً مِّنَ اللَّهِ وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ) **“Sadakalar yalnız, fakirlere, düşkünlere, onları toplamakla görevli olanlara, kalpleri ısıdırılacak olanlara, hürriyetlerine kavuşmak isteyen köle ve esirler, borçlulara, Allah yollunda çalışanlara ve yolda kalmışlara Allah’tan bir farz olarak verilir. Allah her şeyi bilmektedir ve her işinde hikmet vardır”** (Tevbe 9/60) ayetindeki **“وَفِي سَبِيلِ اللَّهِ”** /Allah yolunda” hakkında İbnü’l-Arabi, İmam-ı Malik’in, Allah’ın birçok yolu olmakla birlikte burada kastedilenin gazve; Ahmed b. Hanbel ile İshak’ın ise, haccın kastedildiğine ilişkin görüşünü de zikrettikten sonra orta yolu tutan bir tarzda, Allah yolunun gazveyle birlikte hac olduğunu ifade ederek görüşünü belirtmiştir⁷²⁴.

C) Ahkam İstinbatındaki Metodu

Kur’an’dan hüküm çıkarma, sağlam bir icthad melekesi ve tecrübesine bağlıdır. Nitekim Kur’an’da yer alan hükümlerden bazıları herkesin anlayabileceği,

⁷²³ İbnü’l-Arabi, **Ahkamü’l-Kur’an**, I, 637-638.

⁷²⁴ İbnü’l-Arabi, **Ahkamü’l-Kur’an**, II, 533.

bazıları da ancak ehil kişilerin kavrayabileceği bir şekildedir⁷²⁵. İbnü'l-Arabi, Allah'ın yapılmasını istediği hükümleri açıklamak, insanlara bildirmek gayesiyle, mevcut görüşleri ele almıştır. Bunu yanında, konuyla ilgili kendisinin ayetten çıkardığı hükümleri de aktarmıştır. Böylelikle haiz olduğu müctehidlik vasfını ortaya koymuştur. Müfessir, emrin açık olduğu ayetlerin dışında muhtelif manaları içeren ayetten hüküm çıkarırken, çeşitli delillere dayanmıştır. Bunları da şu şekilde değerlendirmek mümkündür:

1) Ayetlerden Yararlanması

İbnü'l-Arabi, asli kaynak olan Kur'an'dan çokça istifade etmiştir. Başta ahkam istinbatı olmak üzere, ya alimlerin görüşlerine karşılık kendi fikirlerini savunurken⁷²⁶, yahut bir görüşü diğerlerine tercih eder⁷²⁷ veya eleştirirken⁷²⁸ bir ayeti delil olarak kullanmıştır.

Örnekler:

1. أَحَلَّ لَكُمْ الطَّيِّبَاتُ وَمَا عَلَّمْتُمْ مِنَ الْجَوَارِحِ مُكَلِّبِينَ تُعَلِّمُونَهُنَّ مِمَّا عَلَّمَكُمُ اللَّهُ فَكُلُوا مِمَّا أَمْسَكْنَ عَلَيْكُمْ وَادْكُرُوا اسْمَ اللَّهِ عَلَيْهِ وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ سَرِيعُ الْحِسَابِ الْيَوْمَ أَحَلَّ لَكُمْ الطَّيِّبَاتُ وَطَعَلُمُ الَّذِينَ أَوْثُوا... (الكتاب...) “Bütün temiz yiyecekler ve Allah’ın size öğrettiği bilgilerle eğittiğiniz av köpeklerinin yasakladıkları size helal kılındı. Artık onların yakaladıklarından yiyiniz ve onları ava saldıgınızda Allah’ın ismini anınız. Allah’tan korkunuz. Kuşkusuz Allah hesabı çabuk görendir. Bugün size temiz yiyecekler helal kılınmıştır. Kendilerine kitap verilenlerin yiyecekleri size, sizin yiyecekleriniz de onlara helaldir” (Maide 5/4-5). Müfessir, bu ayetlerin avlanma ve ehli kitabın yiyeceklerinin helalliği konusunda kesin bir delil olduğunu ifade etmiştir. Şüphe ve çelişkiyi kaldırmak için Allah Teala’nın bunu tekrar ettiğini belirtmiştir. Daha sonra İbnü'l-Arabi, bu ayetten hareketle bir meseleye değinir. Boynunu bükerek tavuğu öldürdükten sonra pişiren bir hristiyanın yaptığı bu yemekten bir şey yenilip yenilmeyeceği sorusuna müfessir, yenilebilir cevabını vermiştir. Ona göre bu yemek ehli kitabın, haham ve rahiplerin yemeğidir ve her ne kadar bizde hayvanın

⁷²⁵ (هُوَ الَّذِي أَنْزَلَ عَلَيْكَ الْكِتَابَ مِنْهُ آيَاتٌ مُحْكَمَاتٌ هُنَّ أُمُّ الْكِتَابِ وَأُخَرُ مُتَشَابِهَاتٌ ...) “Bu Kitab’ı sana indiren O’dur. Bu Kitab’da manası açık olan (muhkem) ayetler vardır. Bunlar Kitab’ın aslıdır. Bunların dışında çeşitli anlamlara gelen (müteşabih) ayetler de vardır...” (Al-i İmran 3/7).

⁷²⁶ İbnü'l-Arabi, *Ahkamü'l-Kur'an*, II, 128; III, 104.

⁷²⁷ İbnü'l-Arabi, *Ahkamü'l-Kur'an*, III, 498; IV, 93.

⁷²⁸ İbnü'l-Arabi, *Ahkamü'l-Kur'an*, II, 126; IV, 276.

boğazlanması gerekiyorsa da bu ayet, mutlak manada onların yemeğini helal kılmıştır. Ancak, Allah'ın onları yalanladığı şeyler dışında dinlerinde rivayet edilenlerin tamamının bize helal olduğunu da ifade etmiştir⁷²⁹.

2. (فَإِذَا بَلَغَ الْأُنثَىٰ أَجَلَهُنَّ فَأَمْسِكُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ أَوْ فَارِقُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ...) **“Kadınlar iddet sürelerinin sonuna ulaştıklarında, ya onlarla evliliğinizi güzel bir şekilde sürdürün ya da güzel bir şekilde ayrılınız...”** (Talak 65/2). Müfessir, bu ayetin iddetin sona ermesi hususunda, kadının sözünün geçerli olması gerektiğini ifade etmiştir. Dayanağı da şu ayettir: (وَلَا يَحِلُّ لَهُنَّ أَنْ يَكْتُمْنَ مَا خَلَقَ اللَّهُ فِي أَرْحَامِهِنَّ) **“Allah'ın onların rahimlerinde yarattığını gizlemeleri kendilerine helal değildir...”** (Bakara 2/228)⁷³⁰.

2) Sünnetten Yararlanması

İbnü'l-Arabi'nin ikinci olarak en çok yararlandığı kaynak sünnettir. Ayeti kullandığı gibi sünneti de, hem ayetlerden hüküm çıkarmada, hem desteklediği⁷³¹ veya eleştirdiği⁷³² fikir hususunda, hem de kendi görüşünü savunmasında⁷³³ delil olarak kullanmıştır.

Örnekler:

1. لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَنْ تَبْتَغُوا فَضْلًا مِّن رَّبِّكُمْ فَإِذَا أَفَضْتُمْ مِّنْ عَرَفَاتٍ فَاذْكُرُوا اللَّهَ عِنْدَ الْمَشْعَرِ) (الْحَرَامِ وَادْكُرُواهُ كَمَا هَدَاكُمْ وَإِنْ كُنْتُمْ مِّنْ قَبْلِهِ لَمَنِ الضَّالِّينَ) **“Hac esnasında Rabbinizden bir bağış olarak ticaret yapmanızda bir günah yoktur. Arafat'tan akın akın indiğinizde Meş'ar-ı Haram'da Allah'ı anın. O'nu size size gösterdiği şekilde anın. Halbuki, bundan önce sizler yanlış yolda idiniz”** (Bakara 2/198) ayetindeki **“ فَاذْكُرُوا اللَّهَ /Allah'ı anın”** kısmını müfessir, hiçbir yorum yapmadan yedinci meselede, şu hadisi aktararak açılmıştır:

“Cabir b. Abdillâh'ın, Sahih'te rivayet ettiğine göre: “Peygamber (s.a.v.) Arafat'ta güneş batıncaya kadar durduktan sonra oradan uzaklaştı ve Müzdelife'ye geldi. Bir tek ezanla orada akşam ve yatsı namazlarını birleştirerek kıldı. Sonra Peygamber (s.a.v.) fecrin doğuşuna kadar yattı. Sabah vakti belirginleşince Sabah

⁷²⁹ İbnü'l-Arabi, **Ahkamü'l-Kur'an**, II, 44-45.

⁷³⁰ İbnü'l-Arabi, **Ahkamü'l-Kur'an**, IV, 280.

⁷³¹ İbnü'l-Arabi, **Ahkamü'l-Kur'an**, II, 156; III, 125.

⁷³² İbnü'l-Arabi, **Ahkamü'l-Kur'an**, III, 446; IV, 253.

⁷³³ İbnü'l-Arabi, **Ahkamü'l-Kur'an**, III, 29; IV, 100.

namazını kıldı. Devesi Kusva'ya bindi ve Meş'ar-ı Haram'a geldi. Kibleye yöneldi ve ardından dua etti, tekbir ve tehlil getirdi. Gün iyice ağarınca kadar orada durmaya devam etti. Sonra güneş doğmadan önce oradan ayrıldı⁷³⁴.

2. يُطَافُ عَلَيْهِمْ بِصِحَافٍ مِّنْ ذَهَبٍ وَأَكْوَابٍ وَفِيهَا مَا تَشْتَهِيهِ النَّفْسُ وَتَلَذُّ النَّاعِثُ وَأَنْتُمْ فِيهَا (خَالِدُونَ)
“Onlara altın tepsiler ve kadehler dolaştırılır. Orada nefislerin arzuladığı ve gözlerinin hoşlandığı şeyler vardır. Siz orada sonsuza dek kalacaksınız” (Zuhuruf 43/71) ayetinden hareketle İbnü'l-Arabi, altın ve ipeğin kullanımının haram veya helal, ayrıca hangi durumlarda helal olduğuna ilişkin alimlerin görüşünü zikrettikten sonra kendine göre sahih olan görüşü belirtmiştir. Daha sonra “Şu ikisi (altın-ipek) ümmetin erkeklerine haram kadınlara ise helaldir” hadisine dayanarak altın ve ipek kullanımının erkek için caiz olmadığına dair kendi görüşünü ifade etmiştir⁷³⁵.

3) Sahabe Söz ve Fiillerinden Yararlanması

Üçüncü olarak İbnü'l-Arabi'nin en çok yararlandığı kaynak ise sahabe söz ve fiilleridir. Kur'an ve sünneti kullanmasındaki yöntemi burada da görmek mümkündür. Bazen çeşitli görüşleri eleştirmek⁷³⁶ bazen de hüküm çıkarmada bunlardan istifade etmiştir.

Örnekler:

1. الزَّانِيَةُ وَالزَّانِي فَاجْلِدُوا كُلَّ وَاحِدٍ مِّنْهُمَا مِئَةَ جَلْدَةٍ وَلَا تَأْخُذْكُمْ بِهِمَا رَأْفَةٌ فِي دِينِ اللَّهِ إِنْ كُنْتُمْ تُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَلَيَشْهَدُ عَذَابُهُمَا طَائِفَةٌ مِّنَ الْمُؤْمِنِينَ
“Zina eden kadın ve erkekten her birine yüz kırbaç cezası veriniz. Allah'ın emrini uygulamada eğer Allah'a ve ahiret gününe inanıyorsanız, o ikisine acımayın onların cezalarının uygulanması esnasında inananlardan bir grup da hazır bulunsun” (Nur 24/2). Müfessir, bu ayeti tefsir ederken, ramazan ayında Hz. Ömer'e sarhoş olarak getirilen kimseye, seksen kırbaç içki cezasını, ayın hürmetine saygısızlık ettiği için de yirmi kırbaç ceza uygulamasından, cezalandırmaların, suçların ağırlığı ve kutsala saygısızlığa göre oluştuğu sonucunu çıkarmıştır⁷³⁷.

⁷³⁴ İbnü'l-Arabi, **Ahkamü'l-Kur'an**, I, 194.

⁷³⁵ İbnü'l-Arabi, **Ahkamü'l-Kur'an**, IV, 115.

⁷³⁶ İbnü'l-Arabi, **Ahkamü'l-Kur'an**, II, 197; III, 567.

⁷³⁷ İbnü'l-Arabi, **Ahkamü'l-Kur'an**, III, 335.

(وَالسَّارِقُ وَالسَّارِقَةُ فَاقْطَعُوا أَيْدِيَهُمَا جَزَاءً بِمَا كَسَبَا نَكَالًا مِّنَ اللَّهِ وَاللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ) 2.

“Hırsızlık eden erkek ve kadının, yaptıklarının bir karşılığı ve Allah’tan bir ceza olarak ellerini kesin. Allah’ın her şeye gücü yeter ve her işinde hikmet vardır” (Maide 5/38) ayetinden hareketle müfessir, kölenin efendisinin; efendisinin de kölesinden mal çaldığında, ayetteki hükmün nasıl uygulanacağına dair sahabenin icmasından şu şekilde yararlanmıştır:

“Kesinlikle eli kesilmez. Çünkü köle ve mal, efendisinin. Hiç kimsenin eli, kölesinin malını aldığı için kesilmez. Çünkü kendi malını almış olur. Sahabenin icması ve halifenin şu sözüne göre “Çocuğunuz (köleniz) malınızı çaldı”, ancak köle çaldığında, bu el kesme cezası düşer”⁷³⁸.

4) Diğer Hüküm Kaynaklarından Yararlanması

Müctehidler, hükmünü Kur’an ve sünnette bulamadıkları bir meselede icma, istihsan⁷³⁹, kıyas⁷⁴⁰, Medinelilerin uygulaması⁷⁴¹, mesalih-i mürsele⁷⁴², örf-adet, seddü zerayi’⁷⁴³ ve şer’u men kablena (öncekilerin yasaları) gibi kaynakları kullanarak onunla ilgili hükmü ortaya çıkarmaya çalışmışlardır.

İbnü’l-Arabi, Kur’an’da ve hadiste hükmü bulunmayan bir hususta icthad ve mezhebince muteber olan: “Medinelilerin uygulaması⁷⁴⁴, kıyas⁷⁴⁵, icma, istihsan⁷⁴⁶, örf-adet, mesalih-i mürsele⁷⁴⁷, seddü zerayi’⁷⁴⁸ ve şer’u men kablena”dan yararlanmıştır. Bunlar arasında en çok istifade ettiği kaynaklar ise şer’u men kablena, örf-adet ve icmadır. Diğerlerini müfessir, genelde konunun o kaynağın kapsamında olduğuna yönelik değerlendirmelerini içermektedir.

⁷³⁸ İbnü’l-Arabi, **Ahkamü’l-Kur’an**, II, 110.

⁷³⁹ İstihsan, müctehidin daha kuvvetli gördüğü bir sebepten dolayı bir meselede, benzerlerine verilen hükümlerden başka bir hükme geçmesidir. (Mehmet Şener, **İslâm Hukunda Örf**, İzmir, 1987, s. 54; Muhammed Ebu Zehra, **İslam Hukuku Metodolojisi**, (Çev. Abdulkadir Şener), Ankara, 2000, 225).

⁷⁴⁰ Kıyas, Hakkında nass bulunmayan bir meselenin hükmünü –aralarında ortak illet sebebiyle- hakkında nass bulunan bir meselenin hükmüyle ortaya koymaktır. (Mehmet Şener, **a.g.e.**, s. 43).

⁷⁴¹ Medinelilerin uygulaması, Medine’de bulunan ehil kimselerin üzerinde icma ettikleri uygulamadır. (Ebu Zehra, **Mezhepler Tarihi**, s. 416).

⁷⁴² Mesali-i mürsele, Allah’ın hakkında hüküm belirtmediği ve muteber olup-olmadığına dair şer’i bir delil bulunmayan maslahattır. (Mehmet Şener, **a.g.e.**, s. 66).

⁷⁴³ Seddü zerayi’, harama götüren yolları kapamaktır. (Mehmet Şener, **a.g.e.**, s. 73).

⁷⁴⁴ İbnü’l-Arabi, **Ahkamü’l-Kur’an**, II, 367; IV, 369.

⁷⁴⁵ İbnü’l-Arabi, **Ahkamü’l-Kur’an**, III, 343-344; IV, 201.

⁷⁴⁶ İbnü’l-Arabi, **Ahkamü’l-Kur’an**, II, 278-279.

⁷⁴⁷ İbnü’l-Arabi, **Ahkamü’l-Kur’an**, II, 208; III, 393.

⁷⁴⁸ İbnü’l-Arabi, **Ahkamü’l-Kur’an**, II, 331; III, 296.

a) İcma

İcma, Hz. Peygamber'den (s.a.v.) sonraki bir çağda ameli bir meselenin şer'i hükmü hakkında, İslam müctehitlerinin birleşmesi⁷⁴⁹, şeklinde tanımlanmaktadır. Müfessir bu kaynaktan çokça istifade etmiştir.

Örnekler:

1. فِيهِ آيَاتٌ بَيِّنَاتٌ مَّقَامُ إِبْرَاهِيمَ وَمَنْ دَخَلَهُ كَانَ آمِنًا وَلِلَّهِ عَلَى النَّاسِ حُجُّ الْبَيْتِ مَنِ اسْتَطَاعَ إِلَيْهِ)
(سَبِيلًا وَمَنْ كَفَرَ فَإِنَّ اللَّهَ غَنِيٌّ عَنِ الْعَالَمِينَ) “Orada, apaçık deliller, İbrahim’in makamı vardır. Kim oraya girerse güven içinde olur. Hac yapma imkanı olan insanların Allah için Kabe’yi ziyaret etmeleri farzdır. Kim bunu kabul etmezse, bilsin ki, Allah hiçbir şeye muhtaç değildir” (Al-i İmran 3/97) ayetinden hareketle müfessir, yolculuk için yeterince azığı olmayanın hacca gitmesi gerekmediği ve parası bulunmayan bir kimseye, hac için yabancı tarafından hibe edilen paranın kabul edilmemesi gerektiği icma ile sabit olduğunu belirtir⁷⁵⁰.

2. يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لِيَبْلُوَكُمُ اللَّهُ بِشَيْءٍ مِّنَ الصَّيْدِ تَنَالَهُ أَيْدِيكُمْ وَرِمَاحُكُمْ لِيَعْلَمَ اللَّهُ مَن يَخَافُهُ)
(بِالْغَيْبِ فَمَن اِعْتَدَىٰ بَعْدَ ذَلِكَ فَعَلَهُ عَذَابٌ أَلِيمٌ) “Ey inananlar, Allah, kimsenin görmediği bir yerde, kendisinden kimlerin korktuğunu bilmek için ellerinizle ve silahlarınızla avlayabileceğiniz avlar konusunda, kesinlikle sizi sınava tabi tutacaktır. Kim avlanmakla ilgili hükümler bildirildikten sonra aşırıya kaçarsa bilsin ki, onun için acıklı bir azap vardır” (Maide 5/94) ayetinden hareketle müfessir, bir mecusunin avının yenilip yenilmeyeceği meselesine değinmiştir. İcma ile bunun yenilmeyeceğini aktarır. Daha sonra bu görüşün şu ayetin kapsamına girdiğini belirterek: (وَلَا تَأْكُلُوا مِمَّا لَمْ يُذَكَّرْ اسْمُ اللَّهِ عَلَيْهِ...) “Allah’ın ismi anılmadan kesilen hayvanlardan yemeyiniz...” (En’am 6/121) mecusunin de yeme-içme, oturma gibi bütün fiillerini, Allah’ı anmaksızın gerçekleştirdiğini ifade ederek bu icmayı desteklemiştir⁷⁵¹.

⁷⁴⁹ Hallaf, a.g.e., s. 191; Karaman, a.g.e., s. 72; Mehmet Şener, a.g.e., s. 34; Muhammed Ebu Zehra, **İslam Hukuku**, s.173.

⁷⁵⁰ İbnü’l-Arabi, **Ahkamü’l-Kur’an**, I, 380.

⁷⁵¹ İbnü’l-Arabi, **Ahkamü’l-Kur’an**, II, 172.

b) Örf-Adet

Örf ve adet kelimeleri, İslam hukukunda aynı manada kullanılmış⁷⁵² ve insanların muamelat bakımından sürekli yaptıkları ve hayatında uymak mecburiyetinde olduğu, söz veya fiiller, şeklinde tanımlanmıştır⁷⁵³. İbnü'l-Arabi, örf ve adete önem vermiş, sık sık da bunu kullanmıştır. Nitekim kendisi de “Bize göre örf, şeriatın asıllarından bir asıl ve deliller arasında bir delildir”⁷⁵⁴, “Örf-adet, kendisiyle hükme varılan, şeriatın asıllarındandır”⁷⁵⁵ şeklinde bu konudaki görüşlerini belirtmektedir. Ayrıca müfessir, ayetteki hükme binaen, İslam’la birlikte kaldırılan veya değiştirilen Arap-cahiliye adetlerine de değinmiştir.

Örnekler:

1. وَأَتُوا الْيَتَامَىٰ أَمْوَالَهُمْ وَلَا تَتَبَدَّلُوا الْخَيْرَ بِالْطَّيِّبِ وَلَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَهُمْ إِلَىٰ أَمْوَالِكُمْ إِنَّهُ كَانَ حُوبًا (كَبِيرًا) **“Yetimlere mallarını veriniz. Kötüyü iyi ile değiştirmeyiniz. Onların mallarını kendi mallarınıza katıp yemeyiniz. Çünkü bu büyük bir günahtır”** (Nisa 4/2) ayetindeki “ وَلَا تَتَبَدَّلُوا الْخَيْرَ بِالْطَّيِّبِ / Kötüyü iyi ile değiştirmeyiniz” kısmını tefsir ederken İbnü'l-Arabi, cahiliye adetini belirterek şu şekilde açıklamıştır:

“Cahiliye dönemindekiler, dinlerinin yokluğu sebebiyle yetimin malı konusunda çekinmiyorlardı. Yetimin malını alıyor ve kendi mallarıyla değiştiriyorlardı. Bunu da şöyle diyerek yapıyorlardı: “İsme isim, başa baş”. Mesela, kendilerinin yüz zayıf koyununu, yetimin yüz sağlıklı, kuvvetli koyunuyla değiştirerek, “Yüze yüz” diyorlardı. Allah Teala, bu ayetle bu uygulamayı nehyetti”⁷⁵⁶.

2. لِيُنْفِقَ ذُو سَعَةٍ مِّن سَعَتِهِ وَمَن قَدَرَ عَلَيْهِ رِزْقُهُ فْلْيُنْفِقْ مِمَّا آتَاهُ اللَّهُ لَا يُكْفِ اللَّهُ نَفْسًا إِلَّا مَا آتَاهَا () **“Varlıklı kişi kendi gücüne göre nafaka versin. Dar gelirli de Allah’ın kendine verdiklerinden gücüne göre nafaka versin. Allah hiçbir nefse altından kalkamayacağı bir sorumluluk yüklemes. Allah, her zorluktan sonra bir kolaylık yaratacaktır”** (Talak 65/7) ayetinden hareketle müfessir, infakın miktarı konusunu şu şekilde ele almıştır:

⁷⁵² Şener, a.g.e., s. 105.

⁷⁵³ Şener, a.g.e., s. 104; Ebu Zehra, *İslam Hukuku*, s. 234.

⁷⁵⁴ İbnü'l-Arabi, *Ahkamü'l-Kur'an*, III, 500.

⁷⁵⁵ İbnü'l-Arabi, *Ahkamü'l-Kur'an*, IV, 288.

⁷⁵⁶ İbnü'l-Arabi, *Ahkamü'l-Kur'an*, I, 403.

“Bu konuda şer’i bir takdir mevcut değildir. Allah, onu adete devretmiştir ki, adet de Allah’ın üzerine hüküm bina ettiği ve helalle haramı onunla belirlediği geleneksel bir delildir. Burada olduğu gibi, Allah Teala şu ayetle (فَكَفَّارَتُهُ إِطْعَامُ عَشْرَةِ (مَسَاكِينَ مِنْ أَوْسَطِ مَا تُطْعَمُونَ أَهْلِيكُمْ أَوْ كِسْوَتُهُمْ ...Böyle bir yemin kefareti, ailenize yedirdiğiniz normal yiyeceğinizden on fakiri doyurmak veya giydirmek...” (Maide 5/89) kefaret konusunu da adete devretmiştir⁷⁵⁷.

c) Şer'u Men Kablena

Bizden öncekilerin şeriatı demek olan şer'u men kablenanın mahiyeti, İslam'dan önce geçmiş olan milletlere, Allah'ın, peygamberler göndermek suretiyle tebliğini istediği hükümlerdir. Bu şeriatler, birçok noktada farklılık arz ettiği için bizim açımızdan huccet olup olmayacağı tartışma konusu olmuştur. İslam'dan önceki dinlerin şeriatlarındaki hükümler şu dört grupta değerlendirilmiştir: “İslam dininin açıkça nesh ettiği hükümler; İslam dininin açıkça kabul ettiği hükümler; Kur'an ve sünnette zikri geçmeyen ve fakihlerin de müslümanlar için şer'i bir değer taşımadığı konusunda ittifak ettiği hükümler; Kur'an ve sünnette zikri geçip kabulü ve reddi hususunda hiçbir şey söylenmemiş hükümler”. Bu dördüncü maddenin ihtiva ettiği hükümler konusunda alimler arasında ihtilaf vardır ki, bu da, şer'u men kablenanın kapsamına girenlerdir⁷⁵⁸. Hanefilerin cumhuru, Malikilerle ve Şafilere bazıları önce kişilerin şeriatlerinin bizim için şer'i delil olabileceği ve onunla amel etmenin vacib olduğunu ifade etmişlerdir⁷⁵⁹. İbnü'l-Arabi de bu görüştedir. Nitekim tefsirinin birçok yerinde bunun kendi mezhebinde delil olduğunu belirtmiş⁷⁶⁰ ve bundan çokça istifade etmiştir.

İbnü'l-Arabi, kıssalardan hüküm çıkarmıştır⁷⁶¹. Kanaatimizce bunun sebebi, içerisinde kıssa, emsal gibi hususları ihtiva eden ayetlerden dolayı olarak hüküm çıkartılması⁷⁶² ve müfessirin, şer'u men kablenayı, hüküm çıkarmada delil olarak kullanmasıdır.

⁷⁵⁷ İbnü'l-Arabi, **Ahkamü'l-Kur'an**, IV, 289.

⁷⁵⁸ Hallaf, **a.g.e.**, s. 245; Şener, **a.g.e.**, s. 89-91; Ebu Zehra, **İslam Hukuku**, s. 262; Güngör, **Cassâs ve Ahkâmu'l-Kur'ân**, 124-125.

⁷⁵⁹ Hallaf, **a.g.e.**, s. 245; Şener, **a.g.e.**, s. 91.

⁷⁶⁰ İbnü'l-Arabi, **Ahkamü'l-Kur'an**, I, 355; II, 324.

⁷⁶¹ İbnü'l-Arabî, *Ahkamü'l-Kur'an*, III, 52-53; III, 494-495.

⁷⁶² Çetiner, **a.g.md.**, a.g.e., I, 551.

Örnekler:

1. مِنْ أَجْلِ ذَلِكَ كَتَبْنَا عَلَى بَنِي إِسْرَائِيلَ أَنَّهُ مَنْ قَتَلَ نَفْسًا بِغَيْرِ نَفْسٍ أَوْ فَسَادٍ فِي الْأَرْضِ فَكَأَنَّمَا قَتَلَ النَّاسَ جَمِيعًا وَمَنْ أَحْيَاهَا فَكَأَنَّمَا أَحْيَا النَّاسَ جَمِيعًا وَلَقَدْ جَاءَتْهُمْ رُسُلُنَا بِالْبَيِّنَاتِ ثُمَّ إِنَّ كَثِيرًا مِّنْهُمْ بَعْدَ ذَلِكَ فِي الْأَرْضِ لَمُسْرِفُونَ (الأرض 17) “Bundan dolayı Biz İsrail oğullarına şunu yazdık: “Kim bir cana kıymamış, ya da yeryüzünde bozgunculuk yapmamış birisini haksız yere öldürürse, sanki bütün insanları öldürmüş gibidir. Kim de bir canı kurtarırsa, o da, sanki bütün insanları kurtarmış gibidir. Elçilerimiz onlara bu tür apaçık deliller getirdiler. Sonra, yine de onlardan birçoğu bunun ardından da yeryüzünde aşırıklarını sürdürdüler” (Maide 5/32) ayeti hakkında müfessir şu açıklamayı yapmıştır:

“Bizden öncekilerin yasaları (şer’u men kablena), bizim için de geçerli bir yasadır. Allah, bunu bize bildirdi ve ona uymamızı emretti”⁷⁶³.

2. (قَدْ كَانَتْ لَكُمْ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ فِي إِبْرَاهِيمَ وَالَّذِينَ مَعَهُ...) “İbrahim ve onunla birlikte olanlarda, sizin için gerçekten güzel bir örnek vardır...” (Mümtehdine 60/4) ayetini müfessir şöyle tefsir etmiştir:

“Bu ayet, İbrahim’in (a.s.) uygulamasında, onu örnek alınmasına dair nassdır ve Allah ile Rasulünün onlar hakkında bildirdiğini içeren şer’u men kablenanın, bizim için de geçerli olduğunu doğrular”⁷⁶⁴.

⁷⁶³ İbnü’l-Arabi, *Ahkamü’l-Kur’an*, II, 89.

⁷⁶⁴ İbnü’l-Arabi, *Ahkamü’l-Kur’an*, IV, 227.

SONUÇ

Maliki mezhebinin tanınmış fakihlerinden olan İbnü'l-Arabi, 468/1076 yılında Endülüs'ün İşbiliye şehrinde dünyaya gelmiştir. Hem eğitim hem de siyasi yönünün bulunduğu bir aileye mensup olan İbnü'l-Arabi, ilk eğitimini babası ve dayısından alarak ilim yolunu tercih etmiştir. Ardından Endülüs'teki değerli alimlerden ders görüp başta İslami ilimler olmak üzere pozitif ilimlerde de kendini geliştirmiştir.

Devrin siyasi kargaşasından uzaklaşarak babasıyla birlikte hac farızasını yerine getirmek için çıktıkları yolculukta babasının da desteğiyle ilmi faaliyetlerine devam etmiştir. Bağdat'taki Nizamiye medresesine devam ederek Şafii, Hanefi ve Hanbeli mezheplerine mensup birçok ilim adamıyla görüşüp çoğundan ders ya da icazet almıştır. Bu seyahatin ardından önemli bir ilmi birikimle ülkesine dönen İbnü'l-Arabi, allame, Endülüs ulemasının ve imamlarının sonuncusu olarak nitelendirilip hayatı boyunca bu sıfatlarına layık olacak derecede ilim ve irşad faaliyetlerinde bulunmuştur. Ayrıca bilgisi ve muhakeme gücünden dolayı bir dönem kadılık yapmıştır. Müfessirimiz söz sahibi olduğu tefsir, hadis, fıkıh, Arap dili ve edebiyatı gibi birçok alanda önemli eserler te'lif etmiştir. Böylelikle ilim mirasına önemli katkıları olmuştur.

İbnü'l-Arabi, bir suredeki ayetleri genel olarak meselelere ayırarak tefsir etmiştir. Bazen meselelerde konuya ilişkin başlıklar kullanmıştır. Bu da okuyucu için bir kolaylık sağlamıştır.

İbnü'l-Arabi, daha sonraki tefsirlere kaynaklık etmiş olan Ahkamü'l-Kur'an'da fıkıh, hadis, kıraat, lügat, nahiv, tarih, tasavvuf, tefsir alanlarında seçkin alimlerin değerli bilgilerinden istifade etmiştir. Her konuda ilim ehline başvurma hassasiyetini göstermiştir. O, müellifleriyle iktifa etmeyip zaman zaman eser isimlerini de zikretmiştir. Böylelikle müfessirin yararlandığı görüşlerin kaynaklarına kolay ulaşılabilmesini sağlamıştır.

İbnü'l-Arabi, ayetleri tefsir ederken öncelikle Kur'an'a müracaat etmiştir. Ayetlerin tefsirinde, onları, siyak-sibakıyla ilişkilendirerek Kur'an'ın geneline uygunluğunu gözetmiştir.

Müfessirimizin tefsirindeki ikinci kaynak, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) sünnetidir. Hadisleri lafzen nakletmeye önem vermiştir. Hadisler, genelde Kütüb-i Sitte'de geçen rivayetlerdir. Çeşitli alimlerden hadis dersi alan müfessirimiz tefsirinde hadislerin sıhhatine zaman zaman işaret etmiştir. Hadisleri genelde isnadsız ve inkıtalı rivayet etmekle birlikte isnadlı rivayet ettiği hadisler de mevcuttur.

İbnü'l-Arabi, eserinde sahabe ve tabiun görüşlerine yer vermiştir. Özellikle ayetleri zikrettikten sonra, eğer varsa, genelde ilk meselede, sebab-i nüzul rivayetlerine yer vererek onların sıhhati konusunda değerlendirmelerde bulunurken sahabe ve tabiunun görüşlerine yer vermiştir. Müfessirin önceliği sebab-i nüzullere vermesi onun, bu rivayetlere değer verdiğini ve ayrıca sıhhatine ilişkin değerlendirmede bulunması da en doğruya ulaşmaya çalıştığını göstermiştir.

İslamiyet öncesi ve sonrası kıssaları, alimlerin yaşadığı hadiseleri ayetlerin tefsiri bağlamında kullanmıştır. Müfessirimiz bazı eserlerde israili bilgilerin mevcut olmasından dolayı kendisinin de doğruyu insanlara ulaştırmak adına bunlara yer verdiğini belirtmiştir. Bu nedenle İslamiyet'e uygun olmayan israili bilgilerin yanlışlığını ortaya koyarak onlardan istifade edilmesine şiddetle karşı çıkmış, İslamiyet'e uygun olanına da ılımlı yaklaşmıştır.

Onun tefsirinde rivayet yönü olduğu kadar dirayet yönü de ağır basmaktadır. Müfessirin mukaddimesinde de belirttiği gibi ayeti zikredip kelimenin manası üzerinde durduktan sonra onu, cümle içerisindeki diğer kelimelerle bir araya getirerek izah etmiştir. Bu izahlarını bazen Kur'an'daki diğer ayetlere, bazen hadislere, bazen Arap şiirlerine, bazen lügat alimlerine, bazen de kendi lisan bilgisine dayanarak yapmıştır.

Müfessir ister fıkıhla ilgili olsun ister olmasın ayetleri tefsir ederken gramer ve lügatle alakalı izahlarında şiirden de istifade etmiştir. Bazen şairlerin isimlerini zikretmiş çoğunlukla da isimlerini ve şiirlerin kaynağını belirtmeden bunları aktartmıştır.

İbnü'l-Arabi, ayetlerin tefsirinde anlaşılması güç, hükme tesir eden ya da bazı incelikler ihtiva eden konulara, belagat ilminden istifade ederek açıklık getirmiştir.

İbnü'l-Arabi'nin tefsirinde bütün ayetler tefsir edilmemiştir. Tefsir ettiği ayetlerin sayısı yaklaşık olarak 968'dir. Ama bunların tamamından da hüküm çıkardığını söyleyemeyiz.

Ayetlerin nasih, mensuh ya da tahsis kapsamında olup olmadığına dair görüşleri değerlendirmiştir. Kıraat farklılıklarını ele alarak hem ayetleri tefsir etmede hem de hüküm çıkarmada onlardan faydalanmıştır.

İbnü'l-Arabi, ayetlerden hüküm çıkarırken Medinelilerin uygulaması, kıyas, icma, istihsan, örf-adet, mesalih-i mürsele, seddü zerayi' ve şer'u men kablennadan da yararlanmıştır. Bunlar arasında en çok istifade ettiği ise şer'u men kablena, örf-adet ve icmadır.

Maliki mezhebine bağlı olan İbnü'l-Arabi'de katı bir mezhep taassubu bulunmasa da kendi mezhebinin anlayışına ağırlık veren bir tarzda bu eserini kaleme almıştır. İmam-ı Malik'e karşı saygılıdır. Görüşünü tercih etmediği durumlarda yumuşak, üstü kapalı bir ifade kullanır ya da onun görüşü hakkında hiçbir yorum yapmadan başka bir görüşü tercih eder. Kendi mezhep alimlerinin fikirleri hakkında ise bu tutumu sergilemez.

İbnü'l-Arabi tefsirinde Şafii, Hanefi, Hanbeli mezheplerinin görüşlerine de yer vermiş ve çekinmeden onları eleştirmiştir. Her ne kadar kendi mezhebinin diğerlerinden üstün tutsa da kendi mezhep alimlerinin görüşlerine rağmen onları tercih ettiği durumlar da mevcuttur. Bu sebeple diğer mezhep taraftarları arasında da rağbet görmüştür. Bununla beraber o, Ehli Sünnet anlayışının dışındaki bazı batıl mezheplerin fikirlerine değinerek onların yanlış oldukları noktalara işaret edip sert bir şekilde eleştirmiştir.

Sonuç olarak her ne kadar Ahkamü'l-Kur'an'ında rivayete ağırlık vermiş olsa da İbnü'l-Arabi, dirayet metodunu da başarılı bir şekilde uygulamıştır. Genelde kendisine göre belirlediği ahkam ayetlerinden etkili bir mantık ve anlayışla hükümler çıkarmıştır. Ahkamü'l-Kur'an, hem hüküm bildiren ayetlerin anlaşılması hem de geçmiş tefsir kültürünü ölçülü bir biçimde ele alarak fıkhi meseleler hakkında çeşitli mezhep alimlerinin görüşlerini bir arada görülmesini sağlayan değerli bir eserdir.

KAYNAKLAR

AHMED b. HANBEL (ö. 241/855),

-**el-Müsned**, Müessesetü'l-Kurtuba, Mısır, trs.

ALBAYRAK, Hâlis,

-**Tefsir Usûlü**, Şûle Yayınları, İstanbul, 1998.

AYDEMİR, Abdullah,

-**Tefsirde İsrâîliyât**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1979.

BALTACI, Ahmet,

-**“İbnü'l-Arabî, Ebû Bekir”**, D.İ.A., XX, İstanbul, 1999.

el-BEYHAKÎ, Ebu Bekir Ahmed b. Hüseyin b. Ali (ö. 458/1066),

-**es-Sünenü's-Suğra**, (Thk. Muhammed Ziyaurrahman el-Azabi),
Mektebetü'd-Dar, Medine, 1410/1989.

BİLMEN, Ömer Nasuhi (1883-1971),

-**Tefsir Tarihi**, Ankara, 1955.

BİRİŞİK, Abdülhamit,

-**“Kıraat”**, D.İ.A., XXV, Ankara, 2002.

BROCKELMANN, Carl (1868-1956),

-**Geschichte der Arabischen Litteratur Erster Supplementband**, E.
J. Brill, Leiden, 1937.

el-BUHARÎ, Muhammed b. İsmail (ö. 256/870),

-**el-Camiu's-Sahih**, (Thk. Mustafa Deyb el-Boğa), Daru İbn Kesir,
Beyrut, 1407/1987.

CERRAHOĞLU, İsmail,

-Kur’ân Tefsirinin Doğuşu ve Buna Hız Veren Âmiller, Ankara

Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara, 1968.

-Tefsir Tarihi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1988.

-Tefsir Usûlü, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1997.

CEVDET BEY (1872/1926),

-Tefsir Usûlü ve Tarihi, (Hazırlayan: Mustafa Özel), Kayıhan Yayınları, İstanbul, 2002.

ÇAĞRICI, Mustafa,

-“Gazzâlî”, D.İ.A., XIII, İstanbul, 1996.

ÇETİN, Abdurrahman,

-Kur’an İlimleri ve Kur’an Tarihi, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1982.

-Kıraatlerin Tefsire Etkisi, Marifet Yayınları, İstanbul, 2001.

ÇETİNER, Bedreddin,

-“Ahkâmü’l-Kur’ân”, D.İ.A., I, İstanbul, 1988.

ÇİÇEK, Halil,

-Kur’an İlimleri Çalışmaları, Timaş Yayınları, İstanbul, 1996.

ÇÖRTÜ, Mustafa Meral,

-Arapça Dilbilgisi, M.Ü.İ.F.V.Y., İstanbul, 2000.

ed-DAVUDÎ, Şemsuddin Muhammed b. Ali b. Ahmed (ö. 945/1547),

-Tabakatü’l-Müfessirin, Darü’l Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut, trs.

DEMİRCİ, Muhsin,

-Tefsir Usulü ve Tarihi, M.Ü.İ.F.V.Y., İstanbul, 2001.

-Tefsir Tarihi, M.Ü.İ.F.V.Y., İstanbul, 2003.

DÖNDÜREN, Hamdi,

-“Makdisî Nasr b. İbrahim”, D.İ.A., XXVII, Ankara, 2003.

DUMLU, Ömer,

-**Kur’an Tefsirinde Yöntem**, Anadolu Yayınları, İzmir, 1998.

EBU DAVUD, Süleyman b. Eş’as es-Sicistani, es-Sicistani (ö. 275/889),

-**es-Sünen**, (Thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid), Daru’l-Fikr, yrs., trs.

EBU ZEHRA, Muhammed (1898-1974),

-**İslâm’da İtikadî, Siyasî, ve Fıkîhî Mezhepler Tarihi**,(Çev. Sıbğatullah Kaya), İstanbul, trs.

-**İslam Hukuku Metodolojisi**, (Çev. Abdulkadir Şener), Ankara, 2000.

ESKİCİOĞLU, Osman,

-“**Ahkamü’l-Kur’an**”, D.İ.A., I, İstanbul, 1988.

el-EZHERÎ, Ebu Mansur Muhammed b. Ahmed (ö. 370/980),

-**Tehzibü’l-Lüğa**, (Thk. Abdüsselam Serhan), ed-Darü’l-Mısriyye, Kahire, trs.

el-FİRUZABADÎ, Mecdüddin Muhammed b. Ya’kub (ö. 817/1415),

-**el-Kamusü’l-Muhit**, el-Müessesetü’l-Arabiyye, Beyrut, trs.

GÜMÜŞ, Sadreddin,

-**Kur’an Tefsirinin Kaynakları**, Kayıhan Yayınları, İstanbul, 1990.

GÜNGÖR, Mevlüt,

-**Cassâs ve Ahkâmu’l-Kur’ân’ı**, Ankara, 1989.

-**Kur’an Tefsirinde Fıkîhî Tefsir Hareketi ve İlk Fıkîhî Tefsir**, Kur’ân Kitaplığı, İstanbul, 1996.

el-HALİL B. AHMED, Ebu Abdurrahman el-Ferahidi (ö. 175/791),

-Kitabü'l-Ayn, (Thk. Mehdi el-Mahzumi, İbrahim es-Sarai),

Müessesetü'l-A'lami, Beyrut, 1408/1988.

HALLAF, Abdulvahhab,

-İslam Hukuk Felsefesi, (Trc. Hüseyin Atay), Ankara, Ankara

Üniversitesi Basımevi, 1973.

HATİPOĞLU, İbrahim,

-“İsrâiliyat”, D.İ.A., XXIII, İstanbul, 2001.

ITR, Nureddin,

-Ulumu'l-Kur'an'ı'l-Kerim, Matbaatü's-Sabah, Şam, 1996.

İBN HACER, Ebu'l-Fazl Şihabüddin Ahmed b. Ali el-Askalani

(ö.852/1449),

-el-İsabe fi Temyizi's-Sahabe, el-Mektebetü't-Ticariyyetü'l-Kübra,

Mısır, 1358/1939.

İBN HALDUN, Abdurrahman b. Muhammed (ö. 1332/1406),

-Mukaddime, Maarif Basımevi, İstanbul, 1957.

İBN HALLİKAN, Ebu'l-Abbas Şemsüddin Ahmed b. Muhammed b. Ebi

Bekr (ö. 681/1282),

-Vefayatü'l-Ayan ve Enbaü Ebnai'z-Zeman, (Thk. İhsan Abbas),

Daru Sadr, Beyrut, 1397/1977.

İBN HİBBAN, Ebu Hatim Muhammed b. Ahmed et-Temimi el-Büsti

(ö.354/965),

-es-Sahih, (Thk. Şuayb Arnavut), Müessesetü'r-Risale, Beyrut,

1414/1993.

İBN HUZEYME, Ebu Bekir Muhammed b. İshak es-Sülemi en-Nisaburi
(ö. 311/924),

-**Sahih-i İbn Huzeyme**, (Thk. Muhammed Mustafa el-Azami),
Mektebetü'l-İslami, Beyrut, 1390/1971.

İBN KESİR, Ebu'l-Fida İsmail b. Ömer ed-Dımaşki (774/1372),

Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim, (Thk. Komisyon), Kahraman Yayınları,
İstanbul, 1984.

İBN MANZUR, Ebul'-Fadl Cemalüddin Muhammed b. Mükerrerem el-
Ifriki el-Mısri (ö. 711/1311),

-**Lisanü'l-Arab**, Daru Sadır-Daru Beyrut, Beyrut, 1374/1955.

İBN TEYMİYE, Ebü'l-Abbas Takiyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm el
Harranî (ö. 728/1328),

-**Mukaddime fi Usuli't-Tefsir**, Daru's-Şam, Beyrut, 1988.

İBNÜ'L-ARABİ, Ebu Bekir Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el
Meafiri (ö. 542/1147),

-**Kanunü't-Te'vil**, (Thk. Muhammed es-Süleymani), Beyrut, 1990.

İBNÜ'L-İMAD, Ebu'l-Felah Abdilhayy (ö. 1089/1679),

-**Şezeratü'z-Zeheb fi Ahbari men Zeheb**, Darü'l-Fikr, yrs., trs.

KANDEMİR, M. Yaşar,

-**"Kâdî İyâz"**, D.İ.A., XXIV, İstanbul, 1996.

KARAMAN, Hayreddin,

-**Fıkıh Usulü**, İrfan Yayınevi, İstanbul, 1971.

KARAMAN, Hayreddin-Topaloğlu, Bekir,

-**Arapça Sarf ve Nahiv**, Yılmaz Ofset Basımevi, İstanbul, 1970.

KATİB ÇELEBİ, Mustafa b. Abdillāh Hacı Halife (ö. 1067/1657),

-Keşfu'z Zunun an Esami'l-Kütübi ve'l-Fünun, (Thk. Şerafeddin Yaltakayya, Rifat Bilge), Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1360/1941.

KOÇ, Mehmet Akif,

-İsnad Verileri Çerçevesinde Erken Dönem Tefsir Faaliyetleri,
Kitâbiyât Yayınları, Ankara, 2003.

KOÇKUZU, Osman,

-Hadis İlimleri ve Hadis Tarihi, Dergah Yayınları, İstanbul, 1983.

el-KURTUBİ, Ebu Abdillāh Muhammed b. Ahmed el-Ensari,

-el-Cami'u li Ahkami'l-Kur'an, Mısır, 1967.

MAMER B. RAŞİD, Ebu Urve el-Basri es-San'ani el-Ezdi, (ö. 153/770),

-el-Cami', (Thk. Habib el-Azami), el-Mektebetü'l-İslami, Beyrut, 1403.

MEŞNİ, Mustafa İbrahim,

-İbnü'l-Arabi el-Maliki el-İşbili ve Tefsiruhu Ahkamü'l-Kur'an,
Daru Ammar, Beyrut, 1991.

MÜSÂİD, Müslim Abdullah,

-Gelişme Döneminde Tefsir, (Çev. Muhammed Çelik), Akademi Yayınları, İzmir, 2006.

MÜSLİM, Ebu'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccac el-Kuşeyri (ö. 261/875),

-el-Camiu's-Sahih, (Thk. Muhammed Fuad Abdulbaki), Daru İhyai Turasi'l-Arabi, Beyrut, trs.

NESAİ, Ebu Abdirrahman Ahmed b. Şuayb (ö. 303/916),

-es-Sünen, (Thk. Abdulfettah Ebu Ğudde), Mektebetü'l-Matbuati'l İslamiyye, Haleb, 1406/1986.

ÖZKUYUMCU, Nadir,

-“İbn Beşküvâl”, D.İ.A., XIX, İstanbul, 1999.

er-RAGİB el-İSFEHANİ, Ebü'l-Kasım b. Muhammed (ö. 502/1108),

-el-Müfredat fi Ğaribi'l-Kur'an, (Thk. Muhammed Seyyid Keylani), Matbaatü Mustafa el-Babi, el-Kahire, 1381/1961.

es-SABBAĞ, Muhammed b. Lütfi,

-Tefsir Usulü Araştırmaları, (çev. Ömer Dumlu), Anadolu Yayıncılık, 1999.

es-SALİH, Subhi,

-Mebahis fi Ulumi'l-Kur'an, Darü'l-İlm, Beyrut, 1965.

-Hadis İlimleri ve Hadis Istılahları, (çev. Yaşar Kandemir), M.Ü.İ.F.Y., İstanbul, 1996.

SERİNSU, Ahmet Nedim,

-Kur'an'ı Anlamada Esbâb-ı Nüzulün Rolü, Şûle Yayınları, yrs. 1994.

SÖNMEZSOY, Selahattin,

-Kur'an ve Oryantalistler, Fecr Yayınevi, Ankara, 1998.

es-SUYUTİ, Celaledin Abdurrahman (ö. 911/1505),

-Esbabü'n-Nüzul, Daru'l-İhyai'l-Kütübi'l-Arabiyye, yrs, trs.

-Tabakatü'l-Müfessirin, Kitabfuruşi, Tahran, 1960.

SÜBKİ, Taceddin Ebu Nasr Abdulvahhab b. Ali b. Abdilkafi (ö. 771),

-Tabakatü's-Şafiiyyeti'l-Kübra, (Thk. Mahmud Muhammed et-Tenahi, Abdulfettah Muhammed), yrs., 1386/1967.

eş-ŞAFİİ, Ebu Abdillâh Muhammed b. İdris b. el-Abbâs b. Osman
el-Kuraşı (ö. 204/819),

-er-Risale, (Thk. Ahmed Muhammed Şakir), Mektebetu Dari't-Turas,
Kahire, 1979/1399.

-Ahkamü'l-Kur'an, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1991.

ŞENER, Abdülkadir,

-Kıyas, İstihsan, İstislah, Diyânet İşleri Başkanlığı Yayınları,
Ankara, 1974.

ŞENER, Mehmet,

-İslâm Hukunda Örf, İzmir, 1987.

ŞENGÜL, İdris,

-“Kıssa”, D.İ.A., XXV, Ankara, 2002.

ŞİMŞEK, M. Sait,

-Kur'an Kıssalarına Giriş, Yöneliş Yayınları, İstanbul, 1998.

TABERANİ, Ebu'l-Kasım Süleyman b. Ahmed b. Eyyüb (ö. 360/970),

-Mucemü'l-Kebir, (Thk. Hamdi b. Abdilmecid es-Selefi),
Mektebetü'l-Ulum ve'l-Hikem, Musul, 1404/1983.

et-TİRMİZİ, Ebu İsa Muhammed b. İsa (ö. 279/892),

-es-Sünen, (Thk. Komisyon), Daru İhyai Turasi'l-Arabi, Beyrut, trs.

-Sünen-i Tirmizi Tercemesi, (Trc. Osman Zeki Mollamehmedoğlu),
Yunus Emre Yayınevi, İstanbul, trs.

UĞUR, Mücteba,

-Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü, Türk Diyanet Vakfı
Yayınları, Ankara, 1992.

-Hadis İlimleri Edebiyatı, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1996.

el-VAHİDİ, Ebu'l-Hasen Ali b. Ahmed en-Nisaburi (ö. 468/1075),

-Esbabü'n-Nüzul, Matbaatü Mustafa, Mısır, 1387/1968.

YAVUZ, Yusuf Şevki,

-“İbn Akil, Ebu'l-Vefâ”, D.İ.A., XIX, İstanbul, 1999.

YAZIR, Elmalılı Muhammed Hamdi (1877-1942),

-Hak Dini Kur'an Dili, Zehraveyn, İstanbul, trs.

YILDIRIM, Suat,

-Peygamberimizin Kur'anı Tefsiri, Kayıhan Yayınları, İstanbul, 1983.

ez-ZEBİDİ, Muhammed Murtaza (ö. 1205/1790),

-Tacu'l-Arus, Daru Sadır, Beyrut, 1306.

ez-ZEHEBİ, Muhammed Hüseyin (ö. 1399/1978),

-et-Tefsir ve'l-Müfessirun, Daru'l-Kütübü'l-Hadis, Kahire, 1381/1961.

ez-ZEHEBİ, Şemsüddin Muhammed b. Ahmed b. Osman (ö. 748/1347),

-Siyeru A'lami'n-Nübela, (Thk. Şuayb el-Arnaut, Salih es-Semr),

Müessesetü'r-Risale, Beyrut, 1405/1985.

ez-ZERKANİ, Muhammed Abdulazim (ö. 1367/1948),

-Menahilü'l-İrfan fi Ulumi'l-Kur'an, Daru İhyai'l-Kütübi'l-Arabiyye,

Kahire, H. 1372.

ez-ZERKEŞİ, Bedruddin Muhammed b. Abdillan (ö. 794/1392),

-el-Burhan fi Ulumi'l-Kur'an, (Thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim),

Dâru'l-Marife, Beyrut, trs.